Taksa plaćena u gotovom Broj 20 Din

Hrvatska Prosvjeta

GOD XXV 5-6 1938

Bez naslova

Jedna lirska pjesma kao dokumenat sama po sebi ne znači još ništa. A čak ni više njih, ako se uzmu zasebno. One mogu doduše biti svjedočanstvo o čovjeku, ali ne cjelovito i ne potpuno. Wilde je napisao De profundis, a Carducci je opozvao svoju Himnu Sotoni. Verlaine je na žalost, iza »Mudrosti« (Sagesse), pjevao »usporedno« (Parallèlement) i grijeh i krijepost. A kad je čovjek mlad, onda se ne može od njega ni tražiti da u nekoliko stihova dade konačnu i odlučnu riječ svoga života. Mladost je gibljiva i zamagljena, često žalosna bez razloga, a i vesela bez razloga, uzbudljiva i promjenljiva, a može biti i velika, ako je iskrena. Stoga treba mladosti krčiti putove ne očekujući uvijek od nje odlučnu riječ. Zato su se i na stranicama ovoga lista oduvijek čitala imena mladih pjesnika koji su u ugođaju jednoga časa, u pobudi jednoga čuvstva, a možda i u čitavom svom životnom uranku osjetili onako kako su taj put pisali. Pa ako su se poslije našli drugdje ne znajući ni sami kako, iskusni se ljudi ne će tome mnogo čuditi. Ali kad se radi o tom da se suvislo i ozbiljno, jasno i kritički, iznesu misli i pogledi, onda zaista i treba imati te misli i poglede, čvrste, bistre i određene.

Tako je jednoga dana došao jedan od takvih mladića sa željom da piše ovdje kritičke prikaze o novim knjigama. Rekao sam mu da mi je drago što ga mogu i lično upoznati, pa kako je njegovo držanje bilo učtivo i skromno, upozorio sam ga, unatoč simpatičnom nastupu, da list ima svoje određeno stajalište, svoj izraziti ideološki stav i da, ako u razvoju čovjeka kao pjesnika ima »previranja«, razvijanja i obnavljanja, ideje, naročito kada se iznose procjenjujući tuđi rad, moraju biti izgrađene u sklopu cjeline koju list zastupa i koju hoće da u javnom životu ostvari. Mladi je pjesnik sve to uviđao, priznavao i odobravao; no znajući kako te stvari ne moraju biti jasne čovjeku koji prvi put pristupa takvoj suradnji, dao sam mu na ocjenu izrazito katoličku knjigu, kod koje, ispitujući ideje, mora i sam osjetiti dali je s njima u skladu ili nije. Ocjena, donesena nakon nekoliko dana, bila je panegirik. Gotovo sam se ustručavao štampati je, jer baš prema sebi i svojima mora biti čovjek stroži, tražeći uvijek više i najviše, prema veličini zajedničkog ideala. No znajući kako je mladost u dobroj namjeri sklona zanosima, dao sam ocjenu netaknutu u štampu. Ali kad je broj već bio gotovo doštampan, javio se gospodin suradnik tražeći da »opozovem« potpis s njegove ocjene, ako sam je već dao tiskati. Potpis se može opozvati samo ako pisac nije zaista pisao ono o čemu se radi. A budući da nisam promijenio ni jednoga slova, nije moglo biti nikakva opravdanja da izvršim piščevu želju. Ali to nije bitno. Bitno je to da je »opoziv« bio po-

(Nastavak na 3-ćoj strani omota)

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXV. ZAGREB, RUJAN 1938. BROJ 5-6

TON SMERDEL:

HVARSKA ELEGIJA

I.

Mi krećemo k suncu, oduševljenju i zdravlju,
mi moru kličemo u zanosnom slavlju.
Za nama ostaše brige i sumorne tuge,
pa ako nas iz prikrajka jad gleda
ko oblak iza šarene duge,
mi znamo da trnja će mnogo na stazi našoj još biti
i da ćemo još dugo teretom bijede satrti
s bolom lutati i patiti.
Ali, sada nas more s bojama ljepote i zdravlja čeka,
pogledi majki i posmijeh naših seka,
zamišljeni i suncem opaljeni težak
i prašni u samostanskoj biblioteci svezak.
Sve očekuje radošću smirenja nas.
I čempresi zamišljeni, osamljeni očekuju nas.
I borovi, zeleni borovi
svoj u horu tad dignut će glas.
I šum mora i ljepota zvijezda,
a možda, možda i stara lastavičja gnijezda
i zanos zvonova očekuju nas.
Oh! očekuju nas!
Oh očekuje nas
pjev galebova i let golubova
i tišina napuštenog doma
i pitari puni mažurane
i posmijeh na plokati pred crkvom osušenog starca,
koji je predmet smijeha s prozom i zimom u duši
bilo kojeg Borejca.

II.

Zato, kad dođemo tamo
na hvarska pitoma žala
i kad nam oko pohita na krilo čistog vala,
ja s vama, Borejci, na terasu ne ću poći,
da tango me uspava i raznježi u ovoj svetoj noći,
jer drugi će k meni u haljini mjesečine doći.

Onda ću Luciću i Hektoroviću reći:
— »Ti, Hanibale, još u duhu s pjesmom lutaš niz ove vale
i vila tvoja još na svijetu ljubav je živa.
Ti, Petre, barkom na pučinu nas povezi
i povjeruj našoj iskonskoj snazi,
te pjevaj nešto hrabro i sočno
nama mlakoj djeci XX vijeka
ritmom vesla o tvrdi val,
kad nas zapljuskuje tuge rijeka, —
o hrabrosti novoj i zorama rumenim,
zorama budućim« . . .

III.

Ta hoće li Hanibal i Petar doći?
Oh sigurno će doći! I kad otvore se vrata
skromnog portala Stjepana svetog
reći će ko monasi u horu oni:
— »I ne znajući zašto, mi u proljeće rano
šetamo samo do ove lođe
čekajući uvijek iz Dubrovnika vijesnice lađe.
U jeseni kasnoj poslije prve bure,
kad nastanu tužne i šture ure,
mi idemo na tvrđavu gore.
Tamo nas čeka Gazarović i Biondi,
pučanin Benetović Marin gordi
i Roselli lutalac čudni.
Tad oči naše željno putuju s duhom
preko pučine bajne i
poslije razgovora kratkih
zove nas u crkvu svetoga Marka
duša Proboević Vinka,
jer novo je došlo vrijeme,
a misterij žića rodio je jedro sjeme.«

IV.

Onda s mjesečinom nestaju u tami
i plokata pred katedralom cijela
najednom slična avetnoj je jami.

V.

Tako je bilo u jednoj mjesečine staklene punoj noći,
a kad je ponoć prošla s terase još čuo se pijani tanac i svirka.
Sad pijetli već zovu i stvarnost ne može da bude varka.
Ipak, tamo na rtu pod borovima zvono već zove
Rosellija duh da se vrati,
da lutalac smjeli i čudni u mir se povuče tihi.

Zvono već zove i srce blaži,
dok pjesme nove u granama bora pjevaju ptice,
a tamo, tamo osamljeno jutarnje sunce
iskreno i veselo u bojama skače
ko dijete čilo i čisto na plaži . . .

VISIO PECCATORIS

Veselja ne nosim na dlanu svome,
jer srce je moje prepuno briga.
U srcu i oku nataloženog jada:
dana,
života
i igre čudne sudbine
i pitanja o biti Boga
ima, previše ima!
Zato te vidim danas
kako mi hitaš čista u cvijeću,
blaga ko posmijeh u duhu Hrista.
Hoće li duša moja jednom biti čista?
Prelij zanosom svojim me samo,
jer srce i kad je jadno,
u duši kad je tamno,
ti, svijetla i čista,
očisti i prečisti plamenom svojim
ljubavi više
sve ono što grijehom u meni diše.
O čista, o prečista!

SVETI FRANJO I TRUBADUR ANZELMO

(Legenda)

Srce i ljubav za suncem zaniješe trubadura
Anzelma skitnicu nemirnu do umbrijskih gudura.
s braćom svojom u tišini
Franjo siromahe dvori
i da djela mnoga stvori.

I kad je srpanjsko sunce prelilo žarom umbrijske gore
Anzelmo gledaše s nekog vrha, da vidi Franjine dvore.
Dim ga i sitnog zvona zvuk dovede pred spilju jednu
i tu u šumi punoj cvrčkove pjesme
gubavce vidje u stanju bijednu,
kako ih služe kruhom i vodom iz drvene česme,
bez riječi na usni ljudi u kostrijeti.

Umoran sjedne Anzelmo na suhu travu
i htjede da sazna istinu pravu

o čovjeku koji ne zna za tjeskobnu stravu
i srca bol, već u molitvi može da usni.

Sjedio dugo je Anzelmo u sjenci granja.
Njega umornog tijela i slomljenog srca
baš posred spavanja
probudi pjesma neka zanosa blagog
i riječi čudnih i smirenja vedrog.
Protare dremljive oči i nad sobom spazi dva oka vedra
kroz koja je duša nepoznatog probijala jedra,
i tiha puna milosti svježe
kojom se za sebe ljudsko srce veže.

— Reci mi, brate, Anzelmo prvi govoriti poče,
brat Franjo gdje je, kome pjesme samo s usana toče
bistrije i slađe od potoka onog šumnog dolje,
koji se gubi u plavo umbrijsko polje?
Reci, brate, da Anzelmo, skitnica tužna,
i nesrećna duša, koja je Bogu toliko dužna,
putove radosti bar ugleda samo
i ode utjehom tamo, oh tamo
u krajeve svoje gdje sunca rijetko ima
i gdje mnogo je duša zbog stiha moga
žalosti i boli pritisnula tuge zima.
Reci mi, reci mi, jer umorna moja je noga,
a srce bez snage
i ruke slabe, prazne i nage.

— Koga tražiš, tu je! Ja Franjo sam trubadur Božji
koga je primjer žalosnog Krista
i ljubav prema bolu onog najmanjeg u šumi lista
k radosti privela, iako bolovi bili su moji
veći od tvojih i ne bi opisati nijedna mogla ih ruka
učenog pjesnika ili onog iz prezrenog puka.
Tajna ljubav ova me zanijela
i pođoh stopama Isusa Boga.
Otada nutrina plamti moja cijela,
jer doći drukčije ne mogu do cilja svoga.
Kako je lijepo, Anzelmo, ljubiti Boga i ljude,
pa i onda, kad oni slijepi okrutno sude.
Kakva je tajna u srcu mome
što ljubim ptice i vuka, ovce i šume
i sunce, oh Božje i onda svačije sunce
i one, oh pogledaj tamo, u bojama divnim vrhunce.
Zar ljubavi Božje nije ovo najljepši dar,
koji srcu našem rasplamtjeti može najčišći žar? —

I kad je to reko rukom je blago žuljavom
umorno čelo Anzelma pogladio sa željom,
da radost propjeva u srcu skitnice ove,
da vedrina ko cvijet svoje razvije pupove...

Drugog jutra Anzelmo napusti umbrijske gore
s pjesmom u srcu, s nadom u nove i svjetlije zore,
dok korake njegove jedno budno pratilo je oko
čovjeka sveca, zbog koga je mnogi od radosti plako...

NEDOVRŠENO PISMO

Oh radosti, radosti na dlanu našem mnogo ima.
I svakome onom koga je pritisnula duševna zima
dat ćemo pregršti skupe radosti prave.
I svakome onome, koji na ljude gleda kao na žute mrave,
u borbi kako se glože, obilni i raskošni nosimo dar
nevinog srca, bilo cvijeta ili djeteta, žar.
Oh! radosti dijelimo svima
u jutra plava i sumrake tužne,
ta bile crte njegova tijela lijepe ili ružne.
Oh radosti, radosti svima
ko sijač bogati u srca,
kad im duša osamljena od misli jadnih grca,
sijemo, pa bilo ili ne bilo plodnoga zrna.
Oh radosti, radosti bez žalosti
dajemo svima, bratski svima,
jer pjesma je pravo svačijeg srca.
Radosti, radosti ima u mladosti,
radosti, radosti ima u smirenoj
za vječnost starosti.
Tako sam pisao njemu,
kad očaj je k meni došao jednom
u viziji bolnoj novi mi
javljajući strašni slom.
Pisao pismo sam Isusu ko dijete
i radost, radost otada često u duši
procvjeta ko poljsko cvijeće.

JERONIM KORNER:

BILJEŠKE S PUTA ITALIJOM

GRADU FIRENZI

Ulice su tvoje pune pjesme, snova, ljudi koji idu za čarobnim oazama; o ti si biser na mnogim žalosnim cestama, koji se nosi u duši i kad se sve zaboravlja.

Divovske ljepote Michelangela, Tiziana, Madone Botticellija, Raffaela i Perugina, hramovi gotski što pjevaju: hosanna, sa tornjem Giotta, tom strijelom koja nebo otvara.

Ti si sav, o grade, umjetnina jedna, mozaik ljepotâ, vrijedan da živiš uvijeke. Da te anđeli ponesu, kad umre sve na svijetu, u nebo koje je vječno!...

BLISTAVA ČAŠA ZABORAVI

U Firenzi

Osjećam kako me ljepota prikiva uza se i pruža mi blistavu čašu zaboravi. Ona hoće da se njoj klanjam, a sve drugo da utopim u bezdan uspomena.

I čini mi se da je moje srce postalo spužva, koja samo prima vino ljepote. Život u Bogu, život je u kuli sa slikama neumrlih majstora Toskane.

Život je zemlje prolaznost i nestajanje, val koji nosi crnilo gorčine. U Bogu je vječnost i bitisanje, ljepota tišine...

GOTSKI PROZORI

Približujući se gradu Asizu, u kontemplaciji jednog prozora bazilike sv. Franje.

O gotski prozori, vi plameni jezici Duha Svetoga!

O gotski prozori, vi dvije sklopljene ruke i srca okrenuta k Bogu.

Gotski prozori, vi bijeli snovi mojeg djetinjstva, vi ste od Boga stvorene niše, u kojima vidim asketska lica sv. Oca Franje i sv. Augustina.

Vi ste vrata nebeske opere, kroz koja slušam pojanje anđeoskih četa, vi ste mistični slavoluci zvijezda i sunaca od hiljadu proljeća. Vi ste slika združenja bratskog u velikom općinstvu svetih.

Moje je pero nemoćno da vam pravo ime zapiše, moje se riječi gube pred neizmjernim veličanstvom vašim, o prozori!

Ja znam samo da je u vama neka nepojmljiva ljepota, koja me diže u sunčano plavetnilo opojstva, koja mi daje da osjetim ono, što će tek duša vidjeti bez tijela: u taljenom zlatu jutarnje modrine, daleko, iznad vrhovâ zemlje...

U SUNCU

Kod Asiza

U suncu koje se zlati ko svetačke aureole od Giotta i Cimabue, u svježim kapljama kiše koje se truse za rasipnu radost polja, u vijugavim stazama što su danas tako uredne i čiste kao pastirice koje idu k sv. Misi, u svemu, u svemu ja vidim sada ljepotu koju nisam vidio prije.

I bilježim: Dobro je da katkad oblaci razvezuju svoje ponjave i hladnim poljupcima zasiplju ovu zemlju. Dobro je da katkad srce izrani bezbroj strijela, jer se duša kupa u suzama i u njima otkriva svoju ljepotu...

MISTIČNOME GRADU

Mistični grade, u gotskome slogu,
kolijevko slavna Franja Bernardona,
tvoje su crkve zvijezde usred mora,
tvoja su zvonka i čarobna zvona.

Ulicama tvojim kradem se ko sjena,
svaki pedalj tvoj je uspomena sveta.
Ja sam bohem Božji, ljubim te Assisi,
u tebi se rodi nebeski poeta!

On je danas svetac svemira i svijeta,
što dolazi k njemu u beskrajnom nizu.
Pjevaju zvonici i Umbrija cijela:
još i danas živi svetac u Asizu.

Pod freskama vedrim besmrtnoga Giotta
krije se to tijelo u sjeni vitraža.
Tu su mnogi našli izgubljeno svijetlo,
gdjeno vječno plamti anđeoska straža.

U Damjanu pauk mistične tišine
veze vječno spomen tvojeg obraćenja.
Porciunkula je zvijezda pala sa visine,
kraj koje si umro usred uznesenja.

Da, grad je Asiz, u gotskome slogu,
tvoj grob i zipka, sine Bernardona!
U njemu su crkve oaze i zvijezde,
od rajskog metala u njemu su zvona...

IDILA U GRECCIU

Samostan, ko zaboravljena mandolina, objешen o pećinu, šuti.
Cijedi se vino iz grozda mjesečine.
Zvijezde ko čežnje blistaju u samoći.
U dolini magarci revu...

SAMOĆA BRATA JERONIMA

Greccio

I.

Ja sam sâm. U slapu mjesečine. U drhtanju lahora. U posljednjoj pjesmi koja izgara na grani.

I nikoga nema da mi rekne: Jeronime, noć je kasna, hajde na počinak!

II.

Meni nije teško biti sam. U noći koja je ljepša od dana. Ona je kandelabar s hiljadu svijeća, špilja zatvorena, plava, u kojoj se čuje šapat anđelâ i zvijezdâ.

U noći je Gospod bliži srcu grješnika. U noći je duša u svetačkom krugu.

Ja sam sâm.
Ptica pjeva u lugu.

VIZIJA GRIJEHA NAD TIBEROM

U Laciju

U baršunastom sjaju otrovnog opojstva leži grijeh.
Noć je, već duboka noć.
Tiber šuti i teče.
Raspjevano grlo jednog beskućnika nadvikuje utvare svojeg očajanja.
Ali nikog nema. Sve šuti.
U sjeni mramorne kapele kraj puta stoji tužan lik.
Krist!
Vezan za stup grijeha, plače ...

MEDITACIJE NA ULICAMA GRADA RIMA

I.

I osjećam kako u temeljima tvojim vrije mučenika krv, u lukovima palača tvojih viju se pobjedničke palme, o grade! Ubice Neroni, razbludne rimske matrone tvojim su trgovima nekoć pokazivali svoja putena lica. Srca žedna krvi i strasti!

Svi su oni htjeli da spase život bogovima svojih slasti. Željeli da unište tvoje pravo i istinsko blago, preplašeni sjajem njegove ljepote.

Napokon su pali, u naponu svog razbojničkog smijeha, pali pod mramorom njegove besmrtne snage.

Oni ni znali nisu da imaju veliku čast, da im nedostojne ruke oblijeva svetačka krv.

Oni ni slutili nisu da su prolijevanjem krvi izvršili djelo veće od amfiteatra i od bazilikâ foruma rimskog.

Oni nisu dokučiti mogli s očima krtova zemlje, da su oni sijači novog pokoljenja, čije je ime u timpanu rajskih vrata uklesano na vijeke.

II.

O vi sablasno blijedi, krvožedni ubice Neroni, najokrutniji među ubicama, ja vam se danas klanjam: Vi ste poprskani krvlju što je gorjela za

Krista i uljem života iz krhkih posuda malih, koje su blistale nekoć pred Njegovim oltarom.

Nakon toliko godina i nakon toliko vjekova jedan nepoznat pjesnik u velikom gradu Rimu sklada vam danas pjesmu.

O da ste vi jednom znali, da vaše bolesne ruke ne ubijaju careve ni kraljeve, nego još više od careva i kraljeva, vi biste, ubice Neroni, u dlanu nosili svome dragocjene kaplje krvi. One bi na vama sjale ko najljepši rubini i njihova bi ljepota svladala vaš bijes.

Ali vi ste bili slijepi! Vi ste lutke bili svojih hira i strasti i vi, što ste mnogima zadali smrt, niste znali da nađete život.

I danas, ubice Neroni, vi najokrutniji među ubicama, nakon toliko godina i nakon toliko vjekova nepoznat pjesnik: *Ja*, u velikom gradu Rimu, duboko vam se klanjam, ali vas i žalim ...

III.

Više vas nema! ... Od vaše snage i od vašeg sjaja ostala samo je sjena, koja šapće o prolaznosti stvari, iz trošnih ruševina starih, iz borova drevnih na Via Appia Antica.

Nad vama se danas bijeli križ i ključ se sv. Petra srebrni, koji otvara vrata, malena vrata kraljevstva Božjeg.

A za kraljevstvo Božje, ubice Neroni, izlišne su pratnje i veliki gesti. Dosta je fenjer dobre volje uz svakidašnje cestc ...

Rim, 17. IX. 1938.

MARIJA PAVLOVNA:

»TI«

Sjedim na šumskoj klupi.

Ti sjediš kraj mene. Ti čuješ, kako kuca moje nemirno malo srce. Ti si ga napunio čežnjama i bolima. Ti ga napunjaš i mirom i utjehom.

Sjedim kraj Tebe u šumi.

Zašto Te zaboravljam? Zašto lutam mislima? Naslonila sam glavu na Tvoje rame. Duboka tišina ispunja šumu — a vjeverice skaču na jelama. Ti sjediš kraj mene i šutiš. Nemoj me prezreti, nemoj me gurnuti od sebe. Tvoje me oči gledaju. Tvoje me ruke miluju. Jutros si došao k meni. Mi smo »jedno« — Ne mogu da mislim. Uzmi moj mali mozak i napuni ga svojim milostima i svojim spoznajama. Tu sam na zemlji Tvoj prognanik. Kada ću Te gledati licem u lice?

Kada?

Idem preko šumske mahovine i osluškujem ... Tvoj je korak tako tih ...

O, Bože nečujni — Bože sakriveni!

Sjedim na šumskom panju.

Ti stojiš preda mnom. Tvoj pogled prodire u duljine moje naravi. Ti sve znaš! Ti znaš sve — sve — sve! I ono, što je prošlo u meni i ono, što će proći. Pružam ruke k Tebi. Digni me u visine. Ti se smiješiš. Pružaš

mi ruke i ovijaš ih oko moje duše... Ljubiš me... Od vječnosti me ljubiš... Tvoja sam — a Ti si moj. Ne mogu Te zaboraviti, ostaviti. Ti me neprestano zoveš, tražiš, slijediš. Ti ispunjaš sve moje misli. Ti si u najdubljoj dubljini moje duše. Ti ispunjaš moje srce drhtajem. Ti govoriš šapatom...

O, Bože nečujni — Bože sakriveni! —

Naslonila sam se na šumsku ogradu.

Ti si kod mene. Ti si sa mnom. Ti si u meni. Ah! Ti! Uvijek samo »Ti« — Osjećam Tvoj pogled na sebi. Ne koriš me, ne predbacuješ mi ništa — tek si tužan — tako si tužan. Kada ću Ti moći uzvratiti Tvoju Ljubav? Što hoćeš od mene? Kaži mi! Reci mi — samo jednu — samo jednu riječ. Ja Te još ne poznam. Ne razumijem Te... Ne cijenim Te dosta!

Naslonila sam se na šumsku ogradu.

Ti stojiš kraj mene. Naslonila sam glavu na Tvoje rame — i ja — plačem.

Plačem...

Moje su misli kao sjeverni vjetrovi, koji nose sa sobom pustoš i mraz.

Moje su misli kao divlji konji, koji trgaju sve spone...

Stojim u vrtu.

Ti stojiš kraj mene. Gledaš me i gledaš moju ruku kako otkida cvijet za cvijetom. Srce mi jeca od Tvoje nazočnosti. Sunce je tako toplo, a cvijeće miriše.

Ljubljeni! —

Gledaj, kako se njiše cvijeće i kako pčele sišu opojni sok. Ti dolaziš i trenucima boraviš uz mene. Kako je zemlja onda lijepa, kako je suncem obasjana, kako je njen dah pun tajanstvenoga šapata. Trgam cvijeće, a Ti stojiš kraj mene. Koliko je miline u Tvojoj blizini! — Obasipljem Te cvijećem! Ti vidiš sebe u meni — a ja Te vidim u Hostiji...

Drhću mi ruke, a cvijeće miriše... miriše... a Ti — ah Ti! Ti uvijek šutiš — šutiš!

Ti šutiš i govoriš.

Ti govoriš i šutiš.

O, Bože nečujni — Bože sakriveni! —

Idem seoskom cestom.

Ti ideš opet sa mnom. Umaram se. Samo me sunce i Tvoja nazočnost griju. Idem polako. A Ti? Ti ideš još polaganije. Držiš me za ruku. Idemo polako — nečujno — tiho. Ljubljeni! Vidim tamne šume, cvijeće, klisure, daleke planine — duboko more — sve te to slavi — a samo Te malo, ljudsko srce ljubi, čuje — shvaća.

Stišćem svojom rukom Tvoju mekanu, probodenu ruku i u tom stisku grca moje srce. Čuješ li me? Slatki, dobri Kriste!

Idemo tiho seoskom cestom. Prolaze seljaci, žene i djeca. Nitko Te ne vidi, ne čuje — moja Te duša osjeća u njihovu pozdravu...

O, Bože nečujni, Bože sakriveni!

MIRA SVJEŽIĆ:

BORIĆI

Tik uz more zeleni se borova šumica. Između sočnih zelenih grana, plavi se nebo, kojega tamo daleko, daleko nestaje u moru. Vesela je što je sunce miluje. Sunčani se traci probijaju kroz zeleni svod, pozlaćuju zemlju i kamen, obasjavaju mirisno bilje i kupine. Zlatne se pjege po zemlji protežu, drhću, iščezavaju, pojavljuju i opet se smire. Lagan maestral hrli s grane na granu, grančice se obijesno savijaju i šapuću nešta jedna drugoj. Pao je češer i prestrašio malog guštera, koji se sunčao na kamenu. Tišina. Zrak je pun opojnih mirisa, mirisa mladih svježih borića, mora i zemlje.

ZORA

Svirka frule prati svitanje zore. Pastiri i pastirice tjeraju svoja stada. Pastiricama je pod rukom preslica, a prsti im hitro prebiru po tankoj niti. Ta, skoro će češće fićukati snažna bura, a oštre orise starca Velebita zaoblit će snijeg. Ribari rastežu svoje mreže po obali. Nekoliko u mreži zaboravljenih ribica bliješte kao žarki dragulji, a morske kapljice, koje sunce ukrašuje duginim bojama, cijede se niz mrežu. Tišine sve brže i brže nestaje. Nježno odjekuje zvuk zvona, čuju se udarci vesala o more, zaruže koja vrata, javlja se pseto, zaškripe kola, miješaju se povici i glasovi, plač i smijeh.

RIJEKA

Bistra, obijesna žuboreći ostavlja utrobu zemlje. Pjeva, hrli, poskakuje i baca se bezbrižno s veselim poklicima mladosti, u dubljinu. Bezbroj se sjajnih kapljica raspırši, raspline. Mnoge se osuše na kamenu, mnoge orose cvijet i zemlju, a mnoge se vrate i proslijede dosuđeni im put. Vijuga kroz šume, klizi uz hridine, prozirno zelena, kao livade koje presijeca. Mali nježni valići igraju se uz obalu šljunkom, uz zujanje mušica, koje nad njima loveći se proživljuju svoj kratki život. Drsko preskače stari panj, prpošno golica granu, koja joj se previše približila, vuče u svoj nemirni život slabe, stare i suvišne. Prima zlaćani odraz jutarnjeg sunca, zažari sve od njegove večernje strasti, a u dubokoj noći drhti pod tajanstvenim srebrnastim sjajem svemirskih tjelesa. Siva i tmurna, za oblačna neba, pjeneći se i mrmoreći, dočekuje nevrijeme i gromove. A kad zemlja sabire novu snagu, kad priroda rađa svoju mladost, kad zrakom struji dah proljeća, tad ona buja, šumi, huči, kipi i grli divljom iskonskom radošću i novom snagom, ponovno pomlađenu nabubrenu zemlju. I stiša se mladost i teče ta stara uvijek mlada rijeka svojim prastarim putem. Pritoci joj žubore o nepreglednim ravnicama, o sočnim pašnjacima i valovitim zlatnim poljima, osvježuju je hladnoćom brda i mirisom šuma. Snažna, ona teče, juri, da se uvijek ponovno daje, da uvijek ponovno nestaje u vječnoj ljepoti u moru.

ZDENKA JUŠIĆ-SEUNIK:

SUSRET

U dvorani punoj do posljednjeg mjesta vladala je strašna zapara. Vani je tonuo vruć ljetni dan u zagrljaju prvih sjena večeri. Predavanje se oteglo duže nego što se mislilo, no zanimanje slušalaca nije popuštalo. Tako su željno očekivali dolazak ovoga predavača! Koliko je trebalo molba i navaljivanja dok je napokon došao! Salijetali su ga, pozivali se na svoje pravo na nj, kao na sina ovoga grada, koji je proslavio svoje ime i u stranom svijetu. Oni ovdje ponose se njime. Njegovi uspjesi uvijek su nalazili odjeka i u njihovu malom mjestu. Nije bilo prilike koju bi propustili, da ga ne spomenu kad se trebalo pohvaliti pred kojim strancem svojim zaslužnim ljudima. Ta svijest o pripadnosti uvaženoga profesora i naučenjaka Milića njima, njihovu krugu iz koga je i potekao, povezivala je mjesnu inteligenciju u još dubljem udivljenju prema tom misliocu, koji se vinuo nad ostale. Pažljivo su motrili svaki njegov kret i slušali svaku njegovu riječ. A predavač se uistinu i trudio da ukloni svaku distanciju između sebe i slušalaca i da im bude što razumljiviji i što bliži. Taj naoko posve obični, gotovo bi se moglo reći neugledni čovjek, odebeo i malo ćelav, mlitavih kretnja i dosta nemarno odjeven, razvijao je već duže od jednoga sata svoju opsežnu i zanimljivu temu o socijalnim pokretima prošlosti i sadašnjosti i svojim je znanjem i razlaganjem predmeta potpuno osvojio publiku. A u prvom redu, upravo pred katedrom, jedna je žena netremice pratila svaki kret predavača i gužvajući znojnim prstima batistenu maramicu, pokušavala da u glasu predavača otkrije neki zvuk, poznat, drag od nekada, koji bi je blago i usrdno ponio u neko prošlo doba. No glas što je zujao u ušima Vlaste Ilakovčeve zvučao je posve strano i ona ga takva nije nikada slušala. Nemirna i zbunjena zurila je u to crveno nabuhlo lice nad katedrom po kojem se prelio neki duboki mir i prestrašenim očima tražila je susret s onim pogledom, u kojem se nikako nije moglo naslutiti ni začuđenje, a ni radost, što je opet vidi. Ili zar je moguće, da je on uopće nije ni prepoznao? Sjedjela je ovdje, tako blizu njega, trnula je od užasa, kad ju je muž povukao u prvi red, jer je bila uvjerena, da će se on odati, makar i najmanjim znakom, kad je ugleda, a drugi će to primijetiti, no sav taj strah bio je napokon posve suvišan. Nemiri dana i noći pred njegovim dolaskom, groznice strašnih, grešnih snova u kojima sagorijevaše tijelo i duša — vrtoglavo ludo lijetanje u jednom uskom zatvorenom krugu bez mogućnosti oslobođenja, a sve oko njegova lika, njenih uspomena na nj i ovoga sastanka koji je neminovan — to je sazorilo u njoj do sigurnosti da se primiče nešto veliko. U njezin mali, neznatni život, prožet sitnim zbivanjem koje nije urezalo dubljih tragova, trebalo je ući još nedoživljeno. Što je bilo i što će još biti, izgubilo se u mutnim daljinama. Sve godine provedene u žrtvovanju sebe drugom cilju, nego što ga je nekada imala i, što je najvažnije, u žrtvovanju drugom čovjeku koji je vodi i zaštićuje, odmaknule su se od nje u onom času kad je saznala da on dolazi. Njezin svijet, pomno ograđen od prodiranja neispunjivih čežnja, primio je zraku svjetlosti,

koja ga je iznenada obasjala i osvijetlila i one mračne zakutke u koje se nikada nije diralo, a u kojima drijemahu davno već potisnuti osjećaji. Klonula je pod neočekivanim nanosom sumnje u sebe i prviput za sve vrijeme što je s Mirkom, nije prihvatila njegovu ruku da se zadrži. Njegova snaga o koju se uvijek oslanjala, kad se sama sebi pričinjala slabom, ovajput je nije privlačila, pa ni njegovo povjerenje u nju nije moglo da je osvijesti u spoznaji, kako je ludo što misli da se obnavlja nešto, čega zapravo nikada nije ni bilo. No Vlasta je čekala na neki događaj ma da nije znala što bi to imalo biti, čekala je dugo, nesvijesno sve do sada kad je povjerovala da je konačno već na pragu njezina života ono neuklonjivo i silno, rođeno iz njezinih najljepših snova i dozvano valjda nikada nezamrlom žudnjom. To, što je prikriveno živjelo u njoj tihim nenametljivim životom o kojem si nije polagala računa, činilo se da će sad provaliti u divljem zamahu koji više nitko ne zaustavlja. Ta dolazi Milkan koji nosi obećanje velike natprirodne sreće, što će opet procvjetati iz zametnutih pupoljaka radosne nade. Dolazi kao nekada, da samom svojom prisutnošću u njezinoj blizini prospe u duši kliktavu svježu radost, kojoj na dnu, neprimjetljivo odmah, titra suza. Sreća i bol, nadanje i strah, da je san prelijep da se pretoči u zbilju, ozivaju se u srcu milo, nezaboravno. Padaju sjenke po sunčanu kraju kroz koji prolazi njemu u susret, ali to isprepletanje mraka i svjetlosti samo povećava potrebu da potrči trkom prema vrutku ljepote i da gasi njime svoju žeđ. Odmiče vrijeme, a ona još uvijek korača prema tom svom cilju, samo što je njezin korak laganiji, a uzbuđenje tiše. Zar je ikada on, Milkan, potpuno razumio, što je njima pokretalo? Ona je ljubila, a ta ljubav širila se bez granica, određenih razumom i voljom, i obujmila je u sebi sve manifestacije krasnog mladog života što je previrao. Lijepo u stotinu oblika, u smijehu i u pjesmi, u riječi i u šutnji — sreća razasuta u milijunima djelića od kojih je svaki zasebno titrao u duši, lomio se i vriskao — oh, sve to, što se pružalo oko nje na dohvat, što je živjelo s njom neodvojivo od nje, ona je ljubila. Milkan je onda bio mlad, kao što je i ona bila mlada, on se veselio životu kao što mu se i ona veselila, u njegovim očima odrazivalo se, što je u njoj treperilo još neodređeno u jednom pojmu, neoznačeno jednim imenom, nestegnuto zakonom zbilje, koji osjećaje i događaje svrstava po vrijednosti. Ljubila je Milkana i s njim njihovu mladost i zanos, snagu i vjeru. Ali on je morao otići. Već onda je prerastao svoju malu, običnu okolinu, pa nije mogao ostati. Sjena na obzorju njezina svijeta zgusnula je slutnju o završetku sna, koji uistinu valjda nije ni imao početka, jer ga se ona nije prisjećala. Kad mu je kazala da će poći s njime, nije je ni saslušao. Privila se uz njega u čežnji da ga ne pusti, ali nije više nalazila puta do njegove duše. Osmijehnuo se na nju, u mislima daleko od nje i od svih pitanja koja su je mučila i rekao joj da ona ne može s njime. Pred njim je dugačak put, koji će ga voditi mimo nekadašnjih malih postaja, koje su mamile na odmor i zabavu i kad će se opet vratiti, ne zna. Ne može joj razjasniti zašto je tako, jer se srcem to ne može opravdati. No makar kako bilo, on nije mogao drugačije. Bilo je to određenje njegova udesa, koje se vršilo kidajući nježni splet dragih nada. Ne, ona uistinu ne bi mogla da ga slijedi tako nečujno i iz daleka, da ne bi smetala njegovu radu, koji ga je

tražio potpuno za sebe. Ali da je on mogao da ode za neznanim ciljem koji je ona mrzila, ostavljajući za sobom mirno i sabrano, sve što je bilo i što više nikada ne će biti, to Vlasta nije ni kasnije pregorjela.

*

Rekao je kod rastanka da će se vratiti.

Ona to nije zaboravila.

Prolazile su godine s plimom i osjekom malih radosti i boli. Prošlo je vrijeme kad je živim poletom zamišljala oblike budućnosti i pomalo se taložilo iskustvo, slike su se mijenjale, prilagođivala se prilikama. I smirenje je došlo — blago, dobro smirenje koje se smiješilo umiljato. U njihov gradić došao je Mirko i uz njega je pošla u susret danima zadovoljstva koje se nije nadnosilo nad mogućnostima. Na vrata njezina doma ulazio je opojni dah plodna ljeta što izgara prije jeseni. Milkan se nije vraćao. On se ni sada nije vratio. Pred njom je jedan drugi čovjek, a ne više onaj, koji je jednom otišao odavle i ona ovoga sadašnjega čovjeka ne poznaje. Nema gotovo ni jedne crte u njegovu licu koja bi je podsjećala na onoga od prije. Ne prepoznaje mu ni kretnje ni glas, iako je mislila da će ga prepoznati, makar kada se sastali. Uzalud joj sav napor da svojom voljom podigne nad istinom ludu konstrukciju mašte. Njezino sjećanje na nj, tetošeno nježnošću koja nije nikada iščezla, potisnuto je sad grubom silom, što ju je prinukala da otvoreno i hrabro podnese zbilju. A u toj zbilji nema više Milkana, koji dolazi s pozdravom na usnama i u očima da nastavi san koji su prekinuli i nema više cvjetova nade, jer su klonuli već davno pod udarcem mraza. Ona je čekala. Molila je i vjerovala, strahovala i radovala se gledajući u duhu, kako se ipak jednom ispunja očekivano. Mislila je: promijenit će se u takvom divnom času svijet oko nje, uzdrhtat će i nebo i zemlja, zatutnjit će oluje muklim praskom i bit će strašno i lijepo u isti mah. Probudit će se mladost nedovršena. Popustit će verige što okovaše čežnje, pokrenut će se sputane snage i jurnut će lavine oslobođene ropstva. Ta ona je to sve već proživljavala u sebi i vidjela se, kako se uzdiže i pada nošena orkanom divljih strasti, a što je najgore, nitko joj nije mogao pomoći i nitko je valjda ne bi ni razumio da bi pomoć zatražila. Svi vjeruju da je ona jaka i razborita, pa i Mirko, njezin muž, tako misli. Ništa je i nije otrgnulo od njega. Nema ništa čega bi se morala plašiti. Tko je upravo onaj čovjek za katedrom? Za koga kuca njegovo srce? Njegov duh ponire u područje problema, koji se nje i ne dotiču i prelaze njezino domišljanje. Njegov se život troši u služenju nauci, koja buja nad žrtvama što joj se prinose. Taj čovjek, ostario prije reda, što govori umno i sabrano o pravnim i socijalnim odnosima između naroda, država i državljana i staleža, taj ugledni sociolog i psiholog, rektor sveučilišta i izdavač mnogih filozofskih djela, koja mu proniješe glas po svijetu, nema baš nikakve veze s njezinim životom, niti ga je imao. On ne silazi k njoj, niti ona može da se vine do njega. U njegovu pogledu nema sunca onog obijesnog njihova doba, koje je svoju sreću postavljalo nad sve ostalo, ali zato sad gore u njem buktinje nekog drugog čistog zanosa za stvor, kojoj se predao svom dušom. Ona i ne može sve shvatiti, što on govori, premda se trudi da uhvati tok njegovih misli. U njezin smućeni mozak kojim krstare tolike slike davnih dana

prodiru na mahove riječi i rečenice bez veze i razumijevanja. Sluša o liberalizmu i kapitalizmu, o krizama društvenih sistema i o socijalnoj i gospogarskoj obnovi koja dolazi, ali što se to nje tiče u tom času? Što je njoj do svih tih razvojnih faza u životu čovječanstva, koje on nabraja i objašnjuje, što joj je do borbi koje su izmučile i iskrvarile društveni organizam? U njoj zamire srce od muke i ne da joj da to zaboravi, pa da obuhvati u misli život svih ljudi. Ona se kreće u svom uskom jednoličnom krugu, a za njega nema takvih uskih granica. Zastala je, a on je za sve to vrijeme išao dalje. Kad bi viknula za njim, glas bi se prebio i on ga ne bi čuo. Ona je mala, a on je velik. Mirko se tad sagnuo k njoj i dodirnuo njezinu ruku hladnu kao led.

— Krasno govori! — šapnuo joj je zadivljeno.

Ona potvrdi.

II.

Profesor Milkan Milić nije mogao gotovo ni da odahne. Poslije predavanja zaokupiše ga znanci iz mlađih dana i gospoda iz odbora koji ga pozvaše, pa kad se napokon oslobodio čestitara, trebalo je poći na banket koji je gradska općina priredila njemu u čast. Slavlje se dakle proteglo bez prekidanja dalje u noć i veliko društvo što se skupilo oko predavača, odlučilo je da ostane na okupu sve do odlaska vlaka, kojim se profesor imao vratiti kući. Za dugim stolom u vrtu hotela sjedjeli su uzvanici s gospođama, cvijet društva njihova gradića. Večera je prošla u redu, a zdravice su tekle prema programu, birane, lijepe i zanosne. I slavljenik te večeri održao je kratak govor, zahvalivši se društvu na lijepom prijemu koji je, reče, premašio njegovo očekivanje. Poslije toga oduševljenje se još povećalo, no profesor nije više sudjelovao u zabavi. Umoran i ponešto zbunjen svom tom svečanošću u kojoj je odisao lokalni patriotizam zbog njega, jeo je šuteći i kucao se sa svojim susjedima kod stola, odgovarajući tek kojiput i na silu na sva ona pitanja kojima ga obasipahu. Kraj umornosti koju je sve više osjećao, Milkan Milić podnosio je sve teže svoj današnji izuzetni položaj među tim ljudima i volio bi da se mogao otresti tih neprestanih počasti, kojima mu njegovi bližnji već udarahu na živce. Nenavikao na takve bučne manifestacije priznanja, pokušao je da uzmakne, ali bez uspjeha. Radoznalost se stiskala oko njega, ma da joj nije mogao udovoljiti. Udivljenje mnogo poticano sve jasnijim osjećajem, da im je on uistinu dalek, klizilo je po njem sa svih strana. Svi su govorili, nadvikujući se međusobno, dok je glazba iz unutrašnjosti hotela upadala u tu buku zvucima fokstrota. Umjereno raspoloženje, u početku stegnuto suzdržavanjem iz strahopočitanja prema gostu, otpadalo je s kasnim satima i djelovanjem alkohola. Obrazi su se žarili, jezici malo već i zapletali, a sve veći hihot raznio je i posljednje ostatke suzdržljivosti. Milkana se to nije primalo. Sjedio je na svom mjestu, na čelu stola i neuvučen u razdragano raspoloženje svoje okoline motrio je pažljivo što se zbiva oko njega. I njemu su sipali u čašu i nukali ga da pije i on je pio, ali uza sve to nije mogao da ne osjeti i ovaj put kao i uvijek, svoju nemoć da se primakne ovima kraj sebe, srdačno i toplo bez vječnog ispitivanja svih uzroka i posljedica. No on nije

mogao biti takav, kakvi su drugi — on nije nikada uspio za svih posljednjih godina da do kraja iskopča svoju budnu kritičnu svijest, koja je u njegov odnos prema običnim smrtnicima ubrizgavala otrov nepovjerenja i nerazumijevanja i kidala nježne spone, koje je katkad velikom mukom uspostavljao između sebe i okoline. Milkan je znao da su oni na jednoj strani, a on na drugoj, pa da ne koristi zatomljivanje te istine, koja mu se samome kadšto pričinjala vrlo bolnom. Činilo se kao neka priča iz davnine, da je i on jednom, u ovom istom gradiću, kao posve mladi gimnazijski profesor, zviždao veselo nad svim vrlo učenim formulama, kako treba dostojno iživjeti život. Posve nevjerojatno zvučalo je blijedo sjećanje, što se kojiput provlačilo kroz dušu, da je on uživao i trošio noći ne nad knjigama u zatvorenom kabinetu, nego u društvu mladića, koji su u srcu nosili raspjevano proljeće, što o ničemu što će biti kasnije, nije vodilo brigu. Nekada nije postojalo ovo što je sada: on nije imao ni imena poznata u naučnim krugovima ni sljedbenike, koji mu se klanjaju već iz daleka, ali je imao ljude koji su ga voljeli i koje je on volio. Sad je to prošlo, razumije se. On je pošao sa svojim pozivom kad ga je jednom iznenada osjetio. Obračunao je sa prošlošću. Ne uskrisava se što je mrtvo. Sad on sjedi u ovoj toploj zvjezdanoj noći, pilji u mjesečev srp, što proviruje kroz guste krošnje kestenova i osvjetljuje njegovo ćelavo tjeme, a po tijelu i duši spustio mu se umor, što mu savija ramena i otešćava vjeđe. Oko njega buči žamor na kojem on visi samo s jednim posve sićušnim dijelkom svijesti, jer plovi duhom kroz nepreglednu pučinu na kojoj nema nikoga od njegovih nekadašnjih drugova. Tamo se rasplinjuje obmana o nekoj ljubavi koja je vječna. Tamo je on sam, kao što uistinu i jest. Uči i radi, razgrće umom riznicu blaga, koje bi da pokloni svijetu i za sav taj rad u kojem je utonuo, a da ni sam nije znao zašto i kako, premalo je jedan čovječji vijek, koji tako žurno prolazi. Truse se požutjele latice s cvata mladenaštva i vjetrovi ih raznose. Tko će ih pokupiti? Koga mori jad što je tako? Radio je, ne, on nije proljenčario. Na stolu pred njim leži sat da ne bi zakasnio, kad bude vrijeme da pođe na stanicu i gledajući kazaljke kako se miču, Milkan se sjeća da je godinama živio sa satom u ruci. vSaka minuta značila je mnogo! Vrijeme je bilo raspoređeno točno. Hrlilo je brzo, oh, koliko puta prebrzo. A sad se vuku sporo sati i časovi. Dugi, dugi časovi koji nikako ne prolaze. Igra se s lančićem sata na kojem visi privjesak sa slikom, a jednim uhom hvata buku što raste i razlijeva se po uspavanim uličicama. Sličica na privjesku pripada onoj, koju je sreo večeras poslije predavanja. Mnogo se i ona promijenila! Njezina zlaćana kosa nema više sjaja od prije, a oči su joj ozbiljne i nešto tužne. Eh, gdje je ono vrijeme, kad je njih obadvoje slobodno prolazilo jednim udobnim lijepim putem! Dospjeli su do raskršća i onda su se odijelili. Što je bilo kasnije s njom? Udala se, vidio je njezina muža. Možda ima i djece. Blago se osmijehnuo kad je pomislio, kako su to sigurno lijepa, mila djeca što čitavu kuću ispunjaju životom. A ona — ona ide po kući svojim gotovo nečujnim laganim koračićima, koji stvaraju iluziju, kao da se uopće tla i ne dotiče i sve što dohvati, poprima odraz njezina bića. Kori mališane, no istovremeno ih miluje svojim sunčanim smiješkom. Njezine su ruke nježne i meke. O, ona je još uvijek lijepa i njemu se samo pričinilo, da se vri-

jeme i o nju okrznulo. Lijepo je gdjegod se ona pojavi. I njezin muž je zgodan čovjek. Dobro pristaju zajedno, ona zacijelo ne bi mogla bolje željeti. Šteta, što sad nisu ovdje — onda u brzini progovorili su samo nekoliko riječi, dopustio je da ga muž predstavi njoj i držao se uistinu kao da je prviput susreće! A Milkan bi htio da duže govori s njom i s njima. Kako su drage uspomene mladosti, što žubore nestašnim žuborom od koga bude čovjeku i bolno i slatko u srcu! O, da mu je zatvoriti uši, pa da ne čuje polupijanu pjesmu hrapavih grla, što samo narušava sklad u njegovoj duši, što ga budi sjećanje! Da mu je zagnjuriti glavu i nečije krilo, i da tako osluškuje svakom šušnju odnekada! Kao krijesnice u noći prolijeću davne radosti i on bi da ih uhvati i ponese sa sobom. Glava se spušta na prsa, treba mnogo volje da se ponovno trgne u javu. Ali sad je već i kucnuo čas rastanka i pune se čaše, koje se ispijaju na iskap. Raspoloženje je dobilo ganutljiv, plačljiv prizvuk. Prilaze mu, vuku ga i natežu i grle. Pijani cjelovi bratimljenja gore mu na usnicama i mučno mu je od svega. Željeznička je stanica blizu, reski zvižduci stroja sijeku zrak, a dim se uvlači u nosnice. Milkan juri, kao da ne će prispjeti na vrijeme, ali na blagajni još i ne izdavaju karte. Peron je skoro prazan. Na trećem kolosijeku stoji vlak kojim će on poći. Upravo se vraća stražar s lampicom, pošto je pregledao prugu i pronašao da je u redu. Jedan drugi željezničar obilazi oko vagona i kucka čekićem po točkovima. Bučno društvo Milkanovih pratilaca izazivlje pažnju pospanih, rijetkih putnika koji nadolaze. Milkanov pogled bludi po tračnicama, što se gube u noći. Očekuje li on koga? Osjeća li sve više, kako je to bilo nepotpuno, ne ožareno ni najmanjim njegovim ličnim zadovoljstvom, što se eto sad završava? Stisnut će nebrojeno mnogo ruku koje će se ispružiti prema njemu na pozdrav prije odlaska, čut će uvjeravanja o iskrenu prijateljstvu, koje bi izdržalo svaku kušnju, no ništa od toga ne će mu pomoći da zbaci sa sebe svoje neraspoloženje.

Vrijeme je ulaska u vlak. U tom času proguraše se do Milkana dvije pridošlice. Zastao je ne vjerujući očima. Zar je oživjela njegova misao ili on to sanja s jednom nogom na tlu uspomena, a s drugom na stepenici vagona. Zapeo je dah, riječ se ukočila, samo pitanje, veliko, uznemireno, kljuje u mozgu i u srcu. Svi ih gledaju iznenađeno. U njezinim su rukama ruže tek procvale, koje Milkan uzima. A muž objašnjuje dolazak, kratko zbunjeno:

— ... Htjeli smo da se oprostimo. Nismo mogli prije — došli su nam gosti. A moja žena je željela ...

Žamor prekida govor. Putnici što ulaze, natiskuju se među njih i tako ih razdvajaju. Milkan ne zna iz kakvih vrtloga borba dopiru odsjevi i do njega. On ne zna iz kakva se grčevitog spleta žudnja izvila njezina molba mužu da iskoriste ovaj posljednji čas prije njegova odlaska. Strah pred objavljenjem tajne nekadašnje ljubavi, taj strah tako silan još prije nekoliko sati kad se bojala susreta s njim rasplinuo se sad pred naletom želje, da ga ipak vidi još jednom. Da izbliza još jednom pokuša prodrijeti do duše njegove, prekrivene ravnodušnošću. Da mu se približi unatoč svemu i preko svih, pa došlo onda, što mu drago!

Ali ništa ne će doći ...

— Hvala vam, prijatelji! — reče Milkan nagibajući se prema njima da ga razumiju. — Mila mi je vaša pažnja. O, da sam mogao...

Guraju ih sa svih strana. On viče, jer se buka ne stišava.

... Došao bih k vam, da je bilo vremena. Želio sam da s vama provedem nekoliko mirnih časova na samo. Ali nisam dospio.

Mnoštvo pratilaca okružilo je troje ljudi, što se opraštaju i to mnoštvo hvata svaku riječ, što se mukom do njih probija i mnogi šapuću tajanstveno, jer se sjećaju, što se jednom pogovaralo o profesoru i toj ženi, a pogovaralo se koješta kako to već biva u takvoj prilici.

— Dođite u Zagreb i javite mi da vas dočekam. Onda ćemo biti zajedno kad sada nismo bili. Raspršit ćete moju pustinjačku samoću. Bit će blagadan za mene. On se smiješi kao obično, a Vlasta bi htjela da noktima razdere grudi u kojima nema osmijeha, kojim bi uzvratila njegov osmijeh, niti hrabrosti da uzdignuta čela posvjedoči mir i — zaborav.

— Mi smo vas čekali, profesore! Ne samo danas, nego i dugo prije ovoga dana. Ali vi niste mogli doći...

Vlak se počeo kretati. Prolomiše se gromki povici, što odašiljahu pozdrav za onim koji je odlazio. Mahalo se rupcima i šeširima, samo Vlasta nije mahala. On ju je gledao, prema svom domišljanju, u moru svjetlosti što izvire oko nje, vjerojatno iz osjećaja sreće, kojoj ništa nedostaje. Na čas mu se žalba uzvitlala u duši, jer moglo je biti drugačije. No sad je kasno. Mladost je prošla.

A Vlasta je također tako tužna. Bio je tu i gle, nema ga više. Vidio ju je, bili su tako blizu jedno drugome, a sve što je htjela da mu rekne kod tog susreta, ostalo je neizrečeno. Čekala je na nj, u početku nestrpljivo i bolno, kasnije se smirivala, ali nije mislila na to da ga onakva, kako ga je zadržala u srcu, u životu više ne će naći. Jer živjelo se dalje i život je krčio nove putove, ukazivao nove borbe i nov smisao. Danas se više ne oziva zvukom od jučer, ne plače onim jecajem tuge, ne klikće radošću od prije. I ona, eto, zna sada, da se ne vraća, što je prošlo, da ne može biti onako, kako je ona željela da bude. Istina se razotkrila i Vlasta ju je spoznala.

Vlak juri kroz noć. Daljina raste između nje i Milkana. Ona se vraća kući tiha, zamišljena.

NEDJELJKO SUBOTIĆ:

BLAGOSLOV VEČERI

Sišla je večer, nečujno, tiho
i dotakla poljupcem svojim:
zrikavce,
daljine,
vrt našeg doma.
I dok svaka je travka nosila,
blijedi mjesečev sjaj,
na svakom je jezeru plivao,
po jedan mjeseca krug.
Dok su daljine šutjele
i mjesec svijetlio put,
siš'o je polako, polako?
sa svoda,
na polja,
na moju dušu
blagoslov večeri.

ŠIMUN LUKIN:

KOLONIJALCI TRINAESTE ČETE

Zagora

Trinaestu su žurno popunili, sabrali su opet od nekuda nove ljude — nove kandidate smrti. Još se u našim brdima rađaju vojnici, a među ovima ima preko polovice što su već bili u liniji, što su bili ranjeni i opet su kod čete.

Kod moga je voda dodijeljen neki plavi mladić, zove se Kunkera — slab je i mršav, ali je mio i simpatičan — često plače za svojim selom. — Regrutska je obuka na njemu ostavila tragove straha — zato sam naredio naredniku Jelavinu da s njim dobro postupa.

— Bučić je imenovan narednik-vodnik trećeg voda, a njegov prijatelj Nikolić — vodnik.

Depresija vlada u oficirskoj menaži, iako su došli novi oficiri — ovi preostali pričaju ugodnosti goričkog mostovnog branika.

Nova je godina 1916. počela s krvlju kao i prošla. Talijani traže zauzeće Gorice. Sada napadaju selo Zagora ispod Kuka. Tamo se vode očajne borbe — naš je drugi bataljun u poziciji — mi ćemo ga izmijeniti.

Na specijalnoj karti naznačeno je sedam crnih malih četvorina — to je selo Zagora — a desno je Paljevo i Plava, lijevo Zagorinka, više Zagore je brdo Kuk. Po danu se ne silazi u predjel tih sedam crnih četvorina — jer niko živ ne može poći od Kuka do Zagore — tek noću se u razmacima od dvadeset koraka može četveronoške doći do sela Zagore t. j. do onih sedam kuća.

Pola sela je u rukama Talijana, pače u dvije su kuće u sredini sela i Talijani i naši — u tim dvjema kućama bori se samo hladnim oružjem — a iz tih kuća malo ko izlazi živ. Pa ipak — tamo šalju i dalje zdrave ljude. Selo je puno leševa jer tamo se nitko ne pokapa — zrak je okužen do Kuka.

Rumunji su izgubili Zagoru i naš drugi bataljun je krvavim jurišem opet osvojio pola sela.

Major Ridel psuje cigansku bandu, a beg Bašagić je nervozan. Franić je isto nervozan.

Postao sam provizorno komandant trinaeste, jer je kapetan žurno morao natrag za nekoliko dana.

Idem prvi pred četom, sve je smrznuto i kližemo se niz obronke Kuka.

Trinaesta je dobila nalog da zaposjedne sredinu sela i one dvije glasovite srušene kuće. Lijevo je od nas četa bega Bašagića, a desno je petnaesta.

Mrkla je noć, kad ulazimo u liniju i oko nas se širi strašni smrad lešina, padaju na lešine i spotiču se o lešine.

Primam rajon od drugog bataljuna i moj prvi vod je u sredini sela iza nekog vrta, na seoskom glavnom putu.

Treći vod je desno oko jednog bunara, a drugi i četvrti desno u vezi s petnaestom četom.

U podrumu jedne seoske kuće moje je sklonište tu je telefon i municija, tu je moj čitavi prvi vod, vani tek rijetke straže na seoskom putu, pošto talijanske mine ruše sve što je pred njima. Vezan sam s telefonskom žicom sa bunarom, gdje je treći vod i gdje je prorovan podzemni hodnik za zaštitu od teškog topništva.

Bučić mi se odmah javlja telefonom, tako znam da je veza u redu.

Talijani su u selu kao i mi, samo u drugim podrumima seoskih porušenih kuća.

Ispred moga voda je vrt širok oko stotinu metara, a iza vrta je seoski put, gdje su moje straže i gdje će sigurno biti mjesto borbe. U vrtu leži na stotine lešina — rastrganih i strašna izgleda — tu se ubijalo većinom hladnim oružjem.

Iza nas je strmina brda Kuk, natrag se ne može pobjeći, niti uteći naprijed, jer svugdje je smrt. — Samo korak natrag — postajemo precizni cilj talijanskim mitraljezima — —

Mladi regrut Kunkera, molio me je da on bude na straži. Čudio sam se mladićevoj hrabrosti — pa sam mu udovoljio. Između nas i Talijana udaljenost je od nekoliko koračaja — na lijevom krilu — tek oko pet metara od nas, desno su nešto dalje preko vrta smrti — kako su nazvali taj vrt borci u Zagori.

Zadah je lešina užasan — ne može se jesti ni spavati od smrada. rPedložio sam Bašagiću da mi ovdje na svoju ruku uglavimo trenutačno primirje s Talijanima, za pokapanje mrtvih — a i oni kod bataljuna nemaju ništa protiv, dapače su za to.

U ranu zoru nazvao sam susjeda Talijana — bi li i oni bili voljni s nama skupa pokopati lešine u vrtu smrti.

Regbi da su i oni to željeli, jer se odmah javio njihov vodnik i tražio od nas da se javi koji oficir.

Poziv je bio riskantan, ali dalje se nije moglo tako.

Upozorio sam svoje ljude da ću ja izići van, kad iziđe i talijanski oficir, pa ako im dadem znak neka navale — nek me onda osvete, ako bi Talijani što nepovoljno učinili.

Moji su ljudi sigurni, na njih se mogu pouzdati, oni bi radije izginuli nego da dopuste da ja poginem.

Talijani su javili da je njihov poručnik došao i da se i ja pokažem.

Izašao sam iz svoga skrovišta i prvi se pokazao, a zatim se zbilja pokazao i Talijan.

Bio je to neki mladić, simpatičan oficir — prišli smo bliže i pozdravili se. On mi je pružio svoju posjetnicu — zvao se: Attilio Amelotti tenente, Torino, Via Vittorio Emanuele 23. Prva riječ mu je bila: da mu je dosadio rat — a to je i meni. Tužio se na gubitke i strašno stanje rata. On je bio još đak kao i ja — dakle iste sudbine. Dogovorili smo se da izađe po dvadeset ljudi sa svake strane i da žurno bacaju lešine u izrovane rupe, te da ih pospu zemljom.

Moji ljudi, a i njegovi, prihvatiše se posla. Iza nekoliko minuta došao je njihov pukovnik i major.

Čini se da sam se svidio pukovniku, jer se došaptavao s majorom i stalno pokazivao na mene. Onda me je upitao:

— Odakle ste, gospodine poručniče?

— Iz Dalmacije!

— Dakle Talijan!

— Ne, već Hrvat!

— Pa kako to, ja sam učio da su u Dalmaciji Talijani.

— Krivo ste učili, gospodine pukovniče, u Dalmaciji živu samo Hrvati.

— Pukovnija?

— 22!

— Dakle žuti! — veli on. Gente Groata, gialli.

— Jest žuti.

— Borci bez živaca.

Pokapanje se vršilo brzo i u redu — jer smo lešine trpali u duboke rupe, što su ih izrovale granate, te pokrivali zemljom i kamenjem.

Talijanski poručnik kolega, Attilio Amelotti, bio je neobično ljubezan, molio me da mu pišem poslije rata, ako izvučemo žive glave. Međutim ni on se nije meni javio, možda je svršio negdje u paklu rata. Ako je živ, pa ako dozna za ove moje bilješke, vidjet će, da sam ga iskreno opisao, kao što je onoga časa i bio naš razgovor iskren, — jer smo bili obojica patnici, a zajednički smo izvršili akt pijeteta prema palim drugovima, kojima ne znamo imena i koje smo sahranili u vrtu smrti kod Zagore.

Attilio, ratni druže — bio si plemenit i hrabar, tko zna živil li — da li si zaboravio one koje više nitko ne spominje — da li se sjećaš vrta smrti u Zagori —smrti i razaranja — Da li si zaboravio? — Ja mislim da nisi, jer se to ne zaboravlja —

Dva dana i dvije noći iza toga nastupio je mir u selu Zagori — tek topništvo kadikad udara preko naših glava — a lijevo kod Zagorinbe negdje mine drobe tvrdi kamen.

Treći dan u noći istrčao je preko vrta smrti neki mali talijanski vojnik i skočio na put pred vrtom. — Jurić je bio na straži i pao je u njegove ruke, koje su ga gvozdeno stisnule. Siromah je drhtao od straha, kad su ga uveli u moje skrovište u podrumu ispod razorene seoske kuće. Da ga ohrabrim, ponudio sam mu čašicu ruma, a alkohol je učinio svoje i jezik se malom Talijanu razvezao.

Pripovijedao je da su tek jučer u noći tiho dovedeni u ove pozicije, da su bili prije toga prema Koruškoj i da im je tamo bilo vrlo lijepo, skoro nisu ni imali borbe. — Pripadao je fiorentinskom pješačkom puku i lijepo je govorio talijanski, što me je osobito veselilo čuti lijepi i ugodni jezik izgovoren po svim pravilima gramatike. Bio je ordonans kod kapetana čete, što je zaposjela sredinu ovoga sela, upravo prema nama. Kad je vidio jučer ranjene i izmorene drugove, od čete, što je napuštala položaj, što mu je bila izmijenjena — nije mogao više izdržati, to više, što mu je i kapetan odao tajnu, da će oni ovih dana jurišati i morati zauzeti ovo selo, te izići na brdo Kuk.

Meni drugo nije trebalo. Upozorio sam lijevo od mene bega Bašagića, te u noći pismeno obavijestio bataljun, poslavši dezertera bataljunu.

Topništvo kod Dragovića i Bate, te komanda divizije poslala je još iste noći svoje opažače u prvu liniju.

Talijani su ispred nas mirovali, nisu odavali znaka života — tek tu i tamo je njihovo topništvo kao nehajno opalilo po koji hitac. Ni mine, ni zračni torpedi nisu prelazili preko naših glava; bilo je pravo zatišje pred oluju. Telefonskom linijom spojen sam s vodnikom Bučićem, koji ima važnu zadaću da brani prednje desno krilo i ne odstupi niti korak od porušenog bunara, jer je bunar pretvoren u tvrđavu, koja se teško osvaja.

Naši su rovovi puni municije, bomba, a osigurali smo i rezervne porcije — jedino nam je teško s vodom — pije se kišnica iz rupa, što su ih izvrtale granate.

A onda, iza podneva, negdje iza prvog početka siječnja, najednom se prolomila nebesa na porušeno selo Zagoru — otvorili su svoja ždrijela i topovi i mine i bombe sviju kalibra. Jedva nam je uspjelo povući ljude u kaverne, a vani smo ostavili tek pojedinačne straže.

Bučić telefonira:

— Gospodine poručniče, povukao sam i mitraljez u rupu — nad nama gori i zemlja i kamenje, oni će sigurno ovdje pokušati prodor, jer ako ovdje probiju, dolaze i Paljevu u bok.

— Bučiću, radite ko pametan čovjek, udesite kako znate da je najbolje, ljude štedite!

Lijevo od mene četa bega Bašagića ima teške gubitke — lijevo krilo je izloženo bez potrebnih zaklona, tamo će ljudi strašno stradati.

Čitavu noć traje zaporna vatra, ruše se brda željeza na ovo prokleto mjesto, a ranom zorom talijansko topništvo pojačanom paljbom prekapa stopu po stopu nesretno porušeno selo.

Oni hoće uništiti sve, što je živo da mogu u jednom naletu izbiti na Kuk te Britofu u leđa, a dakako i Gorici.

Oko podneva opet javlja Bučić:

— Gospodine poručniče, ni stopa zemlje nije ostala, da nije prekopana. Sedam je mrtvih u susjednom rovu — deset je ranjenih. Talijani se primiču — prve linije su u pokretu — napreduju ocjelnim štitovima pred sobom. Bih li otvorio vatru?

— Bučiću! Oprez, veliki oprez, ne odajite se do zadnjeg časa, a onda istom otvorite paljbu iz mašinske puške.

Ispred mojega skloništa rasprsnula se velika mina, u crnom dimu ne vidi se ništa, a iz dima vuče se pet ranjenika, krv ih oblijeva — ulaze u moje
Žurno ih previjamo, dok se u prednji dio vrta vuku Jurić i Anđelić.
sklonište, jauču, traže pomoć.
Kao mačke plaze, puni su ručnih granata, u ruci su im jurišni noževi.

Vodnik Jelavić podjeljuje ljude prema prostoru, daje im upute za slučaj juriša, svi smo u najvećoj pripravnosti, spremni za borbu.

Kroz detonaciju bomba i dima uvlači se u moj zaklon zastavnik Franić od četrnaeste, ranjen je u oko — pada na moj ležaj. Stari moj drug i prijatelj. Vidim, trpi teške boli, ali šuti.

— Izgubio sam oko — veli samo.

— Rat je za tebe svršen — odgovaram mu, kao za utjehu, ali Bučić se opet javlja:

— Gospodine poručniče, moram stupiti u borbu, jurišaju u redovima — bacaju na nas zračna torpeda — blizu su.
vatru, a izmjenično se prolama okolina od eksplozija i mina i ručnih bomba.
Mitraljez vodnika Bučića iz dubokog bunara počeo je rigati ubrzanu
Više moga zakloništa čujem Jurićev glas:

— Hurra! Živjela Dalmacija!

Jurić nije stigao od uzbuđenja da nas pozove u pomoć, ali oprezno oko vodnika Jelavića vidi sve.

Talijani su poletjeli na noževe, a on i Anđelić sami su pred njima i bacaju prve ručne bombe.

— Naprijed, svaki na svoje mjesto — vičem — vodnik Jelavić skače preko porušene ograde seoskog puta, za njim skače čitav prvi vod.

Atleta Strukan u sredini, hoće da navali kundakom, a u tom istom času pada naš prvi plotun u živo meso na blizini od par koračaja.

Prostor između dvije porušene kuće na vrtu smrti pun je bajuneta — prostor se prolama od vike: Avanti Savoja — ali isti čas prvi su redovi klonuli, drugi njihovi redovi skaču preko njih u gotovu smrt i u ralje naše mašinske puške.

Anđelić je prejahao preko puna sanduka ručnih bomba, čupa fitilje te ih baca u onu gomilu pred sobom, a crni dim ekrazita puni prostor. Iz zemlje sukljaju mlazovi blata i kamenja — — U vrtu sada gospodari smrt — ovdje ginu ljudi, ubijaju se i uništavaju, dok bude i jedan živ.

Pred nama je već zid ranjenih i mrtvih napadača, a moji ljudi stoječke ili klečeći pale plotune u taj zid bivših ljudi. Trenutačno pada opet oko nas lavina granata, fićukam i žurno sklanjamo ljude — vani ostaju samo Jurić, Anđelić i Strukan. Prvi je njihov napadaj slomljen — krvavo su Fiorentinci platili ulazak u vrt smrti.

Telefon zvrči:

— Gospodine poručniče, oni su se bili približili — imaju teške gubitke, ali dolaze novi redovi — pred nama je sve puno mrtvih i ranjenih — iza mrtvih se kriju živi i napreduju — imam gubitaka, ali oko mene je još deset boraca i mitraljez.

Opet javlja:

— Gospodine poručniče, izvedite žurno napadaj s boka kroz vrt — pregazit će nas — nas je još malo — —

Oko moga zaklona tutnji — zemlja riga vatru iz sebe — iz nebesa ruše se mine i granate, a njihovi mitraljezi laju kao psi na ovaj vrt smrti.

— Oni će opet doći — prvi pokušaj nije uspio.

Telefon:

— Gospodine poručniče — — jedna mina odbila je Nikoliću nogu — gospodine poručniče, možete li nam pomoći — mi smo pri koncu — oni se približuju u novim redovima, čini mi se da Bučić govori plačljivo. Nikolić je bio njegov najbolji drug.

— Bučiću, Bučiću, vičem u telefon — Bučiću, ali već se ne čuje, u telefonu vlada mir i smrt —

Bacam telefon, u ruci mi je revolver. Njihovo topništvo po komandi obustavlja paljbu, pješadija u novim redovima skače u vrt smrti. Opet smo i mi svi na mjestu, prvi plotun je već pao na one što su skočili, na one što su još pred časak bili živi, skačem do Anđelića što kleči na jednoj rupi, kida fitilje bomba i baca ih opet u one što nadiru.

Vidi se, oni hoće pod svaku cijenu pregaziti nas, sigurno misle da mi ovdje već i ne živimo, zato i jurišaju u masama — i ginu u gomilama — —

Moji ljudi bore se hladnom hrabrošću — kolonijalci će poginuti bez straha i bez drhtaja. Samo da nam je preći u protunapadaj! Desno su naši drugovi ugroženi, tamo je Bučić, stari drug... U tom času nešto bljesne pred mojim očima, pukne nešto u ušima, neki trnci pređu uz leđa i nastupi mrak — — duboki mrak. Zazujalo je nešto u mozgu — čini mi se kao da Babić viče:

— Ranjen je! —

Al ja već ništa ne znam, mene ne boli, pusti je mrak i mir — —

— Babiću, on kašlje — kao da razabirem Strukanov glas — kao da me taj gorostas nosi u naručju — kušam otvoriti oči — al one su teške — kao olovo teške — — kao da mi se čini da vidim više sebe obješene neuređene Strukanove brkove i one dobre njegove oči.

— Gospodine poručniče, — regbi da govori — ne bojte se, mi smo uz vas — — one oči kao da su vesele.

— Gospodine poručniče, mi smo s vama — kao da to govori moj drug Babić, čini mi se da mi on pridržava noge.

— Gospodine poručniče — još kao da čujem — nosimo vas na previjalište — — nosimo vas k doktoru.

— Gospodine poručniče, Talijani nisu u Zagori — —

Ali, moji su kapci teški kao olovo, sklapaju se — kao da čujem svoje ljude, al ništa im ne mogu reći jer se ne sjećam ni bitke ni Zagore — — ne znam što je to, što oni to hoće — — teške su moje oči, teške, — u prsima me nešto guši — — Opet je mrak — neznanje — samo nešto u ušima kvrči, udara kao sat, a u prsima steže — —

U snijegu i ledu

Kao da nisu znali što će s nama početi — prebacivali su nas desno i lijevo — iz Suganske doline u predjele Predazza — da nas opet bace pod konac jeseni u predjele Cime Dodici na t. zv. visoravan od Asiaga. Dovoz hrane polako je otešćan, teško se što dobiva — hrana je u glavnom mršavo meso, osušeno povrće i slabi kruh. Stara monarhija gladuje, zaliha nestaje.

Ne znam zašto su nas gurnuli u krajeve leda — lavina i bijele smrti — zar hoće da i ovi ostaci bivših ljudi uginu u ledu od gladi i zime? Stanje je očajno — svaki je dan gore — a više ne vjeruju ni starom pukovniku Zechbaueru — izmijenili su ga.

Došao je neki dvorski čovjek, pukovnik Wolf — visok, ćelav, zloban i lukav. Mrzi nas, zadaća mu je iskoristiti nas i sve je drugo za njega sporedno. Za njega je pojam dinastije svetinja nad svetinjama — — jer i religija i nacija i čovječanstvo, sve je to ništa — najprije dolazi dinastija — dakako, onda i on kao dvorski oficir sa dvorskim damama, a onda iza toga tek dolazi čovjek koji mora biti sretan, ako služi ugledu dinastije. Taj zlobni i lukavi glupan čudio bi se svemu, a sve je promatrao lukavošću i zlobom. Stalno je dopisivao s nekim dvorskim damama — starim dvorskim lumbardama koje su mu trebale ispucati odlikovanje i unapređenje.

Kod štaba puka kapetan Dešković i ja kao njegovi suradnici, oficiri iz bliže okoline, najgore smo osjećali njegovu zlobu i glupost — naša prezimena nisu mu se sviđala, on njuši da smo mi nešto drugo, nego on. Jednoj dvorskoj staroj lumbardi pisao je da ima oko njega i oficira iz divljih krajeva — koji u drugim prilikama ne bi nosili carsku odoru.

Uviđam, konac je svemu, i meni i mojim ljudima. Dalje ne mogu ostati kod puka, pa kad bih barem mogao zgodno prebjeći — — a što će onda stara majka u selu koja žive od moje plaće? Morat ću se ukloniti u pozadinu — a život u pozadini nije za mene, ne znam kako ću izdržati, ne znam šta ću početi.

U predjelima leda i snijega ginu zadnji ostaci moje zemlje, starci, djeca i oni što su već ranjeni i više puta. Ubojna snaga kolonijalnih trupa nije više što je bila — ovo su ostaci hrabrih kolonijalaca. U podzemnim tunelima, duboko ispod zemlje, ispod snijega i leda, žive bivši ljudi — došli su k sebi — istina, kasno — osjećaju i vide da su njihove glave obične brojke, da se ovaj rat ne vodi zbog njih, da su oni tu samo da ginu za nekakva starog gospodina koji im je tuđi kao i ovi ledeni krajevi gdje sada čekaju smrt. Od naših kuća, iz naših sela dolaze tužni glasovi — — sela umiru od gladi — djeca i žene pogibaju od bolesti i patnje — kolonijalci im ne mogu pomoći. Bespomoćni su — ginu uzaludno — samo to sada uviđaju. Stari vladar u tuđem gradu ne će im pomoći — on im nije nikad ni kušao pomoći.

Već tri mjeseca nemamo kruha — piše Ana, žena Petra Kačića, vojnika 13. čete. Sabiremo žir, sušimo ga i meljemo u žrvnju. Stežu se usta od gorčine. Tvoj sin je bolestan, otekle su mu noge — ne može više hodati. Ostala nam je još jedina koza — — proklet bio tko te tamo drži. Kaže se da će doći Talijani i Englezi i donijeti kruha, ali sirotinji ne će nitko ništa donijeti.

Taj je list donio rezervist Panić što je nedavno poslan od kadera. Iliji Mediću, regrutu, piše majka:

— Pola šake brašna, to nam je hrana, to zamiješamo s vodom, osolimo i skuhamo, pa pojedemo kao kašicu bez masti, bez ulja.

Ilija Medić od 14. čete one je noći bio na straži pred rovovima. Dali su mu krzno — ali noć je hladna u visini od preko dvije hiljade metara na visokom snijegu. Dok su ga smijenili, Ilija se ukočio kao suha cjepanica i nije ni pročitao pismo svoje majke. Pokopali su ga ono jutro, ali ne u zemlju, već u duboki snijeg.

Miji Raoliću već su dva puta vadili kugle iz nogu, lijeva mu je ruka skoro ukočena, ali su ga ipak uputili da svrši na polju slave. Pružena mu je prilika, kako veli onaj zlobni glupan, pukovnik Wolf, da se može žrtvo-

vati za svoga cara. Uzalud moli pješak Mijo Raolić od 13. čete da mu se podijeli dopust — jer mu je kod kuće ostalo šestero djece, a žena mu je od napora i gladi umrla. Mijo Raolić ne dobiva dopust, jer se sprema ofenziva i treba ginuti za cara. Čovjek, koji je više puta ranjen, kojem je lijeva ruka skoro ukočena.

Rovovi šapću — — takvi se listovi dodaju od ruke do ruke. Zalihe hrane sigurno su na izmaku — već davno je prestalo obilje, ovo što sad dobivaju vojnici, to je tek da se ne umre. Daju neku vruću slanu vodu s malo suhog povrća i mršavi zalogaj kakve stare krave koja je morala dati život za cara u predjelu Cima Dodici, da ne uginu kolonijalci.

Neki listovi dolaze i preko vojne pošte: optužbe iz pozadine, iz naših sela. Sve bih to morao uništiti i napisati raport preko komande puka na civilnu upravu; ali ne tiče me se. Neka po koji list obiđe rovove, to je zorna pouka. Ovi listovi više djeluju nego bilo kakova propaganda, a dok sam još ja kod puka, pa kapetan Dešković — ćelavi pukovnik Wolf može zazivati u pomoć sve bogove iz habsburških dvorova, ne će mu pomoći — na koncu, on ne razumije hrvatski! Oficir za cenzuru sam ja — morao bih odgovorati za ove listove što su pisani jedva čitljivim slovima — listove što su ih pisale žalosne majke i gladne sestre — stari oci i bolesna djeca — — Poštujem te listove, to sveto pismo današnjice i crvenom olovkom stavljam svoj potpis na njih, kao da su nedužni politički. Ali rovovi o njima šapću, pričaju i duboko misle. Cenzurni oficir čuvat će njihovu svetinju — jer rovovi šapću — — mališi, na koje već nitko ne misli, proklinjati će zločince pod kraljevskim krunama, što nekažnjeno daju da se ubijaju nezaštićeni na ovim visinama, u ovom ledu.

Rovovi šapću — šapću i stišću pesnice — škriplju zubima.

U noćnoj patroli izgubio sam koncem listopada pet drugova. Uspostavljali smo vezu s prvim bataljunom — petnaest vojnika je nosilo telefonske stupove za snijeg i telefonsku žicu. Povezani smo, i to po pet nas skupa. Prvu je skupinu vodio kapral F. Kapral F. je bio đak — tek je maturirao. Simpatičan momak. Išao je pred nama po prilici pola kilometra, negdje na obronku Corno di Campo Bianco, u mjesečnoj noći, kad se ledene iglice hvataju i ispunjaju nosnice, te peku i žare sluznicu da se ne može disati. Od leda koči se i vojničko sukno, a čovjeka hvata umorni drijem, koji se ne može otjerati. U takvoj noći pred nama je nešto zatutnjilo, a onda zarežalo i opet je nastupio ledeni mir bijele smrti. Pred nama se otisnula lavina i pod snježnom planinom, pod brdinama snijega, ostali su naši drugovi. — — — Lavina ih je prekrila i žive pokopala, više nitko nikada ne će im naći kosti na obroncima Corno di Campo Bianco — —

Borbe e odigravaju u glavnom po noći — i to samo topništvo. Svaki je pokret pješadije ovdje nemoguć — tek skijaške patrole se sastanu iznenada i tko je spretniji, ostane živ — jer na ledenoj kori se brzo umire — smrt je ledena, hladna i bijela kao snijeg.

Bijela smrt

Preko ledenih planina prebacili su nas opet u druge položaje — nalazimo se u kraju Monte Zebio.

Iznureni kolonijalci vuku se kroz led i snijeg, noge su odrvenile od zime, lice je podbuhlo i obraslo, zamazano i prljavo. Ovo su bili nekada ljudi, nadali su se, očekivali život, a sada se vuku držeći se jedan drugoga kroz snježnu pušavicu čekajući čas kad će ih prekriti lavina ili kad će ući u hladne podzemne hodnike, da se uz vatru, koja još jedino uzdrži život, izmjenično griju. Jedino što imamo, to je vatra u podzemnim hodnicima, a vani kraljuje bijela smrt i lakoćom pokapa žrtve, da ih nitko više nikada ne nađe.

Pukovnik Wolf izdao mi je nalog da obavijestim kolone podvoza kuda će nositi municiju i hranu. Uzimam svoja tri vjerna druga: Luku, mladoga rekruta Perića i starog rezervista Barića. U sumrak gubimo se niz ledene bregove. U oči sipa snijeg, mećava je, a naše skije zvižde, spuštamo se nekim pravcem, a ne znamo kud ćemo doći i gdje će nas zaskočiti bijela smrt. Kad smo se spustili s bregova, ušli smo u prvu jelovu šumu, dalje se nije moglo. Oprezno se probijemo kroz šumu i otkrivamo nekakvu gorsku kolibu koju su valjda u vrijeme mira sagradili pastiri. Iz kolibe suklja dim i privlači ozeble skijaše. U šumskoj kolibi nalazimo patrolu gradačke pješadije što je desno od nas u liniji. Skoro smo ukočeni od leda, a u kolibi trojica vojnika uz vatru spavaju mrtvim snom. Iz njihovih se odijela puši — umorni ljudi se sklonuli i zaspali — ne ćemo ih buditi, umor im se vidi na licu, a skoro ćemo i mi uz njih zaspati.

Otresamo snijeg i led sa sebe, noge su nam drvene do bedara, ruke ukočene. Upozoravam drugove da ruke taru snijegom i da ne prilaze k vatri — — Vojnici driješe limene posude, pune ih snijegom i pristavljaju uz vatru — — Još će se naći u naprtnjači nešto lišća od kupina što nam daju kao čaj, nekoliko saharinskih tableta, ruma, — jer alkohol nam daju u obilju, — pa će kupinovo lišće obojiti vrelu vodu, saharinske će tablete osladiti, a rum će izbrisati uspomenu na snježnu mećavu i bijelu smrt. Zaspat ćemo uz vatru kao i ova trojica što hrču mrtvim snom, pa i ne čuju što mi razgovaramo i da spravljamo topli napitak. Vani je užasna zimska noć, vani je smrt za sve što je živo. Umorni i prezebli ipak padamo uz vatru, a umorni san nas hvata, sapinje — umiruje.

Negdje u noći, u snu, osjećam tešku bol u leđima, osjećam da sam ukočen — budim se od bola, ali više ne osjećam svoje noge, one su otpale, za njih već ne znam. U kolibi je mrak, vatra se ugasila — teškom mukom nalazim šibice u kaputu, jedva ih vučem i ukočenim rukama palim. Zovem Luku, ali on ne čuje. Jasno mi je sve, pred oči mi dolazi očajna naša smrt, mi smo se valjda već i smrznuli, jer ne mogu vladati nogama, a leđa me peku i bole kao da ih netko reže. Ukočenim rukama prpam lug, pod lugom nalazim još malo žara, raspuhujem zadnjim silama i pritičem ugarke, dok se ne pokaže plamen. Privlačim još neke komade drva, što su okolo ležali i vatra, Božja blagodat, opet počinje grijati kolibu — a vani sipa vijavica i sjever. Toplinu vatre zna cijeniti samo onaj koji zna kako boli u leđima ledena noć u visokim planinama. Osjećam polako bol i u nogama, a onda bol polako prolazi, čujem nešto ugodnije strujanje, mogu noge privući k sebi. Topli zrak budi i Luku Babića, ali on ajmeče od boli u leđima, kao i rezervist Barić. Bude se i ona dva vojnika od gradačke regimente — ali

onaj što je ležao blizu vrata ukočen je kao drvo. Kušam ga drmati, ali on je hladan i ukočen, oči su mu ukočene, staklene. On više ne vidi, niti će ikada više progledati — smrznuo se gladan i umoran čovjek, kad se ugasla vatra. Valjda bi ista sudbina stigla i sve nas, da me nije probudila bol iz polumrtvog sna, bol u leđima, što su se smrzavala.

Nikada još nisam psovao Luku Babića, ali sad ga psujem što je zaspao, te prigovaram i sebi što nisam odredio jednoga da pazi na vatru. Pokušavam masažu snijegom na onom što se ukočio, ali on nas je u toj kolibi ostavio zauvijek. Umoran je bio kao i mi, a ledena noć uspavala ga je u vječni san. Zajedničkim silama potičemo vatru, a kad smo se opet mogli gibati, ugrijemo vodu za čaj — još ima kupinova lišća i ruma — a s čajem vraća se u nas i život.

Zadaću koju mi je povjerio zlobni pukovnik Wolf, teško sam izvršio i to tek pod konac drugog dana, ali to je bio konac moje dužnosti kod štaba. Pukovnik Wolf ironizira me, kazne radi premješta me opet k trinaestoj četi. Smijenio je i kapetana Deškovića — dvorski špijun može sad raditi što hoće, tek ne znam kako će još dugo moći.

Opet sam kod prvog voda trinaeste čete — opet sam među onima što prvi umiru, ali to više nisu stari drugovi iz Srbije i sa Soče. Sve su sad nova lica i mršavi momci, slabi starci i izranjeni rezervisti. Sreća je samo to što ovdje ne mogu ni Talijani, a ni mi poduzimati nikakvu borbu. Sve je samo čarkanje, dueli topništva i umiranje od gladi i zime u ledenim rovovima.

Vojnici prvog voda veselili su se, kad sam primio vod. Oni me već poznaju sa štaba, čuli su za mene — mnoge sam zaštitio. Htjeli bi mi svaki napose ukazati pažnju i uslugu, osjećaju da sam njihov.

Jedne večeri mijenjao sam stražu na prednjoj izviđačkoj točki i vodim staroga vojnika od pučkog ustanka na izloženo prvo mjesto. Kad smo došli i kad sam mu dao upute, kako će paziti — starac je zinuo i buljio u mene. Pitao sam ga što tako bulji, što mu je. Starcu se otkliznula suza niz neobrijano, zamazano lice i smrznula se na prosijedoj bradi.

— Gospodine poručniče! Ja sam vaš Grga Brodarić — radio sam u vašega oca kad ste vi bili dijete — nosio sam vas više puta na krilu. Gospodine poručniče, ja sam vaš Grga — govorio je.

— Grgo, stari Grgo naš, kako ti je ovdje, pa kud si ovamo poslan — ti si prešao godine!

— Jest, jest, gospodine poručniče, ali uzeli me, otjerali me, pedesetu sam navršio. Rekli su na komisiji da lažem, da mi je tek četrdeseta, jer dobro izgledam i da imam dobre zube.

Sjeli smo u ograđeni zaklon — izvadio sam bočicu konjaka i dao starom Grgi da pije. S njim sam ostao dugo na straži, razgovarao o svemu onome što je nekada bilo u našoj kući, a onda sam ga izmijenio i odveo u svoje zaklonište. Starac je pričao sve od početka, od časa kad je došao na rad k mome ocu, pa do sadašnje dobi.

Nezakonitost je u ono doba uvedena u naše krajeve i strašan način regrutacije, tako da su uzimali u prvu liniju i sve ljude jačeg izgleda, bez obzira da li se nalaze u pedesetoj ili su je prešli. Bosanci su još gore prošli

— njih su uvrštavali u prve redove bez obzira na godine, samo ako je čovjek bio čvrst — jer nisu imali upisanu godinu rođenja. Ipak mi je uspjelo staroga Grgu Brodarića zaštititi — bio je otkomandovan k bataljunskom podvozu. Starca sam spasao — bar nekako spasao.

Umiranje dalje od fronte

Komanda armije naredila je da se odmah uputi na kader pet oficira koji su od početka rata na fronti, i to zbog obuke novih regruta u sadanjem načinu ratovanja. Gospodin pukovnik Wolf morao je i mene uputiti, jer sam bio najdulje na fronti. I ako g. Wolf misli da ja volim u pozadinu — on se vara — ja tamo nemam posla, nisam ni trgovac ni ratni bogataš. Meni se teško dijeliti od mojih drugova, od ovih što još čekaju samo na smrt, od ljudi na koje je zaboravila pravda svijeta.

Uz ove moje drugove prošao sam teško časove, a njih čekaju još i teži. Razumjeli smo se, spajalo nas je ono što ujedinjuje patnike, a tu čovjek istom nauči voliti čovjeka. Prvi vod trinaeste čete gubi me opet.

Luka Babić slaže ono par mojih stvarčica — par knjiga i nešto iznošenog rublja. Kod štaba puka čeka rezervni poručnik — duša prvog voda — odlazi, ostavlja ga, da više nikada ne primi vod i ne vidi konac patnja. Kako mi je teško pri duši. Luka Babić se snuždio kao da je prvi vod bio naša obitelj, koju više nikada ne ćemo vidjeti. A ipak, vod se izmijenio toliko puta. Naši drugovi što su sada ovdje, to su zeleni mladići i ljudi preko četrdesete, a neki i od pedesete godine. Zalud žele i čekaju naša brda i sela, oni ovdje trunu u podzemnim tunelima, umiru u raljama bijele smrti, kunu čas kad su ovamo došli i onoga tko ih je ovamo doveo, a bespomoćno čekaju osvetu — — Što čeka još ove ljude od prvog voda?

Ako ne dobije car za kojega ginemo po ovim brdima, onda će kolonija još teže biti zgnječena, a ako dobiju Talijani, ni onda nas nema, jer i oni traže naša gola brda i gladna sela. Za konijalce nema izlaza. Bilo bi izlaza samo onda, kad bi i oni mogli svojom puškom braniti svoju zemlju.

Smiješan sam sebi što o tome i mislim — pa to je mučenje zdravog razuma — razdiranje duše — a pomoći niti ima, niti će biti. Umiru ovdje moji drugovi — a daleko tamo preko ovih planina, daleko preko mora, gladuju naše majke, sestre i djeca. Ni gromovi nbeski ne će da puknu i sruše nepravdu.

Sabrao sam prvi vod, ali im ne mogu reći zbogom. Oni eto stoje preda mnom, svi bi me zagrlili, svi bi mi nešto htjeli reći, a ne mogu ništa, kao ni ja njima. Stiskam ruke iako je tome protivan C. K. reglement, a tek po koji me moli:

— Ako dođu moji k vama, kažite im da još živim —

— Valjda je i vrag na nas zaboravio — kaže već tri puta ranjeni Perić.

— Pa mora da nas nestane, tako je određeno — kaže stari kapral Knežević.

Još jedan vojnički pozdrav — još jedan pogled, i Luka Babić prti moju prtljagu, okreće se i ide, a ja stupam iza njega. Nekima je i suza u očima, to sam vidio, a vani ispred podzemnog tunela sipao je snijeg. U

Alpama je vladala snježna vijavica i zbirala lavine koje će se rušiti i pokapati staze, ljude i životinje.

Moj put vodi prema »Osteria al termine« — k graničnoj krčmi. Pritegli smo skije, Luka je pošao prvi, ja za njim — dva skijaša izgubila su se u snježnoj mećavi prema dolini — ako dođu do nje. Iza nas je ostao u ledu i snijegu predjel Monte Zebio, ostali su naši drugovi, jer još bjesni rat, još ubijaju one što nisu krivi ratu — — one koji su kao i moji drugovi, tamo u predjelu Monte Zebio.

Bijela smrt je raširila krila preko ovih planina — u zraku je mećava i ledeni snijeg zatrpava planine i šume.

Glupa poza pukovnika Wolfa nije pristajala okolini — ali neka mu bude. Od Osteria al Termine do stanice u Trientu trebali smo dva dana, tako da je konjski gulaš u Trientu silno dražio apetit. Pojeo sam dvije porcije, popio dvije čaše teškog tirolskog vina i u oficirskom kupeu zaspao snom izmorenog patnika. Luka mi je pomogao izuti čizme, pokrio me gunjem i toga se još sjećam, a drugoga se potpuno ništa ne sjećam, jer kad sam se probudio, bilo je hladno maglovito jutro, a na visokoj kući uz koju je stajao moj vagon, vidio se natpis: Laibach. Dakle, opet sam u Ljubljani, gledam vrevu vojnika na kolodvoru, a Luka Babić nosi mi opet topli gulaš i čašu čaja s rumom. Jedem i opet se prekrijem gunjem. Apatičan sam, ne veseli me ništa — samo bih htio spavati. Kad sam se probudio, našao sam se u Zagrebu i tu sam se morao prijaviti. Uputili su me direktno u Mostar.

Gorko sam se nasmijao kad sam ugledao taj grad, iz njega smo pošli na frontu — — i opet se vraćamo u nj dakako bez narednika Bjelinskoga i laganih cipela, svega je toga nestalo, a komisni mozgovi nisu se tomu nadali. Tako eto prolazi slava komisnih mozgova. Drugog jutra pucalo se po Mostaru. U hotelu mi kažu da se pobunio kader dvadesetidrugog puka i da su dovedena dva mađarska bataljuna, te su opkolili južni logor i grad. Smatrao sam da je najbolje u toj situaciji još spavati, a buna me se nije u taj čas nikako ticala, jer sam znao kako će svršiti. Žalio sam samo bijedne ljude, ali okolnost, što se nisam odmah prijavio vojnoj komandi, već sam to obavio tek drugi dan, bacila je i na mene sumnju i istog dana su me hitno otpremili u Petrinju. Tamo sam odsjedio mjesec dana u zatvoru kasarne i onda odatle uputiše me u neki daleki madžarski gradić, Gyula Fehervár ili rumunjski Alba Julia. Zatvorili su me zajedno s čitavim kaderom u nekakvoj staroj tvrđavi iz vremena Marije Terezije, a oko tvrđave je živio zapušteni rumunjski živalj. Tu sam bio pod paskom, iako sam se slobodno kretao po starom gradu. Ovdje je gore nego na fronti, jer sam dobio stan u jednoj kazamati uz odjel mašinskih pušaka.

Kazamate su pune štakora — slobodno šetaju kao domaće životinje. Dakle, u te kazamate prebacili su politički nepouzdani kader dalmatinskih kolonijalaca — a među njima, dakako, i ja sam kao politički nepouzdan. Poslije svih napora i borba na fronti: crnac je izvršio svoju dužnost, sad ga možeš i ubiti — —

U tom zapuštenom gradu sjetili su se na vojnoj komandi, da upitaju i za moje zanimanje u civilu. Postao sam potpuno politički nepouzdan i sumnjiv. I tako su me prebacili u sanitet i uputili u bolnicu Franz-Jozef u Graz — —

Gore od smrti

Kao politički nepouzdan dodijeljen sam tuberkuloznoj bolnici u Grazu.

Ispod zgrade bolnice velik je podrum — a u tom je podrumu sabiralište luđaka što ih dopremaju s fronte i odatle dalje razašilju po različnim bolnicama. Kad sam kao dežurni oficir primio jednog dana službu pregledajući u noći podrum, našao sam slijedeću sliku:

Pola podruma bilo je ograđeno gvožđem, a opet druga polovica debelom bodljikavom žicom. Na jednoj je strani bila grupa talijanskih luđaka, a amo s druge strane grupa Austrijanaca. Zašao sam u podrum opasan sabljom i revolverom. Kad me je ugledao neki bradati, ali u isto vrijeme ćelavi Talijan, skočio je k ogradi i primio se željezne ograde, počeo je tresti i urlati iz svega glasa.

S druge strane luđaci u austrijskim uniformama, kad su čuli urlanje s prijeka, skočiše svi kao jedan na bodljikavu žicu i zaurlaše i oni.

Paklena vika i životinjski glasovi bivših ljudi prolamali su bedeme podruma — i što mi se nije dogodilo u najtežoj borbi na Goricii li Paljevu, prestrašio sam se, nikad nisam vidio takva prizora. Htio sam pobjeći, ali iza mojih leđa došlo je nekoliko bolničara i puštalo mlazove hladne vode na te jadnike — inače bi bili polomili ograde i tko zna šta bi se dogodilo. Hladni mlazovi vode umiriše bivše ljude — umiriše ljudske razvaline.

Sve je to gore od smrti. Bar da su negdje poginuli ti bivši ljudi, sad bi bar bio mir! A eto, sada sliče ljudima tek po tome što dišu i obavljaju tjelesne potrebe — sve su drugo izgubili.

Pa zar njihova veličanstva carevi i kraljevi zaslužuju da se i ovo pridonese njima na slavu? Sličan sam slučaj doživio i u Ljubljani.

Moj odjel, kojemu sam inače dodijeljen, ovakav je:

U posebnoj sobi leži mlad oficir. Ranjen je bio u prsa — tek je svršio fakultet, ima staru majku i sestru i taj mladić im je sve uzdanje. Njegova majka hvata me na svakom koraku. Moli:

— Gospodine doktore, jelte da će on skoro ozdraviti, on sam veli da se bolje osjeća.

Majčine oči traže crte moga lica, paze na svaki drhtaj mišića — — majčine želje prodiru srce i odgovaram joj skoro uvijek isto:

— Pa, eto, gospođo, vidite, i on osjeća poboljšanje.

Ostavljam majku i ulazim u drugu sobu — a puštam morfiju da zasladi zadnje časove umirućem poručniku, da vidi ono što ne postoji, da se nada u ono što se ne će više nikada dogoditi i da kao u začaranoj priči ostavi ovu sobu, da u nju dođe drugi patnik koji će ga isto tako slijediti. Mogu im dati jedino to: — injekciju morfija — varku, slatku i ugodnu varku za zadnji čas. Istina i realnost i tako im je oduzela život. Ovaj sutra ne će više vidjeti lice zaplašene majke — ona će biti uz svog poručnika u mrtvačnici, tamo gdje nije on sam, već ih je mnogo i mnogo.

U drugoj sobi leže vojnici, većinom Bosanci. U blizini Graza im je kader, jer se svidjalo gospodinu caru da ove brđane izvede iz bosanskih brda u ove magle, da lakše umru. Istina, ovi i ne dolaze od kadera, ovi dolaze u glavnom s fronte. Visoki su i suhi, pogrbljeni, teško dišu, koža im je žuto-crna, oči upale i svijetle, a jabučice na licu crvene, usta suha i

ispucana. Leže u fesovima, to mole i to im se dopušta. Drugo im se i nema što dopustiti, jer oni ništa i ne traže, tek priželjkuju: »urlaub« — dopust da još jednom vide svoja brda i svoja sela. A ta im se želja ne će ostvariti, jer će tu ostaviti i svoje fesove i svoje kosti, i tek zamotani u kakvu prljavu plahtu jedan po jedan ispunit će prostor u mrtvačnici.

Njihov je konac siguran — radi se samo o tom, kojim slijedom i kroz koje će vrijeme ostaviti ovu sobu i krevete. Otvorena tuberkuloza zatvorit će ih skoro u mrtvačnici.

U trećoj sobi leži vojni svećenik — hodža — po šarži kapetan — vojni imam. Siromah nije se nadao da će ostaviti i selo i svoju službu. Bio je negdje iz blizine Sarajeva, te je na talijanskoj fronti slučajno ranjen šrapnelskom kuglom u prsa. Tuberkuloza je naglo nastupila i on eto leži sa svojih četrdeset stupnjeva, znoj mu curi na suho lice i crvene jabučice, pa se skuplja čitava mala lokva znoja u izdubini više prsne kosti. Dnevno priča u vrućici neki slučaj koji je više šaljiv, ali on ga priča u vrućici i teško se razabire.

Jadni hodža, bio je obični seljak u svećeničkom odijelu, a nikad se nije nadao postići kapetansku čast u austrijskoj vojsci. Kad su ga pozvali u vojsku. uputili su ga u Graz, a on nije poznavao ni jezika, niti je ikada bio u tako velikom gradu. U Sarajevu su ga uniformirali, te je izgledao kao cirkuski mladić, a tako je nekako i dospio u Graz. S kolodvora su ga uputili u hotel. Ali eto on priča, a sad mu je temperatura 39 stupnjeva. Govori isprekidano, ali ne će više dugo govoriti.

— Ni kreveta mi nisu dali — — a soba mala — — mali tvrdi krevetac u kutu — — Na krevetu čovjek — — Uđoh i ja, a ono se sve skupa podiže, diže se, braćo, sve skupa. Skočio sam i onoga pograbio za grlo — — pa, brate Ahmete, kad ja ginem, neka gine i on. Pa i ti bi to učinio, brate Ahmete — Je l' da bi učinio?! A onda — sva se soba ustavi, soba je stala, a mene neki prihvatiše — Ahmete brate, je l' dobro! —

Tako bulazni vojni imam, što je u Grazu izazvao skandal u hotelu »K zlatnoj kruški«. Nije on poznavao lift — toga u njegovu selu nije bilo — pa kad su ga stavili u lift za treći kat, on je mislio da je lift njegova soba, jer naš je čovjek zadovoljan i s malim. Ali i u tako maloj sobi sjedi još neki čovjek. Tijesno je, ali kad je rat, valjda tako mora biti, mislio je vojni imam. Govoriti njemački opet nije znao, pa kad se lift dignuo, imam se pobojao za svoju rusu glavu i svoga suputnika ščepao za grlo, i tek je posluzi uspjelo rastaviti imama od suputnika u trećem katu, kad je lift stao. Kako se kasnije stvar razvila — to hodža nije pričao — ali s tom pričom dijeli se vojni imam od treće sobe, da popuni svoj dio u mrtvačnici.

Po ulicama idu apatično gladni vojnici i gladne radničke žene. U gradu se ne može nigdje dobiti ni kruha ni mesa, sve se dobiva na karte — život je postao patnja — a i u bolnici su porcije očajno smanjene. Vlada glad po čitavoj monarhiji. Ali car hoće pobjedu — dok u bolnicama umiru dnevno čitave čete izgladnjelih tuberkulotičara. Jednog dana zatvoriše poslužnika iz prosekture. To me je začudilo, a Luka Babić se pače ljutio — jer ga je on vodio dnevno na gulaš u bližnju gostionu. U toj je gostioni bio gazda neki debeli stari birtaš koji je dnevno, uza svu nestašicu mesa, pripravljao vrlo tečan gulaš.

Ispostavilo se međutim da je sluga iz prosekture po noći od kojeg debljeg mrtvog vojnika izrezivao meso od butina i dobavljao birtašu — —

Birtaš je imao uvijek tečan paprikaš, a ljudi nisu znali da li je to meso od kakva invalidnog starog vola, što je ostao nezaplijenjen zbog starosti, ili je meso od soldačkih butina. Glavno je bilo, da je paprikaš bio tečan — a uz tečni paprikaš pivo samo leti niz grlo — —

Otjeraše u zatvor obojicu, i slugu i birtaša — od tada nisam za dugo okusio paprikaša.

Soba, gdje leže bolesnici od »galopirajuće« tuberkuloze, uvijek pokazuje novu sliku, stalno dolaze nova lica. Dovuku ih odnekuda, oni odleže kratko vrijeme, a onda ih nose ukočene u mrtvačnicu. Umiru u bunilu — njihova je smrt ipak laka. Ali ovi drugi, iz ostalih soba, kidaju s kašljem gnjila pluća i umiru gušeći se u vlastitoj krvi.

Mladi regrut raskolačio je oči, hvata se za grudi, a krv mu šika na nos, na usta, izbacio je već punu pljuvačnicu. Bez pulsa je, traži očajnim glasom pomoć: injekciju, injekciju —

Još čas, dva i kubični centimetar morfija umiruje ga, on prigiba glavu, spušta ruke — niz lice mu se kližu kaplje znoja, mirno zaklapa oči i više ih ne otvara — —

On se nadao zdravlju, mislio je: injekcija morfija donosi život — — pa ipak, donijela mu je mir u borbi.

I ja sam se potpuno promijenio — već sebe ne poznajem gledajući smrt — ili još bolje, boli prije smrti. Klonuo sam duševno — na fronti se nisam bojao ni kugle ni noža. Gledao sam smrti u oči, a ovdje se jedva vučem iz sobe u sobu. Ne mogu više ni misliti, duševno sam satrt, umoran i očajan između ovih na koje već nitko ne misli i ne računa, već se vesele njihovoj smrti. Zarazni su, teški i pogibeljni za okolinu. Skupljeni iz svih krajeva, iz svih nacija monarhije, tu su pred veličinom boli i smrti svi isti, jadni su i bijedni ostaci bivših ljudi, kojima je smrt još jedino smirenje. A ove ruševine ljudske nadaju se, čekaju pače zdravlje i život, žele čuti glasove svojih majka, žena i djece . . .

Što mogu ja, politički nepouzdani sanitetski poručnik? Obećajem svima i svakom pojedinačno zdravlje, život i budućnost a smrt se vrze između kreveta, sabire ove bivše ljude, puni njima mrtvačnicu. A na prazne krevete dolaze drugi, oni koji nisu vidjeli kako umiru i oni što su pred njima tu ležali.

Ali car traži pobjedu — — povrijeđena je čast jednog monarha. Ovi što tu umiru nemoćni su da protestuju.

Izgubio sam svaki smisao za život. Luka Babić to vidi, on me večerom kuša raspoložiti svojim pričanjem o našim selima, ali vidim da smo i ja i on posve drugi ljudi. Prekinuta nam je veza sa životom gledajući smrt. Izgubili smo nadu u povratak drugih vremena, veže nas drugarska ratna vjernost, a sve je drugo pokidano. Imam još majku. Dali je živ otac u galičkim močvarama? Gdje su braća? — Nešto je došlo što nas je rasijalo po kugli zemaljskoj, nešto što nas valjda više ne će ni spojiti, nešto što se ne može protumačiti, a postoji.

Luka Babić i ja — mi smo nešto što je vezano skupa, svijet za sebe — — a s ovim ljudima što bespomoćno umiru, vežu nas osjećaji zajedničke patnje. Dragi su nam ti ljudi iz svih nacija i krajeva monarhije, jer je nešto između nas, što nas je zbližilo, ono što čovjeka veže uz čovjeka samo onda, kad je bijedan i kad je u patnji. Razumijemo se — ali svijet izvan nas ne razumije nas, kao ni mi njega.

Šefovi odjeljenja i viši liječnici prolaze sobama i odjelima kontrole radi, odlaze i ne pomažu jer ovo su čekaonice smrti, i s fronte novi vlakovi donose dnevno nove žrtve što izlaze iz ovih soba ravno u mrtvačnicu — —

Rijetki su oni što ih prevezu u šume izvan Graza. Ove su sobe čekaonice smrti. Svaki će doći na red i u svoj čas —

Ne znam što još čekam u toj dvorani smrti — bez smisla za nadu i život — svejedno mi je, živjeti ili umrijeti, a i čemu bih ostao sam iza ovih što dnevno odlaze? Za ove u ovim sobama više ne postoji ni car, ni domovina, za ove ne postoji davno već nikakvo smilovanje, oni odlaze. Veličanstvo smrti briše razliku nacija, ne poštiva želje cara ni monarhije. Triumf umiranja nastupa sigurno, bezobzirno i bez buke. Veličanstvo je smrti šutnja. Vječna šutnja . . .

Rasap

A jednoga jutra u mojoj sobi sjedio je na podu Luka Babić, pušio svoju lulu, buljio u pod prignute glave. Ja sam gledao kroz prozor — a po ulicama gurale su se gladne žene, invalidi na štakama i bez njih, gladna djeca i izgladnjeli vojnici i radnici. Bolnicu su napustili svi bolničari, pače i mnogi liječnici, kuhinja je ostala hladna, a smrt je jednako hodala između kreveta po odjelima.

Više nije bilo nikoga da iznosi mrtvace, a ni da živima doda bar kaplju topla mlijeka, koji prašak ili štrcaljku morfija — Vani na ulici prestala je moć carske policije, nastupio je rasap, kad su pukli gvozdeni lanci careve moći, kad je monarhija prestala živjeti, a preko nje su gazili gladni invalidi — izmučeni bivši ljudi, ne znajući što će početi i kome će se osvetiti.

Luka Babić šuti, a ja tupo gledam, kako prolaze legije gladnih i izmučenih tražeći kruha i mira. Išao bih i ja s njima, ali kako mogu ostaviti ove ostatke bivših ljudi u tim hladnim sobama! — Ne mogu, ostat ću još s njima, možda ću im nešto pomoći, bar onima što su još živi, iako ove što su već umrli ne ću moći sam iznijeti u mrtvačnicu.

Obilazim od sobe do sobe — idem i u kuhinju, ali tamo je hladno. Kuhari su otišli, sve je otišlo, svi traže osvetu na ulicama, idu kud tko. Nitko nikoga ne svraća, jer se sva ta bijedna i gladna gomila našla izvan okova zakona, ide bez glave, jer vidi da je rasap, da je propao svemoćni car i da više nema carske policije, žandara ni suda — —

Dolazi k meni upravnik bolnice, gospodin visok po rangu. Do jučer je bio drzak, vjerovao je u svoga cara i njegovu moć. Danas me moli u ime čovječnosti, da izdržim još bar koji dan, dok se u ovom kaosu nađu dobri ljudi, koji će preuzeti tešku dužnost oko ovih patnika. Kuhinju su preuzela dva stara oficira iz kancelarije i nekoliko podoficira i prihvatili se kotlova i miješanja, te loženja vatre.

Ulica vani viče, dere se i urla gladnom vikom. Iznose crvene zastave. Rastu gomile, raste kaos i rasap. Izlaze na ulicu i oni što su davno prestali biti ljudi, idu i nadaju se da će postići bar sada za sebe mir i kruh kojega nema, i dostojanstvo čovjeka — — —

Vojni se magazini ruše. Ulaze gladne žene i djeca, raznose zadnje zalihe. Pukla je careva moć, nestalo je kao magle. Slobodno je i rušiti i osvećivati se, ali komu? I moj Luka bi ušao u gomilu što se dere vani na ulici. Pa ne samo on, pridružio bih se i ja, ali protiv koga ću ja vikati, kad su oko nas samo izgladnjela lica žena i djece i ruševine bivših ljudi — —

U bolnici su odnekuda dopremili neke stare radnike i radnice. To su provizorni bolničari i bolničarke. Oni će iznositi mrtve u mrtvačnicu, oni će njegovati one koje su svi napustili.

Kad su došli ti novi bolničari i bolničarke, otišao sam upravniku i najavio mu svoj odlazak, jer sam sada već pripadao u drugu državu.

Sve je to došlo sigurno — iako su mislili da ne će doći, a došlo je, kad se car nije nadao da će doći. Poniženi su progovorili — —

Pokupili smo svoje stvari, nabili revolvere i ispali slobodni na ulicu, sami, bez stege i zakona, bez moći silnog cara, koji nas je ovamo dopremio preko naše volje — silom! Na kolodvoru su gladni vojnici rušili stakla po čekaonicama, kundacima otvarali vrata magazina i trpali se u vagone, na krovove vagona, pucali iz karabinki i iz revolvera. Vlakovi su dolazili bez reda i bez cilja, a po kolodvorima bilo je mrtvih i ranjenih, zgaženih i zgnječenih.

Najgore su prošli oni što su bili po krovovima vagona — ti su najviše stradali od leda i umora. Padali su s vlaka, ginuli su onda kad je nestalo njihovih tlačitelja, ali ljudi su htjeli svojim kućama, nisu pazili na pogibelj i nesreću.

U jednom otvorenom vagonu u kutu uspjelo je Luki i meni razapeti šatorsko krilo, jer je padala hladna kiša, a stisnuli smo se jedan uz drugoga iščekujući čas, da nam uspije doći u toplo i na suho i popiti čašu tople vode. Vagon je prepun vojnika. Neki su bez kabanice, drugi bez kape. Gladni smo svi, jer kruh, najveće Božje blago, iščezao je, nestalo ga je. Strašni smo, poderani, mokri i gladni — bivši vojnici bivšeg cara i bivše monarhije. Iscijedili su nas kao limunove, gladni i bolesni vraćamo se kući. Nitko se ne brine za ove bijednike — nestalo je vlasti, popucali su okovi i stega. Ali ovi se ljudi ne mogu brinuti, oni trebaju počinka, kruha i toplu sobu — —

Domovina? A gdje je sad ta domovina, što ju je spominjao manifest na početku rata — — gdje je sad ta domovina? Jesmo li mi ovdje izdajice te domovine ili je uopće nije bilo? Domovina, ta, mi te domovine nismo ni imali.

U vagon je ušlo i nekoliko ranjenika, koji nisu već davno previjeni, stenju od boli u vrućini otrovane krvi. I svi ti bijedni ljudi što se guraju, svi nekuda srljaju bez glave i cilja, bez spona svoga cara.

Gdje je sad taj gospodin car i gdje su sad oni što su nas u ime njegova do ovoga doveli? Nikoga nema, tek mi, umorni i gladni ostaci bivših ljudi,

srljamo svojim kućama — u duši nosimo mržnju i prezir za sve što miriše po zakonu.

Odbacio sam kokardu, jer bi me kompromitirala pred ovim bijednicima, a i oficirsku kapu, natukao sam nekakvu lovačku kapetinu, ne sličim više na bivšeg oficira, jednako sam zamazan i prljav kao i ovi oko mene. Budno oko Luke Babića pazi na sve, on kunja uz mene, ali pazi, ruka mu je na karabinki. On je spreman još uvijek da brani sebe i mene, sad još više, nego prije, kad su pukli lanci i okovi zakona.

Na svakoj stanici počinje ponovno bitka, jer malo tko izlazi, a svi hoće unići. Lome se prozori i vrata vagona, cijepaju lopatama i kundacima samo da uđu i da se voze. Nema stanice bez mrtvih i ranjenih za koje se nitko ne brine. Nema stanice bez nesreća — smrt još vlada u našim vagonima, izbire između nas — psujemo se i svađamo u svim jezicima bivše monarhije, a svi se slažu u tome, da treba što prije doći kući. U svim jezicima psujemo cara i domovinu, mrzimo zakone, jer su zakoni odgojili lopove i razbojnike koji su nas dovle doveli.

I svi ovi ljudi urliču od gladi, a nitko im nema što dati, samo se vozimo, vozimo, dalje, dok vlakovođe hoće da voze — a ako ne bi htjeli, ovi bi ih ljudi raskinuli. Na svakoj stanici dolazi do ponovne bitke i gužve — kiša lijeva, prokisli smo kao miševi, a gladni smo i jadni, dalje ne možemo. Nešto dalje od Maribora, iskočili smo iz vlaka na nekoj stanici — i kušali potražiti bar kakvo toplo mjesto i bar nešto da pojedemo. Ali u blizini niti je bilo kuća, niti što za jelo, već smo nekim blatnim putem odlutali u hladnu noć. Negdje daleko vidjeli smo svijetlo i tako se dovukli do neke seljačke kuće — — Otvorili su nam, da li od smilovanja ili od straha — jer je ipak Luka Babić imao nabitu karabinku. Teško smo se sporazumjeli — ali su nam ipak skuhali nekakvu kašu i pustili da se osušimo. Vidjeli su zatim, da nismo razbojnici, već bijednici na koje je zaboravila pravda svijeta, a kad smo htjeli platiti, nisu htjeli primiti novaca, već su nas opskrbili kruhom i suhim mesom za put.

Opet smo se drugi dan teškom torbom utrpali u nekakvi vlak, koji je bio pun patnika kao što smo i mi, samo što su gladni želuci u vagonu namirisali naš kruh i meso i u borbi za mjesto u vagonu izgubili smo hranu.

Gladni i bijedni došli smo u glavni grad svoje domovine. Zagreb je urlikao od veselja — slavio je slobodu. Na kolodvoru gurali su se zamazani vojnici, civili, žene i djeca. Neki debeli civili lupali su prozore na kolodvoru, vani se vikalo: — Živjela sloboda!

Nekakva dječurlija, fakini, oboružani vojničkim puškama, pravili su red u ime slobode i domovine. Luka i ja izašli smo s drugima. Oboružani fakini napali su nas i tražili od nas oružje. Dali smo im karabinku, nama je bila suvišna — ali oni su nas odveli kao zločince u ime slobode na vojnu komandu. U dvorištu ležali su ratnici umorni kao i nas dvojica, siti patnja života, ne tražeći ništa drugo, nego porciju topla gulaša. Slobodu će i onako fakini dobiti i prodati — —.

Dva kolonijalca dobila su gulaš i pojela ga te zaspala u kutu neke sobe bez kreveta i ćebeta — ali na suhu.

STANKO RAC:

U SJENI GOTIKE

Krilati lavić

Crkveno je pročelje napadno visoko, a izvedeno je potpuno jednostavno. Osim dva otvora za strijeljanje i četverouglastog kamenog reljefa ne nalazimo na njem nikakva ukrasa. Kao da je graditeljima bila jedina svrha, da se ova visoka, glatka stijena što dalje vidi.

Reljef je smješten između glavnog ulaza i prozora na koru. Na njem je isklesana biskupska mitra s krilatim lavićem i kraljevskom krunom. Lavić je potpuno sličan orlu, samo što ima vrlo krupne, debele pandže, dok su mu krila perasta i nakostrušena, a kljun neobično raširen. Oko njega se vide tragovi izblijedjelih boja, crvene i modre. Čovjek dobiva dojam, kao da je u ovoj fantastičnoj kamenoj životinji pokraj strijelnica nad crkvenim portalom sažeta čitava simbolika prošlosti ovog mjesta. Kao da je nepoznati umjetnik naslutio liniju svih onih događaja i zbivanja, koji su započeli s nekim malenim svetištem u doba hrvatskih kraljeva, a došli na kulminaciju oko polovice šesnaestog vijeka.

Tadanji značaj ovog mjesta prikazan nam je u zapisniku hrvatskog sabora od 2. lipnja 1572. g. U spisu piše, da je »manastir ili tvrdinja Ivanić, branik toga pretužnoga kraljevstva, uslijed nesrećnog slučaja spaljen«. Nesreća je označena latinskim riječima »malo casu accidente«. Sabor se najprije pobrinuo, da se razvalina popravi i opet podigne, pa je za to odredio radnika iz dviju sučija zagrebačke županije. (Klaić, Povijest V.)

Slučaj je bio sasvim osebujan. U samostanu se nalazilo pedeset konjanika i dosta puščanog praha, koji je bio pohranjen u crkvi sv. Ivana Krstitelja. Početkom mjeseca travnja 1572. konjanici su se toliko opili, da su svojom nepažnjom zapalili sijeno u franjevačkoj staji. Vatra se iz sjenika proširila na ostale zgrade, te prouzročila eksploziju baruta. Uslijed požara nastradao je veći dio samostana, a eksplozija je oštetila i samu crkvu (Dr. R. Horvat, Povijest grada Ivanića).

Prema nekom izvještaju nadvojvode Karla, vladara Koruške i Štajerske, bio je onih godina Ivanić kao »najizloženija pogranična tvrđa s ove strane Save« opskrbljen sa deset centi (500 kg) puščanog praha (Lopašić, Spomenici hrvatske krajine.)

Događaj je dakle bio u vezi s vinogradima, koji se nalaze na brdu u neposrednoj blizini samostana. U saborskoj je ispravi točno označen kao »nesrećni slučaj«, dok se u izvještaju vojnom zapovjedništvu kaže lakonički, da su Turci spalili Ivanić Kloštar i neka mjesta oko njega. Zapovjednik tvrđe, neki kapetan Pettheo, bio je ujedno i upravitelj biskupskih posjeda. Vjerojatno se osjećao krivim, kad je dao zgrade o vlastitom trošku popravljati. Tom je prilikom podigao zapadno od samostana i posebnu kuću za svoje stanovanje. Tu je kuću kasnije dobio na uživanje pokršteni musliman Petar Hasanović, čiji je sin Franjo postao zagrebačkim biskupom (od g. 1628. do g. 1637.)

Kratku povijest gornjeg ivaničkog samostana napisao je na latinskom jeziku zagrebački biskup Benko Vinković. Biskup je ondje boravio g. 1641., a njegova se historijska crtica temelji na predaji, koju je čuo od tamošnjeg naroda. Suglasno s tom predajom građevinu je dao podići biskup Luka, na čijem se grbu nalazio krilati lav s krunom (Dr. R. Horvat).

Vjerojatno se ovdje pod franjevačkim samostanom razumijeva samo zapadni dio velike građevine. Pučka predaja nije više ulazila u detalje onoga, što se događalo pred sto četrdeset godina. Ona je samo fiksirala završnu gotovu činjenicu, kako se i danas vidi na kamenom reljefu. Historijski podaci i razne okolnosti govore nam, da je već mnogo ranije postojala ona zgrada, koja danas sačinja istočnu stranu samostana. U davnim stoljećima srednjeg vijeka tamo se nalazio biskupski dvorac, samostan cistercita i sijelo provincije sa županom i službenicima. Zgrada se nalazi na južnoj strani gotskog svetišta, a od crkve je dijeli samo golemi masivni toranj, u kojem se nalaze sakristija i zvonište.

Spomenuli smo, da se u arhitekturi crkve sv. Ivana razabiru dvije etape i da je sanktuarij po svoj prilici mnogo stariji od glavne lađe. Upravo je taj dio najčišće gotike stvarao cjelinu s tornjem i dvokatnim biskupskim dvorcem. Zapadnu je stranu crkve i samostana dao sagraditi biskup Luka. Na prvi pogled vidimo, kako se tu očituje potreba obrane daleko više, nego u građevinama prošlih stoljeća. Prizemni prozori su rijetki i visoko smješteni, zidovi osigurani potpornjacima, a vrata niska. Na crkvenom su pročelju izgrađene strijelnice. Otvori se nalaze nad glavnim ulazom. Kroz njih su mogli branioci gađati s kora.

Suvremeni događaji potpuno osvjetljuju postanak ove originalne građevine, koju izvjestitelj hrvatskog sabora naziva manastirom i tvrdinjom. Već je godina 1474. bila krvavo zabilježena u povijesti hrvatske zemlje. Poznati pisac tog vremena, koruški svećenik Jakov Unrest kaže, da je već tada bila Slavonija opustošena »da se često po deset milja daleko nije vidjela kuća ni čovjek«. Još gore je izgledala Hrvatska, gdje se držalo tek nekoliko gradova i tvrđava. Sam kralj Matijaš se tuži po svojim poslanicima mletačkoj općini, kako su Turci poharali ognjem i mačem sve između Save i Drave (Klaić, Povijest IV.). Najveća se katastrofa Hrvatske dogodila na samom početku novog vijeka. Poraz kod Udbine dogodio se na dan iza Marijina rođenja, 9. rujna 1493. Bitka na Krbavskom polju znači potpuni rasap srednjevjekovnog hrvatskog kraljevstva. Tamo je izginulo skoro čitavo plemstvo. Bila je to propast, prema riječima suvremenog popa glagolaša Martinca, kakva »ne bist od vremena Tatarov, Gotov i Atelja nečastivih«. Kasnija saborska isprava spominje »Kerwawo« polje. Na njem se započeo onaj dugi niz godina, za kojih su se Hrvati nalazili u neprekidnom i očajnom boju s Turcima (F. Šišić).

Sigurno je već godina 1474. potaknula zagrebačkog biskupa Osvalda Tuza, da je stao raditi na obrani svoje biskupije. Po svoj prilici je već u to vrijeme započelo zidanje samostanske tvrdinje u Ivaniću, koja je bila prije dovršena nego zagrebačke kaptolske utvrde. Svojom oporukom, pisanom u Čazmi g. 1499., biskup je ostavio velike svote za obranu zemlje. Među ostalim je odredio 32.000 forinti za utvrđivanje Beograda, Jajca, Severina

i ostalih pograničnih tvrđava. Razumljivo je, da tom prilikom nije zaboravio na stolnu crkvu te ostale crkve i samostane. Iz te je ostavštine njegov nasljednik, biskup Luka, dovršio g. 1508. ivanički samostan. Spremajući se zajedno s banom Ivanišem na rat (sabor u Križevcima g. 1500.) biskup se požurio sa izgradnjom, jer se upravo ovdje morala usredočiti obrana čitave biskupije.

Ivanić je bio spoj između oba kaptola, između stolne crkve i biskupova boravišta, te ujedno sjedište južne provincije. Osim toga se nalazio na »cesti kralja Kolomana«, koja je spajala Zagreb s Mađarskom. Valjda je to bila ona ista široka vojnička cesta s nekim kraljevim mostom, što se spominje već u ispravama trinaestog vijeka kao »via regia«.

Biskupa Luku je naslijedio kardinal Toma Bakač, kao skrbnik i patron zagrebačke biskupije. Premda je bio sin kolara Bakolca iz sela Erdöda u današnjoj Čehoslovačkoj, stekao je toliki upliv u državi, da su ga nazivali »drugim kraljem« (alter rex). Za nas je najpoznatiji po tom, što je izgradio kule i utvrde naokolo zagrebačke katedrale. Iste godine, kad su one dovršene (1517.) sastavio je kardinal oporuku, proglasivši svojim glavnim baštinikom sinovca Petra, oca prve grofovske loze u Hrvatskoj. Drugi njegov rođak, po imenu Šimun, bude već slijedeće godine izabran za zagrebačkog biskupa.

Mnogo se važnih događaja nagomilalo u onih nekoliko godina oko najdubljeg preokreta u hrvatskoj povijesti. Prvi je bio smrt junačkog bana i biskupa Petra Berislavića, čiji se život završio u gori nazvanoj »Vražji vrt« u blizini grada Drežnika g. 1520. Dvije godine kasnije dopadne u turske ruke Beograd, zlatni ključ Ugarske i Slavonije. Zatim stadoše padati redom hrvatski gradovi (Knin, Skradin, Ostrovica), dok se znamenitom bitkom kod Mohača nije zaključilo drugo razdoblje hrvatske povijesti (od 1102. do 1526.)

Mladi dvadesetgodišnji kralj utopio se na bijegu u nabujalom potoku Čeleju. Zbilo se sasvim protivno onomu, što mu je proricao francuski poslanik Louis Helie prigodom krunidbe u Stolnom Biogradu. Ambasador je govorio o sjajnoj budućnosti dvogodišnjeg djeteta. Bilo je to godine 1508. Značajno je, da se ta ista godina nalazi uklesana na pročelju ivaničke samostanske crkve, pokraj malene kraljevske krune.

Četiri mjeseca poslije mohačke bitke (29. kolovoza) sastao se u franjevačkom samostanu u Cetinu hrvatski sabor, koji je odlučio sudbinom svojega naroda za četiri dalja stoljeća. Izbor je obavljen na Novu godinu 1527. u četiri sata poslije podne. Na sv. Tri Kralja izabrali su slavonski staleži u biskupskom gradu Dubravi, blizu Ivanića, kralja Ivana Zapoljskog. Ujedno su zaključili, da porade oko izmirenja obojice protukraljeva. Isprva se činilo, da će Ivan nadvladati, jer je imao uza se većinu naroda, a priznavali su ga papa, Venecija, Francuska i Poljska, no naskoro bude poražen. Njegov je poraz uslijedio istog dana, kad je pod Varaždinom pao »skrbnik i branitelj kraljevine Slavonije« knez Krsto Frankopan. Njegovim nasljednikom u banskoj časti bude imenovan zagrebački biskup Šimun Erdedi.

Slavonija je u to vrijeme proživljavala svoje najveće političke obrate. Neposredno ugrožena od Turaka, ona je nekoliko godina kolebala između Austrije i Mađarske, braneći svoju nezavisnost. Savez kralja Ivana sa Sulejmanom II. privremeno je otklonio turske nasrtaje, ali su istodobno njemački plaćenici nemilo haračili po Hrvatskoj, ne štedeći ni Ferdinandovih prijatelja. Vrhunac kaosa slučio se g. 1529., kad je biskup s nekoliko tisuća svojih predijalaca stao podsjedati zagrebačku slobodnu općinu, ali su ga njemačke, španjolske i kranjske čete prisilile na uzmak te malne razorile kaptol s biskupskim gradom i stolnom crkvom. Iza toga se razvio pravi građanski rat. U borbama se osobito isticao vođa Ferdinandovaca Ljudevit Pekri, koji je gotovo na turski način haračio po oblastima zagrebačke biskupije. Dvaput je pljačkao grad Dubravu. Pače i samog je biskupa napao na putu, pa ga teško izranjena orobio, a sav plijen podijelio među svoje vojnike. Drugi su Ferdinandovci spalili čazmanski kaptol, kako razabiremo iz pisma upravitelja vranske priorije Ivana Taha, koji kaže da će od toga biti štete čitavoj kraljevini i njihovim potomcima. Vjerojatno je to bila posljedica kraljeva naloga, upućenog dvorjaniku Petru Kegleviću, da se »ne krati satirati i oštećivati one neprijatelje, gdje mu se samo pruži zgoda.«

Znatno slabija u vojničkom pogledu, protivna se stranka poslužila turskim strahom. Smičiklas piše, kako su Zapoljevci pribijali Sulejmanova pisma na vrata nekih crkava, pače i samog biskupskog grada u Zagrebu. Prema pripovijedanju očevidca Ivana Zermegha, bila je za vrijeme podsade na vrhu katedrale izvješena nekakva stara zastava, za koju su Nijemci mislili, da je turska (Klaić, Povijest V.)

Glavni su se Ferdinandovi logori nalazili u Zagrebu i Varaždinu, dok je Ivanić postao središtem narodne ili »turske« stranke. Na dan 25. siječnja sastao se ondje sabor staleža kraljevine Slavonije, na koji je bio pozvan i Ferdinandov ban Baćan. Ban je otklonio poziv, jer bi prema njegovim riječima, onamo došao »nipošto kao prijatelj i pristaša, nego kao neprijatelj protiv pogana« (ut hostis contra paganos). Međutim je njegova poruka slabo djelovala na slavonske staleže. Većina je velikaša i plemića ostala vjerna kralju Janušu. Sakupljeni odlučiše utanačiti savez s Turcima, te se oboriti na svoje protivnike, naročito na slobodnu općinu na brdu Gradcu kod Zagreba (Klaić, Povijest V.)

Sabor u ivaničkom samostanu predstavlja vrhunac hrvatskog otpora protiv zaključka, stvorenog u cetinskom franjevačkom samostanu. Da se ovdje nije mislilo na pravi savez s Turcima po mađarskom uzoru, najbolje nam svjedoče riječi samog bana i biskupa. U jednom svom pismu (Nadaždu) kaže, da ne će doći pred sultana, van ako ga dovuku do njega okovana.

Početkom svibnja 1530. g. došlo je između »njemačke« i »turske« stranke do boja na nekom polju kod rijeke Česme, gdje je Pekri potukao odjel biskupove konjice, a šest stotina vojnika što zarobio, a što poubijao. Budući da su biskup i njegov brat Petar sakupili oveću vojsku s topovima i drugim bojnim spravama, nije se usudio da ih napadne.

Naskoro se počelo raditi oko izmirenja. Akciju je poveo vrhovni zapovjednik Ivan Katzianer, koji je obje stranke pozvao na sastanak u Brežce.

Biskup mu odgovara vrlo opširnim pismom. Opisujući potanko uzroke i posljedice građanskog rata, kaže među ostalim: »Znadem, da je vaša velemožnost mnogo mlađa od nas, pa bi bilo pravednije i pristojnije, da se potrudite k nama u varoš Ivanić, jer vam u Zagrebu radi rasula ne možemo dati konaka«. Katzianer se nije odazvao na taj poziv. Unatoč tome je došlo pod jesen iste godine do sporazuma. Zaključili su ga sami pretstavnici zaraćenih stranaka u logorima kod Dišnika i Novog dvora »uzevši u obzir višegodišnje međusobno bratsko ubijanje i prolijevanje kršćanske krvi«.

Nastupio je kratkotrajni mir, sličan zatišju pred najvećim orkanom, što je uzvitlao ostacima srednjevjekovne Slavonije. Njegove strahote započele su g. 1532., kad je sultan Sulejman sa stočetrdeset tisuća ljudi podsjedao Kisek, a obranio ga Nikola Jurišić sa svojih sedam stotina vojnika. Jurišićeva se pobjeda općenito smatrala čudom. Kršćani su ga pripisavali pomoći sv. Martina, a Turci nekoj viziji konjanika s ognjenim mačem. Premda je prema riječima njihova povjesničara Pečevija »svaki uzeo svoju dušu na jezik«, ipak se u osudnom času juriša prestrašiše ženskog i dječjeg zapomaganja, što je dopiralo iz tvrđe. Podsada je trajala od 6. do 30. kolovoza. Na povratku ogromne vojske dogodi se incidenat kod Pekrijeva grada Rasinje. Osvećujući se za smrt nekog svog odličnika, zapalili su Turci najprije taj grad i poubijali svu njegovu posadu, a zatim opljačkali čitavu Slavoniju. Jedan dio njihove vojske krene pod vodstvom velikog vezira prema Križevcima i Čazmi, te pohara i porobi sve tri biskupske provincije.

Godine 1539. boravi u Ivaniću proslavljeni branitelj Kiseka kao vrhovni zapovjednik čitave vojske. Devetog srpnja nalaze se kod njega knezovi Zrinski, Ivan i Nikola (Sigetski), pa s njim pregovaraju. Čini se, da su se njihovi pregovori najviše odnosili na Jurišićeva predšasnika, generala Katzianera.

Vitez Hans Katzianer rodio se u gradu Katzensteinu u Kranjskoj, a običnim se imenom zvao Ivan Kocijan. Prilično slavnm vojničku karijeru završio je porazom kod Gorjana g. 1537. Svojim bijegom uoči bitke prepustio je neprijatelju čitavu vojsku s velikim plijenom, među kojim se nalazio neki ogromni top, nazvan »Kacijanerica«. Kad je došao u Beč da se opravda, naloži Ferdinand I., da ga bace u tamnicu. On se naskoro spase i umakne u Hrvatsku. Isprva je boravio u Susjedgradu, a zatim mu knezovi Zrinski ustupe svoj grad Kostajnicu, uz uvjet da se uspostavi u kraljevoj milosti. Međutim, Kocijan je bez prestanka nešto pleo i, prema vlastitom priznanju, mnogo pregovarao s Turcima. Nema sumnje, da su dogovori u Ivaniću kao i obećanja kralja Ferdinanda pridonijeli, da su se braća Zrinski odlučila osloboditi generala. Što se dalje događalo, nije izvjesno, samo je stalno, da ga je knez Nikola dao za kratko vrijeme ubiti u Kostajnici. (Klaić, Povijest V.) Po čudnoj logici sudbine njegova je smrt bila zaključena na istom mjestu, kamo ga je biskup Šimun pred devet godina uzalud pozivao. Najslavniji hrvatski vojskovođe osudili su čovjeka, čijim se porazom utvrdila turska vlast u današnjoj Slavoniji. Kroničar Isthuanffy, koji je živio u Vinici, piše, da su Kocijanovu glavu poslali kralju u Beč. Ferdinand I. je lišio kneza Nikolu svake krivnje, te ga posebnim pismom uzeo pod svoju zaštitu. Naprotiv, sultan je strahovito zamrzio rod Zrinskih, pak ih naj-

više radi ovog ubojstva izrijekom isključio iz primirja, sklopljena u Carigradu g. 1540.

Uporedo s ivanićkim sastankom razvio se neki spor između knezova Zrinskih i zagrebačkog biskupa, a ne zna se zašto. Iste je godine navalio stariji brat Ivan na biskupske posjede između Kupe i Une, ali ga biskup Šimun suzbije i natjera u bijeg. Da osveti svoju sramotu, podigne se još jednom g. 1541. Poharavši najprije Hrastovicu, počne topovima podsijedati biskupov kaštel Vinodol, no tamo ga pogodi neprijateljsko zrno i ubije.

Čitava je tragedija knezova Zrinskih duboko i nedjeljivo povezana s najtežim godinama hrvatske zemlje. Sastanak Jurišića i Zrinskog u Ivaniću kao da je historijski determinirao »ostatke ostataka«, koji započinju u opadanju i porastu s njihovim junaštvima. Ličnost bana Nikole očituje se u onom najtežem vrtlogu oko središta Hrvatske, što dolazi od istoka, kulminira na sjeveru, a svršava na jugu.

Teško je zamisliti sliku onih godina, kad su po granicama »relikvija« plamsale vituljače i gruvali topovi, dok je narod ostavljao svoje domove »pri svićah i pri zvizdah«, kako piše u nekoj ispravi. Da zlo bude još veće, harala je tih godina kuga naročito po zagrebačkoj okolici te oko Križevca, Gradca, Vrbovca i sv. Petra.

Valvazor tvrdi, da su Turci nakon pada Kostajnice (1556.) za kratko vrijeme osvojili 52 mjesta sa 80.000 ubogih duša. Deset godina poslije ovog događaja zbila se tragedija bana Nikole Zrinskog, a u isto su se vrijeme stali pojavljivati i prvi obrisi velike seljačke bune. Po nekim neshvatljivim zakonima udesa često su povijesni tragovi ovih događaja isprepleteni oko pobožnog »branika pretužnog kraljevstva«.

Prava ofenziva na Ivanić započinje g. 1552. nakon osvajanja Virovitice i Čazme. Iste je godine provalio knez Petar Erdedi do Gradiške i ondje potukao neprijatelja, nanesavši mu veliku štetu. Vođa mu je bio ivanički kapetan Marko Tomasović. Kroničar Vramec je zabilježio slijedeće: »Gospodin Peter Erdedi požga i popali grad Gradiško i Veliku porobi i popleniti včini. Dober dobiček vitezove i junaci jaki, moćni i dobra srca odnesoše.« Radi ove pobjede krenule su turske čete pod Ulama begom iz sjevernih krajeva Slavonije i udarile na Čazmu. U gradu je bilo samo dvadesetak biskupovih službenika, dok su građani već ranije utekli u Ivanić, kanonici se sklonili u Zagreb. Posada je bila tako prestravljena, da je smjesta otvorila gradska vrata i predala se Elami. U isto doba pobjegli su biskupovi čuvari iz obližnje Dubrave, zapalivši tamošnji kaštel. Poslije zauzeća Čazme Turci su uredili u stoljetnom boravištu zagrebačkih biskupa svoj »sandžak« ili okružje. Iz izvještaja bana Nikole Zrinskog vidimo, da su Turci osvojili kaptolski grad »u srcu ove kraljevine«, pa će odatle uslijediti »posvemašnje opustošenje ovoga kraljevstva.«

Prema spomenici, koju je u to vrijeme sastavio upravitelj zagrebačke biskupije Juraj od Harešinca, u njegovim su se gradovima nalazile slijedeće posade: U Kloštru Ivaniću 1 kaštelan, 4 stražara i 8 vratara, u novoj tvrđi Sveti Križ 1 kaštelan, 4 stražara i 8 vratara. Naprama 1400 turskih konjanika i pješaka u Čazmi sasvim se gube ove posade. Zato prvo uređenje krajine godine 1553. predviđa slijedeću podjelu vojske: U Zagrebu 100

njemačkih vojnika, 100 haramija (domaćih plaćenika, obučenih u seljačko odijelo od bijelog sukna i darovca) i neizvijestan broj konjanika, u Ivaniću 300 konjanika i 140 haramija, u Sisku 100 haramija, koji su podjedno vršili službu nasadista ili šajkaša, u Križevcima 300 konjanika i 100 haramija, u Cirkveni kod Čazme 100 konjanika i 50 haramija. Osim toga se nalazile čete bana Nikole Zrinskog i uskočkog kapetana Lenkovića u Gradcu, Božjakovini, Vrbovcu, Rakovcu i Kostajnici. Čitava redovita i stalna vojska tadanje Slavonije brojila je 4.840 vojnika. Na Ivanić je otpadala skoro jedna desetina tako, da je bio najjače utvrđeno mjesto (Klaić, Povijest V.)

Sve turske vojske, koje su prodirale iz Slavonije prema Zagorju, počevši od g. 1545., prolazile su dolinom Lonje pokraj Ivanića. Obrambena važnost ovog mjesta najbolje se vidi po zaključcima hrvatskih sabora. Već g. 1553. određuju staleži, da se za besplatno utvrđivanje Ivanića upotrijebe podanici varaždinske županije. Slični su zaključci stvoreni na gotovo svim saborima slijedećih godina. Prema odluci staleža iz g. 1554. ima se prihod ratne daće upotrijebiti za utvrdu Ivanića i Križevaca. G. 1557. je ustanovljeno, da će biskupsku varoš sa ondješnjim kloštrom utvrditi zagrebačka županija s ove strane Save, a g. 1567. je naloženo meštrima opskrbnicima (magistri victualium), da sav živež, sakupljen u Zagrebu, odvezu u Ivanić.

Unatoč svim pripremama, Turci su se dugo skanjivali, da udare na Ivanić. Godine 1557. provali vojska od četiri tisuće ljudi iz čazmanskog sandžaka te prošavši pokraj samostanske tvrđe dopre dolinom Lonje do Prigorja, gdje ju zaustavi uskočki kapetan Ivan Lenković. Bitka se vodila između sv. Helene i Rakovca, sjeveroistočno od Zagreba. Ivan Tomašić piše, da je »zlatni vitez od Podbrižja vrhovni kapetan njegova carskog veličanstva nemilo (miserabiliter) razbio Turke, izgubivši malo svojih, pa se kao pobjednik vratio i slavlje slavio u Zagrebu.«

Lenkovićeva se četa nalazila u Križevcima, dok se ban sa svojima plaćenicima utaborio u Ivaniću. Vjerojatno su ove posade kao i poraz kod sv. Helene doprinijeli, da su Turci premjestili sjedište svog sandžaka u Pakrac. Napuštajući Čazmu, teško su je oštetili, pa su prema nalasku carske komisije od nje preostale samo četiri puste kule na uglovima.

Po nalogu mladog kralja Maksimilijana ta je komisija pregledala g. 1563. sve gradove i utvrde na hrvatskoj i slavonskoj krajini. Vrativši se u Zagreb, sastavila je o svojem radu potanko izvješće. Komisari su prema kraljevu naputku pregledali 16 slavonskih gradova, te u prvom redu traže, da se dobrim posadama osiguraju Ivanić, Sveti Križ i Gumnik ili Bosiljevo. Osim toga predlažu, da se rijeka Česma zagradi hrastovim stablima, pa da bude kao »vječni zid« prema Turskoj (Klaić, Povijest V.)

Sveti Križ i Gumnik nalaze se između Ivanića i Česme kao najizloženije istočne točke »pretužnog kraljevstva«. Oba su kaštela pripadala zagrebačkom biskupu, a imali su vrlo staru prošlost; osobito Gumnik, u kojem je već kralj Ludovik I. Veliki držao u časnoj uzi bugarskog cara Ivana Sracimira g. 1365.

Mišljenje vojnih stručnjaka pokazalo se potpuno opravdanim, jer je naskoro uslijedila najveća provala Turaka u središte Slavonije. Bilo je pod konac ljeta g. 1565., koja se slučajno podudara sa dvjestagodišnjicom zatočenja bugarskog cara. Bosanski paša Sokolović uputio se s velikom vojskom uz lonjsku nizinu, te dopre do sela Obreške, četiri kilometra udaljena od gornjeg Ivanića, a u neposrednoj blizini susjednog samostana Marča, kasnijeg sjedišta unijatske biskupije. Tamo ga napadne nasljednik Nikole Zrinskog, ban Petar Erdedi, i poluči vanrednu pobjedu. Prema izvještaju mletačkog poslanika na carskom dvoru Leonarda Contarinija, ova se bitka smatrala jednom od najzamašnijih kršćanskih pobjeda. Suvremeni pisac, kanonik Antun Vramec, prikazuje banov uspjeh slijedećih riječima: »Gospodin Peter Erdedi, slovenski i hrvatski ban, Mustafu Sokolovića bosanskog bega na Obreškom s malimi ali dobrimi vitezmi 27.000 Turaka pobi, raztira i vnoge Turke ali sužnje polovi, s velikim dobičkom domov nazaj se srećno i zdravo vrnuše.« Drugi suvremenik, ugarski biskup Forgač piše, da je Turaka bilo 18.000, dok je ban imao samo tisuću konjanika i četiri tisuće pješaka. Kao nagradu za ovu pobjedu podijelio je kralj Maksimilijan knezu Erdedu nasljednu grofovsku čast, što do tada nije stekla ni jedna hrvatska ni mađarska plemićka porodica. Bitka je započela 10. rujna 1565. g., dva mjeseca poslije banova neuspjeha, koji je doživio u borbi sa susjedgradskim kmetovima.

Pobjedu bana Petra možemo nazvati kulminacijom istočnog »branika«. Poslije ovog događaja stala je opadati strateška važnost srednjevjekovnog samostanskog mjesta. Glavno se žarište turskih navala pomaknulo od Česme prema jugu. Osim novog uređenja krajine, dva su momenta najviše pridonijela ovoj promjeni: pad Kostajnice i ostavka Nikole Zrinskog.

Spomenuli smo posljedice, koje su nastale zbog predaje najtvrđeg hrvatskog grada na Uni. Ljetopisac Ivan Tomašić zabilježio je ovo: »Godine Gospodnje 1556. ljubljanski građanin Lustrar po imenu iz pokrajine Kranjske, budući kapitanom u Kostajnici, prodao je za novce i izdao Turcima pretvrdi grad Kostajnicu. Nesretnik je završio zlo. Turčin je iz rečenog grada stao iznebuha udarati na polja, vesi, sela i gradove ... To je uzrok i početak rasula doljnjih strana Hrvatske kao i Kranjske. Zbrojivši sve ujedno, poginulo je i odvedeno iz Hrvatske u Bosnu četrdeset i šest tisuća nesrećnih duša.« Vramec također kaže, da je »zdal grada Nemec Lostohar za peneze Turkom, s koteroga grada vsa horvatska zemlja opuste i slovenska.« Pisac djela »Die Ehre des Herzogtums Krain«, Weichard Valvasor tvrdi, da je isti kapetan Lushaler bio gradski sudac u Ljubljani, pače i gradski načelnik, a uz to učen muž i iskusan vojnik. Nakon pada Kostajnice zarobio ga je kastelan bana Zrinskog u Gvozdanskom, Toma Lukšić, zajedno s njegovih dvadeset drugova; kapetana je dao raščetvoriti, a drugove mu nabiti na kolac, ne htjevši ni saslušati njihovo opravdanje.

Upravo u isto doba se ban Nikola Zrinski borio kod Sigeta te uspješno odbio budimskoga beglerbega Alipašu. Radi ovog podudaranja bojeva turski su vojskovođe u buduće istodobno upravljali svoje navale na Siget i središte južne krajine, Sisak. U tom fatalizmu turske strategije sadržan je

glavni uzrok njezina zenita i sutona, što nam potvrđuje pismo vrhovnog zapovjednika Lenkovića (Sračica 1561.).

Kostajnica se općenito smatrala »vratima »Hrvatske«. Prema raznim izvorima predaja grada se dogodila u drugoj polovici mjeseca srpnja 1556. g. Slijedećeg mjeseca zahvalio se Nikola Zrinski na banskoj časti. Već 21. kolovoza javlja palatinu Nadaždu, da se zaista odrekao i kraljevsko veličanstvo ga je milostivo riješilo. Tjedan dana kasnije dođoše knezovi Nikola Zrinski i Petar Erdedi pred zagrebački kaptol, da objave zaruke svoje djece i sporazum o zamjeni vlasništva. Pregovori između oba kneza završili su predajom hrvatskih posjeda obitelji Erdedi, dok su Zrinski primili u zamjenu njihove ugarske gradove.

Pet godina kasnije, 22. kolovoza 1561., Nikola Zrinski je iz Čakovca zamolio mladog kralja Maksimilijana, neka izradi u svog oca, da mu se podijeli sigetska kapetanija, koja je smrću Marka Horvata (Stančića) ostajala bez zapovjednika. Ferdinand I. je odmah uvažio kneževu molbu. Tomašić priča, da su još iste godine po kraljevu nalogu razvaljeni slijedeći hrvatski gradovi: Prekovrški, Pedalj, Žirovnica, Jezerski i crkva sv. Marije u Ostrošcu. Prema drugom izvoru su istodobno razoreni biskupski kaštel Gradac, Jamnica, Gore, pače i majdani knezova Zrinskih blizu Novigrada.

Ravnih pet godina kasnije, opet u mjesecu kolovozu, započela je podsada Sigeta. Sudbonosni događaji u životu Nikole Zrinskog dolazili su gotovo redovito u vremenu između Velike i Male Gospe. Čudna, nedokučiva matematika tragedije dovršila se onog historijskog dana, kad se knežev život prekinuo u strahoti dramatskog svršetka, pokraj topa nesretnog generala Kocijana. Bilo je to u predvečerje najvećeg rujanskog blagdana, rođenja sv. Marije g. 1566.

Knez Nikola bio je gorljiv protestant. Neprijateljem katoličke crkve postao je zbog svađe sa zagrebačkim biskupom, što je započela u vrijeme znamenitog ivanićkog sastanka, kad je zaključeno ubojstvo generala Kocijana. Dvadeset i sedam godina kasnije dao mu je Sokolović na glasovitom topu tog istog generala odrubiti glavu. (Taj sudbonosni top, nazvan »Kacijanerica« dopao je natrag u kršćanske ruke za najveće pobjede nad Islamom, dvadeset i sedam godina poslije pada Sigeta.)

Slijedećeg proljeća, u mjesecu travnju umro je i njegov nasljednik, također novovjerac ban Petar Erdedi. Još u vrijeme podsade Sigeta borio se na južnoj krajini, pa ondje u dolini Une zadnji put pobijedio Turke. Poslije njegove smrti razvila se velika seljačka buna, koja je već u svojim prvim tragovima vremenski povezana s bitkom na Obreškoj.

Buna je započela osvajanjem Susjedgrada i Brdovca u mjesecu travnju 1572. g. Upravo nas se neshvatljivo doima simbolika događaja, koji se u isto vrijeme desio u Ivaniću. Drugog travnja, dakle na samom početku bune, pijani su konjanici zapalili samostansku staju i prouzročili eksploziju baruta u crkvi sv. Ivana Krstitelja. Prema zapisniku hrvatskog sabora, taj se nesrećni slučaj (malo casu accidente) zbio za vrijeme izbora Maksimilijanova nasljednika, kraljevića Rudolfa.

Kao što su banovanja Nikole Zrinskog i Petra Erdeda spasla »ostatke ostataka« od posvemašnje propasti, tako se može reći, da je s njihovom smrću prestala historijska uloga prvog »branika«. Glavno se žarište povijesti pomaknulo od Česme na Unu, iz Ivanića u najstariji hrvatski grad, Sisak. Spomenuli smo najznatnije uzroke toj promjeni, kao što su pobjede bana Petra na Obreškoj i kapetana Lenkovića kod sv. Helene, novo uređenje krajine, pad Kostajnice, fatalizam turske tragedije te odlazak knezova Zrinskih i napuštanje njihovih gradova. No svi su ti razlozi duboko povezani neshvatljivom logikom Providnosti. Ista je logika htjela, da se orkan, što je započeo uništenjem Čazme, dovrši kod južnog grada zagrebačke biskupije. Sisačka je bitka znamenit događaj nesamo u Hrvatskoj, nego i u općoj povijesti. Pod zidinama tvrdog kaptolskog grada našao je islam g. 1593. svoju krajnu sjeverozapadnu granicu prema Italiji. Njome prestaje pomalo i doba hrvatske stoljetne defenzive, a počinje ofenziva (Šišić, Pregled).

Značajan je događaj, koji se zbio sedam godina prije sisačke bitke. Na Nikolinje g. 1586. bio je potučen i sjekirom biskupskog kmeta Nikole Pavlečića ubijen pakrački sandžak Ali beg, i to blizu onog istog mjesta, gdje se dvadeset i jednu godinu ranije vodila velika bitka. Sandžak je imao uza se tri tisuće i pet stotina vojnika. Borba se vodila kod ušća Glogovnice u Česmu, između Ivanića i Čazme. Sandžak je zaglavio kod nekog ribnjaka, ispod kaštela Gumnika. Pobijedili su ga ban Tomo i Petar Erdedi. Ovo se dogodilo sasvim prema riječima kanonika Antuna Vramca, koji je povodom smrti njihova oca zabilježio, da im »daj Bog zmožni dugo na ovom svete živeti i batrivo srce proti neprijateljom vere kršćanske Turkom imeti i svojega dobroga oca drume pohadjati.«

Čini nam se, kao da je ova pobjeda kod Gumnika samo neki refleks prošlosti, budući da se Ivanić već u to vrijeme nalazio u historijskom zatišju. Premda je polovicu stoljeća stajao u samom središtu političkog i ratnog kaosa, nije se mnogo izmijenio njegov izvanjski izgled. Glavno zavjetno mjesto stare Slavonije potpuno je sačuvalo svoj srednjevjekovni značaj. Zgrade su ostale iste, a ljudi je gotovo nestalo. Malen je u to doba morao biti broj ivanićkih hodočasnika, kad znamo da su pod konac šesnaestog stoljeća ostanci Hrvatske spali na tri hiljade poreznih kuća, dok je prije u sretnija vremena sama križevačka županija brojila četiri puta toliko. (Smičiklas, Povijest II.)

Sačuvavši potpuno svoj arhitektonski karakter, Ivanić se isticao sa svojim velikim tornjevima između šumovitih bregova stare crkvene provincije, koju sa svih strana oplakuju i zatvaraju Glogovnica, Lonja i Česma. Naokolo se nalazile razvaline historijskih gradova Čazme, Dubrave, Božjakovine i nekog malenog kaštela, u kojem je prema opisu mletačkog poslanika ban Petar podsjedao bosanskog pašu. Valjda su se već potpuno zameli tragovi spaljenih sela i poharanih predija, dok se njihovo središte održalo kao neko čudo pobožnosti, kao pravi otok, kakvim su ga nekad nazivali u ispravama (insula Ivanich).

Njegova se historijska uloga očitovala samo u najburnije doba hrvatske povijesti, na kulminaciji onog užasnog razdoblja iskušenja, kad je prema

riječima ljetopisca Ivana Tomašića »sam Bog znao, koliko se ubijalo, razaralo i plijenilo«. rPebrodivši sve to, utvrđeni je samostan još priličan broj godina čekao, da bude primijenjen svojoj stoljetnoj svrsi, koja je prema historiji biskupa Vinkovića i »Ogledalu Iliriuma« prekinuta na polovici šestnaestog stoljeća. Nova misija krilatog lavića sastojala se u miru i obnovi, koji su — protivno razaranju — dolazili sporo.

NEDJELJKO SUBOTIĆ:

UGUŠIT ĆU...

Ugušit ću, ugušit, svoje osjećaje,
Zatupit ću nježnost.
Učinit ću srce tvrdo,
da bude ko kam,
O, neću više da znam,
jer znam,
od toga me hvata
stra'.

za ljepotu osjećaja,
ma za kakvu nježnost.
O, pustit ću sve
i neće me se ticati —
više svijet.
Tada ću biti lijep.
Neće mi se usjeći
više, nijedna sjenka
u dnu zjena.

Nestat će s lica umor,
nestat će s očiju sumor,
oko će biti radosno,
ravnodušno.
O, bit ću, sam svoj —
Bog.

O neću, ma za kog,
da znam,
jer stra',
od osjećaja, od osjećaja
moja duša pati,
jer teško je voljeti,
sve od jednom ljubiti,
za sve osjećati.
Teško je teško voljeti,
za dušu to je velika,
jedna bolna tragika.

— — — — — — —

*

Nema ništa, da me tako nešto prene,
Sve staro, sve isto i puti su tuplji.
O, sve je tako dosadno bez mijene
I život taj s danom postaje sve glupji.
Sve teče, sve ide a kuda i kamo,
To nitko ne zna, samo uvijek teče,
Ko bučna rijeka taj se život samo
Budi sa zorom i umire u veče.
O, sve je to samo jedna luda pjesma,
Koja se nikada nije napjevala,
Radosti svoje i bijednosti posvema,
Ma časom, da je u miru zaćutala.
Od svega toga ja dobro samo znadem,
Život je smiješan, turoban i varav,
Bliješti se lažno kao krivi alem,
Žuri se žuri u tihi zaborav...

JOSIP ZIDARIĆ:

O DRUŠTVENOSTI MEĐU HRVATIMA

Općenito se zna, da su Hrvati gostoljubiv narod. Stranci, koji dolaze k nama, upravo se čude tome. Prije neko godinu dana zabilježile su novine riječ nekoga stranca, da je takvu gostoljubivost, kakvu pokazuju Hrvati, našao samo u Africi.

Ako pogledamo, kako Hrvati dočekuju goste, kad se u kući štogod slavi (imendan ili što drugo), opazit ćemo, da su spremni učiniti sve što mogu, samo da ugode gostima.

Ipak se može reći, da u hrvatskoj društvenosti ima veoma mnogo zlih strana, o kojima mislim ovdje i govoriti. Ponajprije treba spomenuti da je hrvatska društvenost jako vezana o alkoholizam. Na različnim sastancima vidiš ljude, gdje piju na veliko. Govornici teroriziraju društvo zdravicama. Čim se gosti malo pripiju, stane tkogod pjevati, a društvo za njim. Često domaćin i domaćica na kućnim slavama teroriziraju goste jelom i pićem. Ako se drugi gosti ponapiju, sile onoga, kome se ne će piti, da pije što više. Dođe koji pripiti gost pa se grozi da će mu izliti vino za vrat. Ili dvojica drže gosta, a treći mu silom lijeva vino u usta. Najposlije dospiju svi u neku vrst delirija.

Često se ljudi od starije generacije hrvatske inteligencije sjećaju, kako su se nekada davno, prije četrdeset, pedeset godina, slavile gozbe po starim plemićkim kurijama i drugdje. Vele, da je to bilo lijepo. No na takvim se sastanvima mnogo pilo u slavu ove ili one ideje. Dok je trajao delirij, svi su bili zaneseni, a kad je nastala teška svagdanja zbilja života, lako se gubio i zanos.

Zacijelo je već mnogo ljudi opazilo, kako se kod Hrvata različni društveni sastanci pretvaraju u pijanke. U nedjelju ili na blagdan vrše zagrebačka društva »izlete« u okolinu Zagreba ili se odvezu željeznicom kamo dalje u provinciju i napiju se ondje. Napiju se lovci poslije lova, »ribići« poslije ribolova, planinari (turisti) iza izleta, nogometaši poslije igre itd. Na javnim priredbama ili predavanjima obično je uz dvoranu, gdje se ljudi skupljaju, još i točionica pića. Katkada muškarci piju i prije početka priredbe i za same priredbe. Soda-voda za »špricere« šumi i smeta govornika.

Zlo je doprlo već tako daleko, da mnoštvo Hrvata već ni ne zna sebi zamisliti zabave ili sastanka, gdje se ne bi pilo.

Stariju je generaciju teško liječiti od toga zla. Zlo bi se pomalo dalo uklanjati tako da se mlađe hrvatske generacije očuvaju od pijane društvenosti. Zlo je teško liječiti zato, što je pijanstvo slavenska zla sklonost. Zato se ne pijančuje toliko u primorskim krajevima gdje je utjecala na Hrvate romanska talijanska kultura. Pored toga su se slavenski Hrvati u primorskim krajevima donekle miješali s ljudma mediteranskoga južnjačkoga tipa, koji nije sklon pijanstvu. Što se od mora ide dalje prema sjeveru, sve je veća sklonost piću. Možda se u gorskim krajevima na jugu od Kupe pije

manje po količini, jer piju rakiju i špiru, od koje se brzo ljudi omame. Dalje na sjever od Kupe sve do Mure i Drave raste mnogo vinograda. Tu piju lako vino, kojega mogu ljudi mnogo popiti, jer je pitko, kako kažu. To su vina s manjim postotkom alkohola, a nema u njima toliko opora tanina kao u vinu iz primorskih krajeva. Hrvatski kajkavci piju na veliko. Seljaka navodi na piće i to, što ne može lako prodati svoga vina. To se zlo pojavilo naročito iza rata u Hrvatskom Zagorju. Glavni je razlog tome što seljaci uzgajaju mnogo vrsta različnoga grožđa, pa ne vrijedi vino od različnog miješanoga grožđa. Zato piju na veliko kod kuće, kad vina nemaju kamo prodati.

Pijana je društvenost postala kod Hrvata gotovo sistemom. Neka se kamo javi, da će doći studenti na naučnu ekskurziju, prva je briga u mjestu, gdje ih čekaju, da se spremi mnogo vina.

Zlo je još veće u tome, što su se ljudi pomalo navikli misliti, da tako mora biti, i da se društvenost drugačije ne da zamisliti. Koje onda čudo, da se dvojica prijatelja, što su se sastali poslije dulje vremena, pitaju: »Da li što lumpaš?« Ili se vraćaju ljudi otkale s kakva velikoga javnog sastanka, pa opet čuješ, da je bilo divno, jer se mnogo »lumpalo«. Muževnost se pokazuje u takvoj okolini pijančevanjem. Onoga, tko ne će da se opija s drugima, proglasuju za nedruštvena čovjeka. Demokratičnost se pokazuje u piću.

Ne navodi Hrvata na pijanstvo sama sklonost piću. Ima i drugih razloga poradi kojih se u društvenom životu sili s pićem. Držim, da ona omamljenost od pića ima svrhu nekako ublažiti nedostatak demokratičnosti kod Hrvata. Rekao bih, da Hrvati po svojoj prirodi nijesu demokratičan narod. Možda nužda i nevolja stvara u njih neku vrst spoljašnje demokratičnosti, ali se čini ipak, da na dnu hrvatske ćudi tinja neki aristokratizam, neka želja, da se odijeliš od mase, da se složiš s malim brojem drugih ljudi u neko nepristupno društvo, koje želi živjeti zasebnim životom odijeljeno od drugih ljudi. Među Slavenima po toj prirodi su Hrvatima najbliži Poljaci. Poljake su nazvali slavenskim Francuzima zato, što se nastoje pokazivati »kavalirima«. Hrvati jako žele, da se pokažu kavaliri u svemu, ali nažalost materijalna je nevolja kod Hrvata uvijek bila tako velika, da se kavalirstvo u materijalnoj darežljivosti kod Hrvata ne može pokazivati. Zato sile gosta da pije, jer je piće razmjerno za naše prilike najjeftiniji dar. Ako nemaš kod kuće finih jela, da podvoriš gosta, daj mu piti. Toga se pravila drži hrvatsko društvo.

Pored toga piće pomaže demokratičnosti. Pripiti ljudi, ako su po prirodi donekle sentimentalni, dospiju u neku čuvstvenu raznježenost, u kojoj su spremni da se sa svakim čovjekom bratime. Jezik se razveže, govori se o čuvstvima, koja nastaju pod utjecajem vina. Stariji se osjećaju nekako bliži mlađima, a mlađi slobodniji prema starijima.

Čini se, da se kod najmlađe generacije hrvatske inteligencije, koja još studira na sveučilištu ili je svršila nauke posljednjih godina, osjeća reakcija protiv pijane društvenosti. Nekada se mlađa inteligencija navikla piti družeći se sa starijom inteligencijom na različnim privatnim i javnim sastancma, gdje su raspravljali na veliko o politici. I opozicionarstvo su pokazi-

vali grdeći madžaronsku vladu. Pri tome su pili oštro i nazdravljali miloj majčici Hrvatskoj.

Pored sve pijane društvennosti, pri svemu se tome javlja i tamno naličje. Unatoč hrvatskoj društvenosti živi po malim provincijalnim mjestima mnogo inteligencije osamljenim životom. U malim mjestima dosta je malo intimnije svagdanje društvenosti među hrvatskom inteligencijom. Možda nije tako loše u primorskim krajevima i u Bosni i Hercegovini, ali je najgore u kajkavskim krajevima. Ljudima je iz primorskih strana čudna ona spoljašnja društvena hladnoća, koju susreću u Zagrebu i u njegovoj kajkavskoj okolini. Evropski južnjaci ne vole samoće misli i čuvstva, dok je slavenskim seljačkim masama prirođena neka nepovjerljivost. Ne vole pokazivati onoga, što osjećaju u duši. Ne vole svojih jada očitovati drugima. Štokavci će o svojim nevoljama pjevati u svojoj pjesmi. Kajkavac ni to ne može. On svoju bol guta u sebi i stoga i trpi mnogo više. Među ljudima povučene slavenske ćudi nastaje intimnost najlakše onda, kad se ponapiju. To je i psihološki razlog slavenske sklonosti piću.

Zanimljiva je pojava, da u krajevima gdje žive pomiješani Hrvati i Srbi, ne pokazuje srpska inteligencija takvu sklonost za pijanu društvenost, kako to pokazuju Hrvati. Ili bar, ako se napiju srpski inteligenti, vladaju se drugačije.

Neka su se mala mjesta, gdje žive Hrvati, pretvorila u neku vrst krčmarskih i gostioničarskih naselja. U nekim mjestima krčmari i gostioničari žive tako rekavši od alkoholizma hrvatske inteligencije. Ima zabitnijih gostionica, gdje je tako rekavši jedina zarada, što se gospoda jedanput u nedjelji tamo sastaju i piju. Naprosto se računa s time, da će se gospoda opiti i ludo trošiti novac.

Treba priznati, da je to zlo teško liječiti. Ponajprije hrvatski seljaci poprečno dosta naginju pijanstvu. Seoski učitelji i svećenici trpe gdjegdje veliku muku, da se othrvaju seljačkim ponudama, kad seljaci gospodu nude vinom i silom hoće da gospoda vino popiju. Ako se držiš postrance od seljaka, onda gubiš vezu s narodom. Lako se dogodi da školovan čovjek svršivši sveučilište dođe u nevoljnu, pripitu provinciju, i tu ga zarobe domaća društva, pa on pomalo postaje onakav, kakvi su i drugi.

Zlo je i to, što se po različnim društvenim domovima, koje grade različna društva, brzo smještaju i gostionice. Ako pogledate u manjim mjestima društveni dom, redovito ćete tamo naći i prostorije, gdje je gostionica. Zlo je i to, što različna društva priređujući zabave ponajviše računaju na dobitak od prodaje alkoholnih pića. Onda interes društva traži, neka se gosti na zabavi napiju, samo da se što više zaradi. Tko se zaželi društva, taj je upravo sistematski opkoljen alkoholizmom. Odasvud na nj vreba krčma ili gostionica.

Kakva li je tek muka za porodicu pijana društvenost! Dolaziš li u tuđu kuću prvi put, ispričavaju se svakojako, ako nemaju štogod bolje od jela ili pića, da te ponude. Osobito je u sadašnjim teškim vremenima prava muka za porodicu, ako hoće da se drži tradicije stare gostoljubivosti. Vidi se, kako se ljudi plaše, da ne će sve biti onako, kako bi trebalo, pa će se gost poslije pred drugima tužiti. Dođe li tkogod iznenada u tuđu kuću kao gost, domaćica se hvata za glavu, što će i kako će. Odmah juri tkogod na dvorište i hvata piliće, da ih zakolju i ispeku. Drugi trči po vino u gostionicu. Sva se kuća uzruja. Svi skaču naokolo kao da su pomahnitali. Gostu je neprijatno, što je postao uzrokom, da se svi toliko žure. Katkada tko ima u tuđoj kući posla, koji je napola služben, pa se gost ne može ni držati svih pravila etikete. Dođe u vrijeme, kad nije domaćinu i domaćici udobno dočekivati goste, pa stoga nastaje silna trka po kući, da se sve svede u red.

Pomalo se vidi, kako po malim mjestima ljudi zalaze u drugu skrajnost. Budući da u teškim vremenima mnogo ljudi ne može primati prijatelja na starinski način, ljudi se zavlače u se, ne izlaze nikuda i gutaju svoj jad i svoju nevolju kod kuće. Nestaje društvenosti baš tamo, gdje bi je najviše trebalo, već nastaje neka nevoljnička samoživost. Tako se po malim gradićima stvaraju pomalo među hrvatskom inteligencijom dva oprečna tipa. Jedno su društveni ljudi, alkoholičari, a drugo su samoživci čudaci, koji ne će ni s kim da imaju posla, kako se to kaže. Ne vrijedi sve to sasvim generalno, jer ima ipak i treći skup, koji ne pada u spomenute skrajnosti. No tih je manji broj.

Pitamo se, kako će se liječiti zlo, o kojemu pišemo. Teško je to liječiti. U novije se vrijeme već općenito opazilo, da je alkoholizam hrvatska narodna bolest. To je navadni grijeh Hrvata, i tako su se Hrvati već navikli gledati to zlo, da je i savjest dosta otupjela za tu opačinu. Opstoje i društva kojima je svrha da se bore protiv alkoholizma. Mnogo puta previše traže različne »trezvenjačke« organizacije. U Americi nijesu zabrane koristile. Silom se to zlo ne može zatrti. No treba da hrvatska inteligencija promisli o njemu. Teško je kod nas i zato, što je alkoholizam duboko prodro u narodni hrvatski život, pa ljudi mnogo puta i ne vide pravo, da alkoholizam zatire Hrvate i tamo, gdje se čini da nema pijanstva. Pomislimo, nije li već i to alkoholizam, kada čovjeka, koji ima posla, gdje treba bistra glava, nude u 10 ili 11 sati prije podne rakijom ili likerom. Još ga sile, neka popije više čašica. Eto uvrede, ako se braniš. Ima i zasebna vrsta tihoga pijanstva, kad se pijucka malo pomalo kroz cio dan. Mnogo je obrazovanih Hrvata postradalo od hrvatske društvenosti, spojene s alkoholizmom. Čitajući više puta bilješke po novinama o hrvatskim pjesnicima iz doba Moderne i iz doba prije toga, čini mi se, da su se ti ljudi upravo trovali alkoholom baš kao što se trovalo alkoholom i mnogo hrvatskih studenata na visokim školama. Možda nigdje nije ni zabilježena prava istina, kako su se mučili po školama negdašnji srednjoškolci i studenti s visokih škola. Već ih je prije rata bilo malo, koji su bili siti i dobro odjeveni. Mnogo ih se trlo gladno i napola poderano po pučkoj kuhinji ili gdje drugdje. Pomislimo, kakav je jadan bio život tih ljudi, kad su mnogima bile jedine ugodne uspomene, što su pili s prijateljima na kojem sastanku. Neishranjenoj je studentskoj omladini piće škodilo mnogo više nego drugim ljudima, koji su bili siti.

Ako se u javnosti piše o alkoholizmu, obično se pri tome misli samo na seljački i radnički stalež, koji mnogo piju. Obično se pri tome misli samo na one ljude, koji pijani teturaju i ne znaju više, što rade. No zar nije jednako pogibeljno i ono tiho pijanstvo, kad se inteligencija po malim gradi-

ćima doduše ne opija dotle, da se ljudi obeznane, ali zato nijesu sposobni za razborite odluke ili bar ne mogu izvršiti dobrih nakana, kad sami oslabljuju volju.

Koliko je god jednostavna istina, da se Hrvati trebaju čuvati pića, toliko je i teško zatrti porok pijanačke društvenosti, jer je pijanačka društvenost, kako smo već rekli, postala kod Hrvata sistemom.

Pomoći bi se možda dalo donekle tako, da se među inteligencijom stvori opće uvjerenje, kako ne valja, što se različne javne priredbe, sastanci, ekskurzije, spajaju s pijankama. Trebalo bi i zabave nekako drugačije udesiti. Često se kroz posljednjih 16 godina iza rata vidjela na javnim zabavama osobita pojava, da je jelo bilo nerazmjerno skupo. Tako se događalo, da se gosti napiju lako baš stoga, što su slabo večerali, a poslije samo piju, jer nemaju novaca da kupe jela. Više se puta odredi da će čist dobitak od zabava pripasti kojemu dobrotvornom društvu. No zar je po Božjem zakonu dopušteno opijati ljude zato, da se postigne koja dobra svrha? Finis non sanctificat media. Svrha ne posvećuje sredstva. Nesnosno je, kad poslužitelje napute, neka neprestance paze na stolove, da budu pune sve boce. Pri tome posluga naprosto terorizira goste.

Trebat će se boriti i protiv one bolesne sentimentalnosti, što je prirođena osobito sjevernom, čišćem slavenskom skupu Hrvata, kojima je vinograd najmiliji dio zemlje, što je obrađuju. Na priliku karakteristična je pjesma hrvatskih Zagoraca »Nikaj na svetu lepšega ni, nego gorica kada vrodi. Kume moj dragi, daj se napi! Dugo nas ne bu, daj se ga vži!« Gorice su vinogradi. Ima ta pjesma u sebi žalosne resignacije. U njoj se spaja sentimentalnost s epikurejstvom. Vele, da ju je spjevao Tituš Brezovački, bivši lepoglavski pavlin. To je pjesma jozefinskoga vremena, kad se racionalizam stao uvlačiti među Hrvate. Nestajalo je idealizma. Pjesma stvara dojam, kao da je nastala među ljudima, koji su tako rekavši bacili koplje u trnje i dezertirali iz boja za svoj narod.

U mjesta, koja su bliže Zagrebu, dolaze u ljetno vrijeme na ekskurzije različna društva iz Zagreba. Često putnici ili »izletnici« imaju kojekuda po svijetu sto muka s ljudma, koji žele da zarade »bakšiš« pa se nude kao tumači, vodiči, nosači itd. Tako je u zemljama Južne Evrope, a naročito na Orijentu. Kod Hrvata ne dodijavaju putniku ili izletniku toliko nosači i vodići. Kod Hrvata nastaje utakmica među gostioničarima, tko će namamiti goste k sebi. Tako se gosti ponapiju po izletničkim mjestima. Najposlije se skup izletnika pretvara u pijanu gomilu.

Čini se, da se među sadašnjom generacijom studenata na sveučilištu u Zagrebu, što se tiče pijanačke društvenosti osjeća nov duh. Rekao bih, da se pomalo stvara i veća treznoća u mišljenju. Rekao bih, da mlađi svijet ne osjeća volje za prazno brbljanje, kojem je izvor u vinskoj opojenosti. Nastala su teška vremena. U izvanrednim prilikama nestaje pomalo onoga temelja, na kojem se širilo pijanstvo među nove generacije. Mislim, da je u Evropi takvo satnje, u kojem se gubi smisao za romantički nacionalizam, koji je nastao u devetnaestome vijeku kod nekih naroda. K Hrvatima je romantički nacionalizam dolazio kao pokret zapravo od Nijemaca. Germanska je čuvstvenost među Hrvatima primila zasebnu boju i spojila se

s pijanačkom društvenošću. To je trajalo sve do svjetskoga rata, a i poslije se još vidjelo kao odjek pređašnjega vremena. Pomalo nastaje nov mentalitet među mlađom generacijom hrvatske inteligencije. Ne ćemo dakle sve gledati vrlo crno. Članak, što sam ga napisao, htio je samo napomenuti hrvatsku narodnu nevolju, kojoj smo sami krivi, jer su tamne strane hrvatske društvenosti stvorili sami Hrvati među sobom. Neka sada promišljaju, kako će se toga zla osloboditi.

RATIMIR DUBRAVIN:

VERSOVI PROGONSTVA

Slutio nisam da je glazba riječi
toliko moćna te bi žića stala —
sada je slutnja istina te ječi
jecanjem slabim sjetnih madrigala.

— — — — — — — —

Ostaje mir ... U sjenci plahe šutnje
tek čujem grlo zraka kako tuži
i kida trešnjom još strašnije slutnje
sva zdanja što ih mašta srcu pruži.

Bez stanke žuri hitro bilo sata,
al' bilo srca žurnije i jače.
Tišinu gnijezda prazne sanja jata,
srce je dijete — neutješno plače ...

Ostaje mir ... Zar odgovor je svemu
ritmika laka ovog sjetnog mètra?
Ne! sunce ... sanje, svijet predragi njemu,
nije tek zvuk što prši krilom vjetra!

NIKOLA ŽIC:

SEOBE HRVATA U JUŽNU ISTRU

Posljednja je jača seoba bila 1657. U srpnju te godine dođe 13 pravoslavnih obitelji Crnogoraca iz Crmnice, koja leži na istoku između Budve i Bara, ovamo u Istru: deset je obitelji vodio glavar Mišo Brajković, a ostalih pet glavar Mihovil Ljubotina. Svega je bilo 77 osoba. Veli se, da je ova skupina bila određena za Savudriju, no kad je odbila to naseljenje, dobila je dne 26. studenoga 1657. zemlje u južnoj Istri i smjestila se u selu Peroju, koje nastavaju njihovi potomci do danas (Fran Barbalić: Peroj, srpsko selo u Istri, Zagreb 1933.). Senat se odmah pobrinuo i za vjersku službu ovih pravoslavaca u Istri. Već je odlukom od 21. srpnja 1657. u tom pogledu dao naputke rašporskomu kapetanu, a odlukom mletačkoga senata od 5. listopada 1658. podređeni su Perojci crkvenoj jurisdikciji grčke župe i crkve sv. Nikole u gradu Puli.

U lipnju 1658. naseljeno je u Istri osam obitelji, koje je iz Crne Gore doveo glavar Vučeta iz Dupile. Čini se, da su nastanjene u Vintijanu, gdje su otprije bile naseljene neke hrvatske obitelji, ali su se bile iselile u Hrvatsku na posjede Zrinskih, kad je ovdje bio ubijen njihov vođa Našić.

Iste godine se obitelj Ivana Gonana sa tri druge obitelji preselila iz Pićna pazinske knežije u pulski kotar, gdje su od rašporskoga kapetana dobile zemlje. Čini se, da su se nastanile u Galežanu, jer ondje imade obitelji toga prezimena i danas.

Drugih 30 obitelji iz Crne Gore dođe u Istru 1660. One dobiše zemljišta kod Budave. Valjda ih naseliše u Kavranu.

Dne 23. kolovoza 1664. upozori mletački senat rašporskoga kapetana na dolazak 12 obitelji iz Podgorice, kojima treba u Istri odrediti i doznačiti zemlje i sijela. Ne zna se, jesu li došle ni gdje su nastanjene.

Kad je otok Kreta pao u turske ruke, mnoge su grčke obitelji tražile zakloništa u Istri. Neke ga najprije potražiše na otoku Zante, a kasnije dođoše u Istru. Rašporski kapetan im u okolici Poreča doznači zemlje i u gradu kuće za stanovanje. Isprva im htjedoše dati jednu od postojećih katoličkih crkava u Poreču, a 1673. im dopustiše, da sagrade novu crkvu svoga obreda, ali ta je imala biti sagrađena u zabitnoj četvrti grada, gdje nema traga katoličkim crkvama. Prvi njihov pravoslavni svećenik bijaše više godina Mihovil Chioza iz Retima.

Sličan je obzir prema pripadnicima pravoslavne vjere pokazan već mnogo prije u gradu Puli, gdje su Grci imali svoju crkvu sv. Nikole, pa prema Crnogorcima u selu Peroju, koji su također naskoro sagradili u selu pravoslavnu crkvu i uredili zasebnu srpsko-pravoslavnu parohiju. To potvrđuje, da mletačka vlast nije ograničila kolonizaciju na same katolike. Ipak se sigurno pretjerava, kad se tvrdi, da je broj pravoslavnih doseljenika bio velik. Tako se ne smije zaključiti ni po tome, što se Hrvati u zapadnoj Istri do danas nazivlju Vlasima i zapadna Istra Vlašijom, jer Vlah ne znači pravoslavca, a još manje Srbina. Pred Turcima su u prvom redu bježali Hrvati, a Srbi su se dosta lako prilagodili novoj vlasti u staroj domovini. Bježali su doduše, u manjoj mjeri, i Srbi, ali su njihove seobe kretale većinom po kopnu ka sjeveru u Podunavlje, a hrvatska je dijaspora polazila u više smjerova, naime i prema Podunavlju na sjever i preko Jadrana na zapad u Italiju, pa dakako i srednjim putem uz primorje po mletačkom teritoriju sve do Trsta. Da broj Srba, koji je navirao prema moru, nije bio velik, pokazuje i današnji njihov postotak u Dalmaciji, koja je bila glavna prelazna stanica seobama u Istru. Pravoslavne vjere nijesu jamačno bili ni svi bjegunci iz Albanije i Grčke, jer je u onim zemljama prije Turaka vladala Venecija, pod kojom su slobodno živjeli i katolici pored pravoslavnih. Ako danas narod u Istri gotovo svuda pripisuje ovaj i onaj lokalitet Grcima, to ne znači, da misli na pravoslavne doseljenike ovih stoljeća, nego je vjerojatnije, da je u onoj tradiciji sačuvana uspomena na mnogo davnije grčke kolonizacije u ovim krajevima, naime iz helenskoga vremena prije Isusa ili iz bizantskoga doba poslije Rimljana, a potvrda bi tome bila baš u tome, što narod s pojmom Grka u našim stranama redovno spaja pojam bogatstva, koji jadnim bjeguncima bilo koje vjere i narodnosti nikako ne pristaje. Možda je u Istru došlo više Grka nego Srba, a to se može zaključiti po činjenici, da o onima imade više vijesti nego o ovima. Čak je moguće, da je broj doseljenih Srba u Istri bio manji od broja doseljenih Rumunja (Ćića ili Vlaha u pravom smislu), o kojima nije bilo potrebno govoriti ovdje, jer se svi naseliše izvan južne Istre, naime u srednjoj i istočnoj. Da su Srbi dolazili u većem broju, suvremene vijesti bi ih sigurno bile istakle po njihovoj vjeri, ako ne po narodnom imenu, ali su takovi slučajevi pored pravoslavnih doseljenika iz Crne Gore u Peroju posve rijetki. Stoga nema razloga vjerovati ljudima našega vremena, koji tvrde, kao da su ovdje ondje po južnoj Istri još nedavno postojale pravoslavne crkve i obitelji. Za to nema nikakovih izravnih potvrda. Jedno su Hrvati, koje su suvremenici zvali sad ovako sad onako, a drugo su Srbi, o kojima se danas govori, ali im u seobama imade malo tragova. Pravoslavni svijet, koji dolazi u južnu Istru, samo je u Peroju srpske narodnosti i vjere, a inače potječe iz Grčke i dijelom je narodnosti grčke.

Mletačka je vlada pomagala bjegunce sa Krete naseljavanjem u gradovima, naročito u Poreču, no došlo ih je i u Pulu. Tako su u vezu grada Pule primljeni: 1672. Ivan Coppe, 1675. obitelji Pancaldi, Psallidi i Caticora. Dne 18. kolovoza 1687. je mletački senat dao pulskim Grcima 1400 lira za popravak njihove crkve sv. Nikole.

Približavajući se posljednjim seobama jedva je vrijedno zadržati se kod nejasne vijesti o naseljenju nekih »hajduka« u južnoj Istri 1672. Najprije su živjeli u Vinkuralu i u Sv. Ivanu in Prà na posjedima opatije sv. Marije i crkve sv. Marka u Mlecima, a kasnije na Merleri, gdje su dobili 200 od onih 500 zemljišnih čestica, koje su 1607. bile dane Ližnjancima. Dakako da je bilo sukoba između Ližnjanaca i ovih doseljenika. Kad su seljaci iz Krnice ubili jednoga hajduka, hajduci su im se osvetili ubojstvom dvojice. Dva hajduka su radi krađe provalila u neki dućan i odvedeni u zatvor kod rašporskoga kapetana u Buzet. Ovim su doseljenicima hajducima Mleci dali također tri kuće u gradu Puli, i to na trgu i u predjelu

sv. Roka, od kojih je jedna bila vlasništvo Alvisa Skampića, druga Kornelije, kćeri Andrijane, udove Jeronima Franchinija, rođene Sozomeno, i treća Jerke, Kornelijine sestre. Naskoro je onih ljudi nestalo, tako da su Ližnjanci zamolili povratak onih 200 zemljišnih čestica na Merleri, i 1718. im ih je rašporski kapetan doista vratio.

Bilo je i unutrašnjih seoba unutar mletačkoga teritorija. Tako je 1681. prešlo 14 obitelji iz Rovinja u Novigrad na ušću Mirne.

To su posljednje vijesti o kolonizacijama u Istru. Vlada je bila zadovoljna s uspjehom. Mnogo je pustih krajeva bilo sada naseljeno i obrađeno. Staroga je žiteljstva najvećim dijelom nestalo, a mjesto njega je naseljeno posve novo. Tražile su se radne snage i te su nađene. Nema sumnje, da su fizička svojstva novoga stanovništva bila daleko iznad staroga. Nevolje, koje su staro stanovništvo negdje prorijedile i negdje uništile, smetale su doseljenicima mnogo manje. Stoga se ovaj sloj pučanstva održao i razmnožio, a njegovi potomci živu još danas, i ti su doista zdravi i otporni, kršni i jaki. Da se mletačka vlast pobrinula koliko toliko i za njihovu naobrazbu, oni bi bili naskoro svikli mirnom i sređenom življenju. Nije čudo, da je među njima bilo ljudi, koji su dolazili u sukob sa zakonom. Tako je Šimun Lukačić iz Marčane radi nekoga naopakog čina imao biti po nalogu rašporskoga kapetana u siječnju 1625. uapšen, ali seljaci iz Marčane i Momorana to zapriječiše. Možda i nije bio kriv. U travnju 1650. zaprijetiše neki seljaci pulske okolice smrću samome načelniku grada Pule. Uzrok nije poznat, ali uzroka nezadovoljstvu seljaka sa postupkom gradske općine bilo je mnogo i teških, pa ne iznenađuje ni ovaj nasrt. I poznati Županović, koji je Hrvate doveo u Alturu,bijaše zbog uznemirivanja starih stanovnika u području Bala i Pule kažnjen na tešku vojnu službu galeota, no bit će da ni on nije bio kriv, kad je 10. srpnja 1655. oslobođen i posve pomilovan. Mletačka je vlada samo čekala, da doseljenicima izminu godine njihova povlaštenoga življenja, pa da ih uvrsti u red starih stanovnika i podvrgne redovnim dužnostima, a naročito vojničkim. Stoga su sukobi bili vrlo česti, ne samo među samim doseljenicima, nego osobito između njih na selima i primorskih građana (Rovinja i Fazane), pa sa državnim organima i vlastima, sa starim stanovnicima oko Vodnjana, Bala, Šišana i Pule. Vrlo se često na došljake tuže i pojedini gradovi i porečki biskupi i mletačka republika, ali tužbe i obrane doseljenika su malokada zabilježene isačuvane, što ne znači, da ih nije bilo i da nijesu mogle biti više puta opravdane.

XI.

Bernardo Schiavuzzi, koji je pisao opširno o ovim seobama pod naslovom »Cenni storici sull' etnografia dell' Istria« prije 30 godina, priznaje, da »colle importazioni vastissime nella campagna, avea questa cambiato d'aspetto nei riguardi etnografici«, i dodaje posve jasno: »Difatti, fatte poche eccezioni,pochi erano alla fine del secolo XVII i casolari, che ricettassero persone non slave«. U XVIII. stoljeću nema više kužnih zaraza, ali malarija harači dalje, a prate ju pojedine epidemije kozica i u nekim godinama bijeda i glad. Ipak se zemlja oporavlja, sela napreduju i

gradovi se pridižu izuzevši Pulu. Kolonizacije su prestale, jer su kršćanske vlasti iza opsade Beča 1683. prešle u navalu protiv Turaka, pa nema više struje beskućnika u smjeru prema Istri. Sada se još vrši jedino unutrašnja seoba po selima i iz sela u gradove. Tako treba istaknuti, da je Poreč primio u općinsku vezu među ostalima također hrvatskih obitelji, na pr. 1707. Nikolu i Antuna Požupića, 1727. Marina Bogošića, 1753. Pavla Bervarića sa sinovima, 1754. kneza Jurja Becića i potomke zajedno s njegovim ocem Stjepanom i stričevima pukovnikom Kamilom i kapetanom Karlom; tako je Sv. Lovreč Pazenatički primio 1736. nekoga Milankovića pokojnog Ivana i Vidovića pokojnog Grgura, obojicu iz Korčule; Bale 1773. Dinka Žilovića pokojnoga Mata; Novigrad 1705. Ivana Pavletića iz Grožnjana, 1742. braću Petra i Antuna Bradajca pokojnog Ivana iz Korčule; Umag 1724. Kuzmu Petrovića, a da i ne govorimo o Labinu, u kojemu je mnoštvo hrvatskih prezimena od davnine.

Grcima nestaje u gradovima naskoro svaki trag, jer se jedni iseliše, a drugi asimiliraše Talijanima. Asimilaciona snaga građana bijaše jaka i prema Hrvatima, u novije i najnovije vrijeme sve jača i bezobzirnija. Ni oni Grci, koji dođoše u malim skupinama još kasnije, naime kad Turci oteše Mlečanima pojedine otoke u Sredozemnom moru, kao Hij 1695., Peloponez ili Moreju 1718. i Ten 1718., ne održaše se u gradovima. Grci su se držali jedino u Puli i održali do danas u Trstu, gdje se posvetiše trgovini, ali u Poreču i posvuda po Istri ili se pretopiše u Talijane ili izginuše. Tako je mletačka vlada već dne 18. prosinca 1706. tražila obavijest, što je s Grcima, koji nekada dođoše u grad Poreč s otoka Krete, odnosno što je učinjeno s kućama, koje su im nekada bile doznačene. Očito je, da Krećana nije više bilo ondje, pa su sada one kuće doznačivane novim grčkim došljacima i drugim građanima. Tako znademo, da je jednu dobio 1715. Petar Filipin i njegovi potomci, drugu 1724. neka udovica Rigo sa sinovima, treću 1731. Ivan Sindić od Luke, a preostale nenastanjene su 1744. rasprodane privatnicima. U Puli su nestali i Grci i njihova crkva. Pravoslavci srpske narodnosti su se održali jedino u selu Peroju.

Mjesto ovih jakih struja u toku nekoliko stoljeća s Juga počinje u XVIII. stoljeću i nastavlja se u XIX. stoljeću seljenje i doseljivanje pojedinih krnjelskih obitelji iz gorovite Karnije. Ti se Krnjeli pojedinačno ugnijezdiše po selima tražeći zarade kao obrtnici i trgovci. Koliko su god ovi promećurni gorštaci znali u pojedinom hrvatskom selu steći premoćan položaj, ova je seoba posve sporedne važnosti u etnografskom smislu. Prilagodivši se ambijentu Krnjeli se asimiliraše većini, pa među Talijanima postadoše Talijani, a među Hrvatima Hrvati (Karlavaris, Marčelja).

Ukratko, malobrojno iverje različitih naroda je iščezlo. Danas nema u Istri ni Arbanasa ni Grka ni Krnjela. Nestaju čak i Rumunji, ali se ne pretapaju u Talijane, s kojima spadaju u skupinu Romana, već se pohrvaćuju, a možemo reći, već se i pohrvatiše, jer i ono malo njih, koji su u austrijskoj statistici god. 1910. još istaknuti kao Rumunji, ne će sada pod Italijom da budu ni Rumunji ni Talijani, već se kod popisa stanovništva god. 1921. izjaviše listom svi kao Hrvati. Jedino su hrvatski doseljenici ostali svoje narodne svijesti. Tako je odlučio ne samo njihov velik

broj nego još više spoj sa starim hrvatskim žiteljstvom od prve seobe na početku Srednjega vijeka. Jedan je sloj pojačao drugi, a njihovo je stapanje u cjelinu dalo i stvorilo današnju većinu cjelokupnoga stanovništva u pokrajini Istri. U njezinu istočnom dijelu se jasnije opaža stari sloj, a u zapadnome novi. Osobito je u južnoj Istri, kako smo vidjeli, seoba Hrvata na prelazu iz Srednjega vijeka u Novi bila presudna i postala odlučna za današnji etnografski izgled ovoga kraja. Izuzevši gradove Pulu, Rovinj i Vodnjan, gradište Bale te sela Galežan, Fazanu i Šišan sva je južna Istra naseljena i nastanjena Hrvatima, koji prostorom zapremaju najveći dio površine a brojem su znatna većina. Kao što je Prokopije rekao za svoju bizantsku domovinu, da se u VI. stoljeću za vrijeme velikih seoba narodâ sva od reda poslavenila, tako su seobe doseljenika pod mletačkom vladavinom u Novome vijeku pohrvatile južnu Istru.

IVKA KRŠUL:

MATERI

Slažuć kamik za kamikom zidala si domaće ognjišće,
ko brižan tić, ki slamicu za njazlo išće;
nisi marila, ča žulji pokrivaju trudne ruke,
življenja nisi poznala, va kon ni trpljenja i muke.

Va skrbi si dicu gojila i brižna jin bila mat,
se si za njih davala, ne misleć, ćel ča za Te ostat;
od bele zore, dokli črna noć ni omrknula,
zimi i leti si trudila, vavik se brinula.

Saki kantunić va kući znal je, da ćeš ga obać,
mića i vela stvar, da ćeš za nju mesto nać;
niš Ti teško ni bilo, se si umela načinit,
mudrin sviton sagdi va pravo vrime prit.

Nigdar lazno nisi imela mislit, da Ti mladost prohaja,
i srebron, ča sej plelo va lipi Tvoji vlasi, starost dohaja;
sriće nisi iskala, ku Tvoja dica ne bi dilila,
veselja i boli svoje, skrite va srcu, si nosila.

Tugovala si z dicum, smela se i živela,
mladost su Ti bila i radost Tvoja vela;
neka nigdar ne pozabe, ča si jin Ti dala,
zač, da si sto životi imela, sih sto biš za njih žrtvovala.

P R E G L E D

POGLEDI PO SVIJETU

SUDETSKI PROBLEM I ORGANIZACIJA MIRA U EVROPI

Pobjednici u svjetskom ratu postavili su princip, da se državne granice moraju poklapati s etničkim granicama. Od tog su principa samo iznimno odstupali gdje su to strateški ili ekonomski interesi pobjedničkih sila tražili, a da su se pri tom mogli oslanjati na historijska prava. Tako je došlo do samostalne Austrije, tako do koridora do mora u Poljskoj i tako do ostavljanja kompaktne mase od 2 milijuna sudetskih Nijemaca u Čehoslovačkoj republici.

Uslijed ekonomske politike predratne Austrije, a i radi prirodnog položaja i rudnog bogatstva Sudeta tu se koncentrirala sva industrija Čehoslovačke, a tu je ujedno i jedina prirodna granica između Njemačke i nje. U republici od rata ovamo, osim u Prikarpartskoj Rusiji, svagdje je primjenjivan princip autonomije u historijskim granicama pokrajine i to zato, što bi inače moralo doći do autonomija na etničkoj bazi, a te bi mogle biti opasne po jedinstvenost države. Doduše, bilo je vremena kada su centrumaške (kršćanske i agrarne) grupe u vezi s ljevičarskim grupama imale većinu u Sudetima, a te su grupe bile u tom smislu državotvorne što nisu imale nikakve tendencije da pretjeruju u pravcu ekstremnog nacionalizma, i to iz različitih razloga. Marksističke stranke zato, što su ispravno predviđale povoljniju mogućnost za razvoj svoje stranke i postizanje njenih ciljeva u Čehoslovačkoj, a umjerene zato, što su već iz predratnog doba znale koliko je njemački nacionalizam pretjeran u svojim krajnjim konsekvencijama. Poznato je, da je prije rata tu bilo sijelo protestantske Los von-Rom agitacije i da je u Sudetima bilo sijelo onih pangermana, koji su smatrali Njemačku svojom domovinom te željeli da izađu iz sklopa austrijske carevine i uđu u Reich. Baš zbog te antidinastičke njihove orijentacije i jest bila tako komplicirana i vijugava politika bečkih kabineta u prosvjetnim i policijskim, pa i jezičnim pitanjima na tom području, a tim se tumači i kako je došlo do toga da su staročeške stranke bile odlučno orijentirane u federalističkom pravcu, nalazeći najpovoljnije rješenje svog nacionalnog pitanja u okviru habsburške monarhije i zašto je visoki kler u tom išao zajedno s nacionalnim pokretom. Kada se ispostavilo da je vrlo dvojbeno dali bi austrijska monarhija bila sposobna da riješi češko pitanje, mladočeški pokret je počeo da propagira pored antidinastičkih ideja i husitsku tradiciju, iako je time upao u onu istu pogrešku u koju i Husiti XV. vijeka. Razdor naime između Nijemaca i Čeha i onemogućenje da se stvori jedan državni narod u zapadno-evropskom smislu spriječio je baš oružani sukob i dugotrajno neprijateljstvo zaonda katoličkih Nijemaca i husitskih Čeha, a u naše doba se to u tom ponovilo, što su baš katoličke ideje i jedinstvenost u vjerskom pogledu mogle Čehoslovačkoj dati prema protestantskoj Njemačkoj takvo značenje za njene katoličke njemačke podanike, da bi bar oni bili bezuvjetno odani toj državi. Pored toga, da je ta država bila osnovana na katoličkim načelima, napose u odgojnom pogledu, stvorila bi se bila i katolička generacija Nijemaca u Sudetima. A na ovaj način postiglo se to, da apostat od vjere Henlein (prešao na protestantizam) vodi narod koji je gotovo čisto katolički.

Kako bilo da bilo, sudetsko-njemačko pitanje postavljeno je i to u ultimativnoj formi, a ono po prvi put iza Anschlussa donosi pitanje teritorijalne revizije mirovnih ugovora. Istina je da su i ovi sami predvidjeli mogućnost revizije teritorijalnih razgraničenja koja su postavili, ali sigurno nisu predvidjeli da će ta revizija u prvom redu pogoditi jednu gotovo milenarnu granicu. No svakako su predviđali u tu svrhu proceduru, kojoj bi imalo biti mjesto u Društvu Naroda. Međutim je Društvo Naroda uopće prestalo da igra značajniju ulogu u svjetskoj politici, a kako baš uslijed egzistencije D. N. danas više nema koncerta velikih sila, dolazi do te apsurdne situacije, da je evropski međunarodni javni život danas još dezorganiziraniji nego li je bio 1914. God. 1918. išlo se i odviše daleko u težnji za organiziranjem mira, pa se tako sve države, igrale one još kako neznatnu ulo-

gu u svjetskoj politici kao Costarica ili Paraguay, učinile ravnopravnim svim velikim, a pogotovu srednjim silama. Uslijed toga je svake realne političke snage nestalo iz ženevskih foruma i odluka, dok su je i te kako imali zaključci evropskih velikih sila, pogotovu u sporazumu s vanevropskim silama prije rata (na pr. maročko pitanje). Sigurno je da je takvo stanje obezbjeđivalo male sile od nasilja sa strane velikih sila, ali je ujedno prouzročilo da na taj način mala lokalna pitanja mogu postati razlogom općeg požara. Jedini je način, da se trajnije spriječi nova svjetska konflagracija, put izravnog sporazumijevanja velikih sila uz suradnju samo neposredno zainteresiranih malih država. To je to opravdanije, što u stvari velike sile imaju ne samo najrasprostranjenije interese, nego one i u slučaju općeg sukoba nose glavni i financijski i vojnički teret, tako da male sile i nisu drugo nego pomoćne čete. Uslijed brojnih novih država u poratnoj Evropi i uslijed sve složenijih međudržavnih problema, opasnost je tih sukoba to jača i to češća, što se više svijet udaljuje od svjetskog rata. To potrebnija je takva organizacija mira, koja ne mora biti juridički možda toliko usavršena, koliko politički uspješna. U međunarodnom životu na žalost danas ne vlada juridička norma nego politička snaga, razumijevajući pod tim i vojničku i ekonomsku, pa i kulturnu silu. Četiri evropske velike sile u tom su pogledu sigurno na vagi podjednake, jer ako su dvije od njih vojnički možda u ovom času i snažnije, to su druge dvije ekonomski jače, pa bi uslijed toga njihov sporazum imao to veću vrijednost.

CRKVA I ODGOJ

Češće se pojavljuju glasovi u različnim nekatoličkim ili i protukatoličkim listovima, kao da je Crkva sklona autoritativnim režimima i kao da ona podržava njihovu vanjsku i unutarnju politiku. Doduše za Njemačku su to događaji demantirali, ali mislimo da nije neumjesno da se naglasi kako Crkva naprotiv s autoritativnim režimima nema uopće u svojoj doktrini nikakvih dodirnih točaka. U prvom redu Crkva traži za sebe potpunu slobodu propagande i jurisdikcije. U takvim državama nema ni jednog ni drugog. Sloboda propagande mora prestati onog časa, kada takav totalitarni režim ima ma i jednu samu ideološku zasadu, koja se dijametralno kosi s katoličkom naukom (rasizam), a sloboda jurisdikcije ne može biti potpuna nikada u državi, koja smatra da je sve u njenim granicama podložno državnoj vlasti. Doduše, tamo gdje je snaga Crkve i suviše velika (Italija) mora doći do kompromisa, ali u stvari ostaje nenačet osnovni doktrinarni sukob, naime oko načela državne omnipotencije. Istina, ovu posljednju zastupaju i parlamentarni demokratski režimi, ali budući da su oni ovisni o javnom mišljenju, zavisi od snage Crkve, koja može i s pomoću svoga slobodnog naučavanja i rasti, kakov će oblik dobiti praktična primjena tog principa.

Međutim, najjasnije se taj sukob dvaju oprečnih stajališta o granicama državne i crkvene vlasti očituje na području odgoja. Sloboda katoličkog odgoja u svim je demokratskim državama Zapada: Engleskoj, Irskoj, Belgiji, Francuskoj Holandiji, Luksemburgu i Švicarskoj, potpuna u pasivnom pogledu, naime da država dopušta organizaciju katoličkog školstva, a jedino s nekim korekturama u pogledu redovnika u Francuskoj i Švicarskoj. No ta su ograničenja sasvim teoretske prirode, jer ih nitko ne primjenjuje. U aktivnom pak pogledu, država čak i podupire katoličko školstvo u svim tim državama osim Francuske i djelomice Švicarske. Naprotiv u autoritativnim državama Italija doduše poštiva zatečeno stanje i pače uklapa sveučilište Presv. Srca u državni školski aparat, ali zato pokazuje tendenciju da autonomiju katoličkog školstva podreže ovisnošću odgojnih organizacija fašističke stranke od vlasti i sistematskim slabljenjem katoličkih organizacija. U Njemačkoj pak, kako se moglo razabrati iz kolektivne poslanice njemačkog episkopata, konfesionalno i privatno i državno školstvo posvema je likvidirano. Ono što ni revolucionarno oduševljenje marksističkih masa 1918. nije moglo da ostvari, ono što Bismarck nije učinio i ono što masonsko demokratski ustavotvorci u Weimaru 1919. nisu mogli postići, to je danas svršen čin. Katoličkog konfesionalnog školstva u Njemačkoj više praktično nema.

Osim toga, još je u jednom pogledu položaj Crkve u demokratskim državama povoljniji. Opstojanje sindikalne slobode pruža naime katolicima znatnu mogućnost da u smislu papinskih direktiva utječu na razvoj socijalno-ekonomskih odnosa u društvu. Pored toga u autoritativnim državama uslijed sindikalnog monopola stranke koje su na vlasti onemogućuju i razvoj staleških odgojnih organizacija, koliko se obraćaju na onu publiku koju obuhvaćaju sindikati.

Sve u svemu, uslijed pojava autoritativnih oblika vladavine naslonjenih na totalitarne pokrete, Crkva preživljuje ponovnu krizu, koja se može usporediti samo onoj, koju je proživjela u vijeku prosvijetljenog apsolutizma i koja je toliko naudila pravilnom razvoju crkvenog života. Zapravo rezerva živih snaga religioznog života, nenačetih tim febronijanizmom i jozefinizmom XX. vijeka kojemu kao da je i opet u pogledu katolika sijelo u Beču i Kölnu, danas je na Zapadu i u katoličkim slavenskim zemljama.

To valja imati uvijek na umu kada se razmatra držanje sv. Stolice spram zapadnih država. Susretljivost Vatikana prema Francuskoj sasvim je opravdana, premda teoretski francusko zakonodavstvo teško vrijeđa mnoga prava Crkve. Sve se te povrede naime kreću na području, koje danas više Crkvi nije opasno, a naprotiv, baš u toj državi ono, što je za život Crkve prijeko potrebno, to jest njena potpuna sloboda, ne samo da je respektirano, nego ni uopće nije u pogibelji. Neispravno je kada prerevni filofašistički katoilci u Italiji tvrde, da francuski ateistički odgojni sistem ide za uvođenjem odgojnog monopola. On doista ide za ostvarenjem jedinstvene državne škole, koja bi uslijed svoje besplatnosti bila nejednaka konkurencija crkvenoj. Ali se ne smije zaboraviti da je ta besplatnost uvijek postojala u Njemačkoj i u Italiji u širem razmjeru negoli u Francuskoj, a da su ipak postojale konfesionalne škole, koje se evo tek sada moraju ukidati. Očito je prema tome, da baš činjenica, da se katolici mogu uopće boriti za ravnopravnost svojih škola u državnom proračunu po englesko-holandijskom uzoru, pokazuje već i te kako značajnu razliku između odgojnih izgleda za katolike u Francuskoj i za one u državama s totalitarno-autoritativnim režimima.

Cys

OGLEDI I ODJECI

MOZART JE UMRO PO DRUGI PUT

Poznati francuski dramatik *Paul Géraldy* zabilježio je prilikom svoga posljednjeg boravka u Beču nekoliko vrlo zanimljivih zapažanja, protkanih finim refleksijama općega kulturnog značenja:

»...Pod crvenim stjegovima Hitlerovim našao sam stari okvir u kojemu sam proživio toliko tako bogatih časova. Samo okvir. Nema više mojih prijatelja. Prazan je odsad za mene onaj Stari Beč s laganim crkvama, teškim palačama, malim kavanama, intimnim, prijaznim, punim uglađenosti, kakvih, kako je poznato, nema nigdje drugdje. Mnoštvo se tuda mota koje ne prepoznajem, koje ne prepoznaju više ni Bečani.

Moji bečki prijatelji bili su u prvom redu pisci, kazališni ljudi, umjetnici... Ono veče kada je gđa Darvas igrala posljednji put (bio je to neki veseli komad), plakala je na pozornici. No ona je iskusna glumica. Jedino njezini drugovi mogli su to opaziti. Publika je mislila da se smije, te se i ona udarila smijati... Ni krupni Friedell ne će se više smijati, niti će ikoga više nagoniti na smijeh. Taj učenjak, *slavni pisac omašne* Povijesti moderne kulture, bio je središtem književnog i umjetničkog društva, koje se oduševljavalo njegovom veselošću, njegovom lakrdijaškom žicom i finoćom njegova duha. Neizmjerno je volio kazalište te je često igrao male komične uloge, katkad i vrlo važne, u Reinhardtovim kazalištima... Reinhardt govori često da pretpostavlja amatere profesionalcima. U Beču nije bilo baš uvijek lako razlikovati ih, i ta je mješavina, za mene, dodavala još nešto jedinstvenoj draži toga grada. Koliko li sam puta vidio, prema kraju kojeg dînera, kakva industrijalca, bankara ili moga izdavača — kako ustaje da održi govor u improviziranim stihovima!

Sa stola za kojim je radio, Friedell je, otkad su došli Nijemci, vidio na kućama sučelice kako se viju hitlerovske zastave. Obavijestio je svoje prijatelje da toga ne će moći podnijeti. Dočepao se revolvera i opalio hitac u kukasti križ. A nato, dok su nacisti trčali uz stepenice, bacio se kroz prozor.

Romansijer Auernheimer je u zatvoru.

Mnogo drugih mojih prijatelja pobjeglo je, ostavivši sve što su imali. Oni koji ostaju skri-

vaju se pokunjeni kod kuće, da se isplaču. *Da kann man nichts machen*, kažu. Šta se može učiniti? Život im je bio ugodan. Nisu bili rođeni za borbu. Bježe, rezigniraju ili se ubijaju.

Život se sastoji od dviju sila protivna smjera, muške i ženske. Tek što ga njegovi susjedi, drugi ljudi, ostave na čas u miru, čovjek sanja o tom kako da izmiri oba smjera. To je posao mira. Dolaze tada pjesnici i umjetnici koji snagu prepleću dražešću, tankoćutno izmiruju muža i ženu, njega čine finijim, nježnijim, nju sretnijom, življom. San se ispunja. Sjajna se igra zameće. Osjetila i duh združuju se i odgovaraju jedno drugome. To je ljubav.

Ali puk se brzo odvrće od tih feminiziranih elita. On treba pravih vođa i čiste muževnosti. Ne voli da glavni gradovi što ih on uzdržava, budu usredotočeni oko Velikih Opera, veličajnih ali preskupih hramova, u kojima on ne zna što bi radio. Puk postaje nervozan i traži stroži poredak. U toj previše rafinovanoj Austriji, Hitler je brojao pomalo dnevno sve više pristaša. Masa Beča burno je pozdravljala slavodobitni ulazak, majstorski režiran. Takvo kazalište zahvaća mase nadasve. »Goebbels je još jači od Reinhardta,« rekao mi je netko tko se razumije u stvar. Dodajmo tome da je taj vrlo spretni režiser uz to imao i sreće, da mu je sunce omogućilo efekte rasvjetljenja iznad svakog očekivanja, da ga je čudesno poslužilo trajno i rano proljetno vrijeme.

Njemački časnici, u tom ljetnom svijetlu, silaze polako niz Kärntnericu, u uniformama lipova zelenila, previše svježim, previše novim, s epoletama i oznakama previše srebrenim, mješavinom ratnog feldgraua i Lohengrinova srebrenila. Promiču duž luksuznih izloga, kroz sred finih prolaznica, svoja dobro uhranjena tijela i ružičaste šije. Ta elegancija ulice, ta lakoća kretanja, ta bečka gracija stvorena dugom tradicijom aristokracije i umjetnosti, pa i utjecaja Pariza — Pariza dobrih vremena — ne vjerujte da ih ostavlja neosjetljivima... Znaju oni dobro da se u njoj dotiču svega onoga čega njima nedostaje. Mislim na *Nach Paris 1914*... Beč je sličan Parizu, to je sestra Pariza, još nježnija od samog Pariza!

Opera oglašuje *Fidelio*, ali *Horst-Wessel Lied*, divlja pjesma koja traži židovsku krv, pretječe Beethovena i zbor Slobodi.

Čete brazde ulicama. Gušćji hod trese cestom. Straže pred vratima hotela gdje stanuju časnici, tako su ukočene, tako nepomične, te se čovjek zaustavlja sumnjajući da bi u tim mannequinima sa željeznim kacigama moglo biti života. Uzalud tražite u tim staklenim očima, strahovito praznim i ukočenim, sjaj čovještva. I same vojničke glazbe znače skup automata. Gest koji, slijedeći vođu koji je člankovit poput igračke, prinosi čitavom redu usta čitav red frulica, tako je nagao, tako odsječen, označuje takt tako tvrdo, da od toga zastrepi čitav niz tjelesa.

Mladi ljudi gledaju bez daha te tragične cirkuske figurante kojima su čas prije pljeskali. I oni će morati sutra, naivnici, obući robijašku košulju, ubiti čovjeka u sebi, biti tek komad grdna mehanizma, ispresijecan u seriji. Već ih nacistički instruktori redaju po pločnicima, te strepe pod njihovim zapovijedima koje pucaju poput hitaca... Zaprepašteno mnoštvo tiska se u crkve. Vidio sam čak i Nijemaca »arijevaca«, čak i Berlinaca, kako plaču nad slomom toga suviše istančanog svijeta, koji nije bio samo svijet Johanna Straussa, Hietzinga, laganih valcera, nego i svijet Hofmannsthala i najčistije poezije.

Toga svijeta nema više. Prošlo je. Sve je svršeno. Mozart je umro po drugi put.«

(Gazette des Escholiers, Bordeaux, katolički studentski list, kolovoz-rujan 1938.)

Prev. Lj. Maraković.

KNJIŽEVNI OBZOR

HRVATSKA KNJIŽEVNA KRITIKA

I.

U nekim prikazima knjige o hrvatskoj književnoj kritici g. dra A. Barca[1]) bilo je govora i o mojoj »Hrvatskoj književnoj kritici«, izdanoj u antologijskom zborniku »Sto godina hrvatske književnosti«, u Minervinu izdanju. Kako je moj rad bio prvenstveno sastav antologije, a tek u drugom redu sama uvodna studija, to se ova odnosi u prvom redu na ono što je u antologiji, i na tumačenje značenja kritike, za bolje razumijevanje odabranih stranica. Povrh toga, kako sam imao prilike istaknuti u bilješkama na kraju knjige, antologija je osnovana na nekoj vrsti kompromisa, jer joj je prvotni zadatak imao biti, da donese oglede »Kritike i eseja«, pa su prema tome u nju ušli i neki sastavci koji ne pripadaju u književnu kritiku u užem smislu. Sve ostalo razložio sam u samoj knjizi, pa ako to ovdje napominjem, činim to zato što vidim i naknadno, da je potrebno predusresti nesporazumljenja. Moja je antologija stručan rad, ali nije naučan u užem smislu, a osim toga, njezin uvod ima više književno-teorijski karakter negoli kritičko-povijesni. Ali kako sam i sam tamo napomenuo, da antologija ima već tu zaslugu što je prvi rad te vrsti kod nas, to je jasno da se ona može smatrati u nekom smislu predradnjom za svaki rad o književnoj kritici, ali samo predradnjom. Osim toga, treba uzeti u obzir opseg, karakter i namjenu čitavog onog izdanja koji su radu postavljali svoje imperativne zahtjeve.

Knjiga g. Barca faktično je prva povijest hrvatske književne kritike, pisana opsežno, dokumentirano i naučno. Kako je ovaj posljednji izraz kod nas već prilično ozloglašen kao da naučni rad mora biti ujedno i suhoparan, treba odmah istaknuti, da je prikaz g. Barca pisan glatko, lako i fluidno, te se ugodno čita. Osim toga, prikazivanje je i potpuno, i zaokruženo, i pregledno, tako da je i iscrpno i informativno u stvarnom pregledu. Pored točne dokumentacije i nastojanja oko potpunosti, radu daje naučni karakter naročito i apsolutna piščeva objektivnost. Štaviše, rekao bih da ta objektivnost, koliko je stvarno opravdana, formalno ide nešto predaleko, kada pisac kod gotovo svake tuđe misli koju navodi izričito formulira rečenicu: X piše..., Y govori..., Z misli... — a zna se već da govori o tom piscu i da sažima njegove misli. To čini stil nešto tromim i kod čitanja pomalo zamara. Reći će se da ovakav rad i nije takva karaktera da bi se nepretrgnuto čitao, nego da je to knjiga za kojom treba posizati kada čovjek ima posla s ovim ili onim od prikazanih pisaca. Ali sam predmet, prikazan ovdje po prvi put u cjelini, postaje tako zanimljiv i toliko privlačljiv, da se stvar ne pušta iz ruku: u toj je knjizi sadržana povijest čitavog jednog krupnog poglavlja u razvoju hrvatske duhovne kulture. Književna kritika nije samo kritika djela i pisaca, nego iznošenje i razvijanje ideja. Sve programske misli koje su vodile hrvatski život kroz jedno stoljeće, odrazile su se na svoj način na ovom poprištu koje je to značajnije, što se baš u književnosti radi o što određenijem i što istančanijem jezičnom i stilskom izražaju misli, dakle i o samom suptilnijem kristaliziranju ideja. Stoga bih ovdje odmah napomenuo jednu zamjerku djelu g. Barca: što nije u njemu posvećeno nešto više pažnje jezično-stilskoj strani razvoja naše kritike. O tom sam, dakako vrlo zbijeno i na prečac, govorio u svom uvodu Antologije, ali bi bilo vrijedno i zaslužno da se ta misao u ovom sklopu razloži i razvije. Filološka kritika svojom jednostranošću i cjepidlačarskim metodama kod nas je izišla na zao glas, pa se stoga ne voli insistirati na takvim pitanjima. Ali ovdje se ne radi o tom. Ovdje treba pokrenuti pitanje, koliko su jezično usavršavanje i izgradnja stila pomogli da se izrazi misao, da joj se dade određeno i jasno značenje, i da se pojača ili oslabi njezina sugestivnost. Kurelčev rad na pr. koliko god je nastran i »neknjiževan« u užem smislu, znatan je prinos književnoj kritici radi njegova upornog brušenja jezika i traženja terminologijskih mogućnosti. Deseteračka Vukovska štokavština Vrazova znači faktično teške okove za Vrazov lagani i suptilni duh, te se danas čak doima ponešto i groteskno, a poznato je koliko Markovića čini dosta puta neprilaznim i nerazumljivim njegova skovana terminologija, sve u nastojanju da bude narodna, pa prema tome i razumljivija od stranih stručnih izraza. Kakva antiteza između stila i jezika Matoševa i Marjanovićeva, i koliko je u njemu toga što nam može vrlo slikovito protumačiti ličnosti pisaca! Držim da je taj momenat ipak bitno važan, te da nikako ne bi smio izostati, bar u najkraćem obliku sintetičnog prikaza, kakav je inače, za razvoj ideja, sadržan u posljednjem poglavlju knjige.

II.

Drugo što bih imao primijetiti jest to, da mi se čini neopravdanim što je pisac zanemario biografijski dio kod prikaza pojedinih zastupnika kritike. I tomu će biti razlog preveliko biografiziranje naše starije književne povijesti, a i to, da g. Barac smatra životne

[1]) Dr. Antun *Barac,* Hrvatska književna kritika, izd. Jug. Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, 1938.

podatke o većini ovih pisaca već poznatima. Međutim, što vrijedi za neke, ne vrijedi za sve, jer tu ima i pisaca koji su samo kritici te nisu nigdje drugdje naročito prikazani. Osim toga, stariji biografijski podaci nisu uvijek ni dovoljno provjereni. Imao sam prigodu to konstatovati prilikom sastavljanja onog malog biografijskog leksikona glumaca koji sam dodao na kraju sveske Šenoinih kritika u Minervinu izdanju. Uza sve to ne mislim nipošto kao da bi g. Barac bio morao dati kod svakog pisca njegovu detaljnu i minuciozno izrađenu biografiju. Ali rad svakog čovjeka usko je povezan s momentima njegova života. Kod književnog kritika kojega je rad i tako plod ne samo znanja nego i inspiracije, to je naročito važno. To više što nije svejedno ni kako ni odakle je on crpao i samo to znanje. Kako to mislim, vidjet će se iz daljih izvoda. Općenito uzevši, nije nikako zadaća ovakve knjige da uglavljuje biografijske podatke, ali pisac prikaza treba da bira one od njih koji pomažu osvijetliti sam kritički rad pojedinca. To, ujedno, daje ključ spoznaji, kakva je piščeva interpretacija toga rada. Jer prikaz nikada ne može biti toliko »objektivan«, da se autor potpuno odreče prava da zauzme stav prema djelovanju i idejama kritika. A pri tom igra važnu ulogu plastika i boja koju on daje cjelini koju sačinja piščev život i rad. G. Barac, naročito kod onih pisaca koji su prestali raditi na kritičkom polju, ne zanemaruje u glavnom tih podataka obrazlažući katkad i uzroke tomu. Ali ako on osniva samu definiciju kritike na tom da li je netko samo pripadom ili stalno i sistematski pratio pojave suvremene književnosti, onda bi svakako bilo vrijedno na osnovi biografije ispitati razloge koji su toga pisca, često i protiv njegove volje, silili da prekida ili ograničuje takav svoj rad. U čitavom svom načinu prikazivanja g. Barac zauzima nešto suviše rigorozno stav distanciranog referenta. Ako se strogo razlikuje rad književnog kritika od rada književnog historika, onda bi to bilo u načelu opravdano. Ali i povijest ima svoju vrelu krv i svoje životne sokove, svoj smisao i svoje bilo, koje se smije osjetiti bez štete po objektivnost prikaza.

Govoreći o Šrepelu, g. Barac konstatuje »da se više od jednog decenija bavio književnom kritikom«, ali da je u isto doba bio »profesor, kome je više zadaća da pouči i informira, nego da određeno kaže svoje sudove« (str. 100). A na drugom mjestu: »Ili se Šrepel nije potpuno slagao s pravcem što ga je zastupao Pasarić, ili opet nije želio da piše tako nepovoljno kao što je osjećao. U svakom je to slučaju dokaz da Šrepel nije bio kritik koji će o svakom djelu neuvijeno izreći svoje mišljenje« (str. 108. sl.). Kod prvoga stavka čini se da g. Barac zaista daje neku općenitu definiciju rada sveučilišnog profesora, dok je u drugom sadržana, kako se čini, zamjerka Šrepelu što nije postupao onako kako bi se od kritika zahtijevalo. Držim međutim, da ni profesor ne može »poučiti«, ako nema svoga stava s kojega prosuđuje svoj predmet, pa da, prema tome, i njemu pripada pravo da »neuvijeno izrekne svoje mišljenje«.

G. Barac je to i učinio, što se tiče cjeline svoga prikaza, na kraju posljednjeg, završnog poglavlja. On je pokazao kako mu bitna sadržina svega toga nije ravnodušna, kako on nije ni kirurg ni prirodopisac koji samo secira ili ispituje, nego kako ga zagrijava toplina otkucaja toga živog organizma misli i osjećaja, što ga sačinjaju generacije koje su jedna drugoj predavale riznicu narodnog duševnog života. Ali sam uvjeren da bi mnogi i đak i čitalac g. Barca bio zadovoljniji, kad bi on i u pojedinim slučajevima »određeno kazao svoje sudove« i »neuvijeno izrekao svoje mišljenje«. Nije li se dogodilo i u najnovijoj školskoj knjizi za povijest književnosti (Savkovićevoj) da je na pr. Matoš strpan na kraj u poglavlje o književnoj kritici, a sasvim je previđen njegov rad kao lirskog pjesnika, malen doduše opsegom, ali neobično važan i po svojoj vrijednosti i po dojmu na njegove suvremenike kao i za kasnije generacije. Razmjere između ovakva dvokrilnog djelovanja trebalo bi procijeniti, to više što u Matoševoj lirici ima vrlo zanimljivih uporišta za pozitivno ili negativno prosuđivanje njegovih teorijskih kritičkih zahtjeva. Slično je sa svima onima zastupnicima kritike koji su ujedno bili pjesnici stvaraoci.

III.

U posljednjem poglavlju, »Kritika o kritici«, g. Barac sintetizira svoju građu, ispitujući vrijednost kritike prema mišljenju samih pisaca, kritičara i publike, prema dojmu koji je ona vršila i u odnosu prema njezinim stranim pretečama i uzorima. O prvim točkama pisac je već prije, u naročitim studijama, iznio vrlo zanimljivih i obilno dokumentiranih podataka. Pitanje o odnosu prema stranim uzorima svakako je najznatnije i ovdje je prvi put sintetično obrađeno. G. Barac nabraja čeone predstavnike evropske kritike kroz čitavo to stoljeće kronološkim redom, tako da se ujedno može vidjeti kako je njihov dojam »sa zakašnjenjem« dolazio k nama. To je tvrdnja koja je već davno iznesena, i g. Barac ne insistira previše uporno na njoj, ali je po svojoj dužnosti osvjetljuje datumima i konfrontacijama. Međutim, čini mi se da je čitav taj problem odavno već, otkad je iznesen, postavljen donekle na krivu osnovicu. Rekao bih naime, da je kod prosuđivanja toga pitanja daleko važnija lokalna distancija negoli vremenska. Drugim riječima: umjesto tvrdnje koju su drugi vulgarno izrazili tim da mi »klipšemo« za drugima u razmaku od kojih 50 godina, trebalo bi sferu stranih dojmova podijeliti na zone, prema mogućnostima direktnog dodira. Pri tom bi se konstatovalo, da su Hrvati živjeli u zoni germansko-njemačke kulture, i da su otuda neposredno, a katkada i neobično brzo primali pobude. (To područje još uvijek nije dovoljno ispitano u čitavom svom opsegu. Nedavno je jedan *samoborski* građanin u papirima svoga oca našao tri Goetheove pjesme u originalnom pjesnikovu rukopisu; od njih je jedna datirana šesnaest dana prije same Goetheove smrti!) Tu bi nam se, dakle, mogla prigovoriti jednostranost, ali nipošto i sporost. Pri tom treba dakako uvažiti i činjenicu, da trajnost djelovanja ovisi i o veličini nosilaca ideja: Goetheove, Schillerove, Herderove ideje nisu nikad »zakasnile«, jer djeluju kroz čitava stoljeća. »Dii minorum gentium« dakako da se brzo izgube, iako momentano, za života, radi svoje aktuelnosti i jače iskoče. Tu je g. Barac, među čeonim zastupnicima kritike, propustio navesti braću A. Wilhelma i Friedricha Schlegela, od kojih je stariji i u evropskom smislu svojim predavanjima o dramatici zadobio krupno značenje, a inače, s obzirom na zonu njemačke kulture, kao predvodnici romantizma svakako su bitno važni za nas, jer je njemačka romantika toliko bliza nekadanjem »njemačkom« a i preporodnom Zagrebu. Bilo bi važno ispitati i dojam Laubeov na Šenou. Nisam imao prilike da se tim pobliže pozabavim, ali sam bio frapantno iznenađen kada sam čitao, u prigodnom izdanju, neke stranice Laubeovih kritičkih radova, koje su se gotovo doslovno podudarale sa Šenoom. Usudio bih se kazati da je Šenoino pristajanje uz suvremenu francusku dramatiku možda i dobrom mjerom plod Laubeova posredstva, čak i više negoli samog neposrednog dodira s francuskom kulturom. Uzme li se u obzir da je Laube bio direktor Burgtheatera 1849—1867., onda je jasno da je i vremenski i lokalno bio vrlo bliz Šenoi koji naprotiv Francuske nije nikad ni vidio. Osim toga, pogreške u francuskim citatima i u pisanju francuskih imena svakako pokazuju da Šenoa nije mogao ući u duh francuske kulture u tolikoj mjeri, koliko to vrijedi za njemačku i češku.

Dugi su francuski citati kod Č. Jakše također sumnjivi. To je naime običaj talijanskih kritičara (i danas još na pr. Papinija), da citate i čitave partije francuskog teksta preuzimaju u originalu i uklapaju u svoja razlaganja. Stoga citiranje Francuza kod dalmatinskih pisaca još uvijek nije dokaz da su i sami pročitali odnosno francusko djelo, a kamoli čitavog pisca. A napokon, pročitati, makar i u originalu, još uvijek ne znači ući u životnu zonu kulture o kojoj se radi. Kad bismo mogli apstrahirati sve ono što je za naše krajeve pod Austrijom značila njemačka kultura, pri čemu se radi ne samo o tom da je sve bilo prožeto znanjem njemačkog jezika, nego i da je sve bilo prepleteno nitima kompleksa njemačkog života, onda bismo mogli pravilno shvatiti, koliko malo znači čitati francuske pisce, a ne doživjeti Francuske. Kumičiću se to desilo još za mladosti, kao početniku, pa stoga francuski dojam, iako je kod njega presudan, nije potpun. Samo Matoš je kao zreo čovjek, u naponu razvijanja svojih ideja, živio integralno u atmosferi francuskog duha, i zato kod njega citiranje Francuza nije jedini dokaz da ih pozna: njihov je duh sastavni dio njegova bića. Pročitati ili citirati nekoga stranog pisca (možda i iz druge ruke), još uvijek ne znači dobro shvatiti njegovu misao, a pogotovu ne čitavu zgradu njegovih ideja. Otuda dolaze mnogi fatalni nesporazumci i nehotično iskrivljavanje čitavih teorija. Otu-

da dolazi na pr. da kod Francuza uopće nije bilo ekspresionizma, a kod Nijemaca futurizma. Otuda dolazi da su samo Francuzi dosljedni realisti, a da su Hrvati romantici i kad su realisti. I tako dalje.

Što se tiče ruskoga kulturnog kruga, treba uočiti činjenicu, da mi po srodnosti slavenstva brže i cjelovitije asimiliramo ruske pisce, ali da su oni, za Austrije, u originalnim izdanjima kod nas bili vanredno rijetki. Ipak mi se čini (već i po intonaciji stila i po preuzimanju nekih ruskih riječi) da je Gjalski čitao u originalu ruske romansijere, ali je ipak karakteristično da je on, kosmopolit, kao pisca koji je na njega najjače djelovao pored Turgenjeva, postavljao — Karla Emila Franzosa, njemačkog pograničnog pripovjedača, ali ipak čovjeka germanske sfere. Za Bjelinskoga ne znam koliko su ga ljudi (dakako osim Antuna Radića) zaista čitali, a g. Barac i sam konstatuje da nisu pravo uočili njegovo značenje, vjerojatno jer im njegov rad u cjelini nije bio ni poznat. Znali su ga kao kritika koji je bio preteča velikih romansijera ruskih, i koji je imao sreću da, u posljednjim godinama svoga kratkog života, doživi Turgenjevljeve »Lovčeve zapiske« i da ih afirmira. Ostalo je vjerojatno bilo preuzeto iz priručnika za povijest ruske književnosti ili iz posredovnih studija. Znam da su ove tvrdnje iznesene dosta smiono i samo kao konjekture, ali bih htio tim pokazati koliko ima pitanja koja bi mlađi stručnjaci morali pojedinačno uzeti kao predmet studija i osvijetliti neumoljivom i do kraja skrupuloznom analizom. Bez toga, sve će ostati nagađanje ili uobičajeno generaliziranje bez čvrste i jasne podloge. Koliko je malo na pr. Brunetièrea u onom što se od njega kod nas navodilo ili što se o njemu govorilo, to obični površniji posmatrač i ne sluti.

IV.

Zanimljiv je slučaj Georga Brandesa. G. Barac piše o tom ovako: »Milan Marjanović, nasljedujući u nekim svojim spisima, naročito u svojoj knjizi »Iza Šenoe«, Brandesa, nije također bio sasvim moderan, jer je Brandesovo djelo o glavnim strujama evropske književnosti XIX. vijeka stalo izlaziti 1882., a knjiga »Iza Šenoe« izišla je g. 1905.« (str. 317). Na ovo treba dodati da je 1882. počelo izlaziti *njemačko* izdanje Brandesova djela, dok je danski original objavljen već 1872. (Sr. Walter Hjalmar *Kotas*, Skandinavische Literatur der Gegenwart, Wiesbaden 1925., Dioskuren-Verlag, str. 18.) Dakle, premda su Nijemci Dancima najbliži susjedi, i premda su najveći skandinavski pisci redovno priređivali sami njemačka izdanja svojih djela, a sam Brandes je pisao njemački kao svojim materinjim jezikom, ipak su Nijemci »u zakašnjenju« za čitavih deset godina, koliko je upravo trebalo da se borba u Danskoj potpuno dokrajči. Brandes je, kako je poznato, vršio vanredno velik dojam na evropsku književnost fin de siècle-a. Ali baš on pripada među one pisce koji su, radi prevelikog traženja senzacionalnih efekata (a ujedno radi premale dubljine) čak i sami sebe preživjeli. Međutim, zanimljivo je da još ni g. 1921. Nijemci toga ne uviđaju. Tamo tvrdi poznati »Führer durch die moderne Literatur« (Berlin 1921., Globus Verlag) još uvijek da se Brandes »s pravom smatra najznamenitijim kritikom naše epohe«. Njegove »Glavne struje« »... pripadaju među najbolje što je ikada koje kritičko pero napisalo« (str. 36). A međutim Kotas, gledajući stvar sa strane samog rodnog tla Brandesova, piše posve drukčije (i točnije): »Borba koja je na to planula u godinama 1872.—1880. za Brandesa i protiv njega, dovršila se Pirhovom pobjedom toga borca za novo. Brandes je bio doduše dijalektički nadmoćan svojim tadanjim protivnicima, a i vrijeme, koje mu je dalo pravo, stajalo je uz njega. Okolnost da Brandes nije govorio za sebe, za Dansku, nego za čitavu Evropu, pronijela je njegovo ime svijetom. Ali na njegovu djelu leži prokletstvo, da ga je baš samo to vrijeme preteklo, jer to je sudbina svakog rada koji je potekao iz svog vremena. Ni spretni zaokret prema Nietzscheu (poslije 1885.) nije više pomogao Brandesu da svlada sablast zastarivanja. Glavni stupovi njegove estetike: Ibsen, Björnson, Garborg, Drachmann, Gjellerup, Jörgensen i Strindberg otpali su jedan za drugim, Jacobsen je umro i preostala je samo pljeva« (str. 18 i sl.). Dakle, ako Nijemci još 1921. ne vide činjenica koje Kotas konstatuje samo četiri godine kasnije (a koje su, inače, već davno bile jasne), onda zaista nije prekasno što Marjanović još 1905. bazira svoju

kritiku na Brandesu. To više što g. Marjanović nije nikada zalazio tako duboko, da bi mu bilo jasno ono što konstatuje Kotas: »Razlog što je Brandesovo djelo tako naglo ostarjelo, u prvom je redu njegov jednostrani način promatranja. Za njega, u krajnjoj liniji, postoji samo jedna umjetnost, realistička, samo jedna filozofija, materijalistička, samo jedna ekonomska nauka, socijalistička«. Različite rase (u općem, ne u »rasističkom« smislu) reagiraju različito na pojave kulturnog života, i zato je »zastarjelost« vrlo relativan pojam. Karakteristično je na pr. koliko su se Nijemci zaljubili u Galsworthyja, da su preveli sva njegova djela, i to posljednja neposredno iza samog engleskog izdanja. Francuze je, naprotiv, Galsworthy ostavio dosta hladne, preveli su u dosta velikom razmaku i »sa zakašnjenjem« Forsyte-Sagu, ali bez njezina nastavka, »Moderne komedije«, koja je baš u Njemačkoj izazvala toliko oduševljenja. Naprotiv su Francuzi neposredni prevodioci Aldousa Huxleyja, koji je i u Engleskoj daleko više čitan nego Galsworthy i koji, za Englesku, znači obilježje današnje engleske književnosti. A ipak su i Nijemci i Francuzi podjednako udaljeni od Engleske i imaju sva sredstva da budu »au courant« u suvremenoj engleskoj književnosti. To raznoliko resorbiranje tuđih dojmova nije uvijek *nedostatak* nego i *pravo* pojedinih naroda, samo što, dakako, manji narodi kao što smo mi, trpe pri tom još i radi toga, što do nekih dojmova moraju dolaziti tek posredstvom drugih. Upravo radi toga mislim da bi trebalo problem tuđih utjecaja uočiti svrstavši ih u kulturne sfere, a ne po apsolutnom sinhronizmu događaja. Šta koristi što na pr. g. Krleža (u eseju o Kranjčeviću) kod god. 1885. stavlja uporedo: »Verlaine, Jadis et naguère«, i »Harambašić: Sitne pjesme. Javlja se Kranjčević«. To su dva svijeta kod kojih ni sinhroniziranje ni upoređivanje ne znače ništa. Toliki veliki pjesnici i pisci nisu kod nas (a ni drugdje) našli nikakva ni odjeka ni analogije, pa bismo možda nakon dvije stotine i više godina mogli još uvijek postavljati ironične »sinhronične tabele« u smislu g. Krleže. — Sfere, koje bi kod nas trebalo uzeti u obzir i napose proučiti, bile bi po mom mišljenju: njemačko-austrijska, talijansko-romanska (naročito u Dalmaciji) i rusko-slavenska. Tek poslije svega toga dolazi francuska, kod koje bi trebalo točno ispitati šta je k nama došlo neposredno i kao faktični dojam atmosfere, a šta posredno i već filtrirano kroz tuđe prijevode, citate ili slične modifikacije.

V.

Sasvim je jasno iz samoga ovog razlaganja da refleksije koje sam ovdje iznio nisu prigovori knjizi g. Barca nego opaske koje ona izaziva puninom svoga sadržaja. Umjesto emfatičnih redaka kojim su drugi popratili ovu krupnu pojavu ne rekavši u stvari o njoj ništa, mislim da je i samom piscu milije, a i po predmet korisnije, ako se iznesu sve pobude koje donosi ovo sistematski i savjesno izrađeno djelo. Ja sam već napomenuo njegove odlike, pa ako sam kazao da je g. Barac donekle i previše objektivan, treba istaknuti da je njegov način prikazivanja uvijek miran, odmjeren, a njegov stav prema prikazivanom piscu upravo viteški lojalan. Vrlo suzdržljiv u prigovorima, g. Barac nastoji u prvom redu da iznese što pozitivniji lik pisca i što više stvarne građe koja može sama po sebi da osvijetli njegove zasluge. A da osvijetli samu vrijednost piščevih misli, on se ne umara iznoseći neprestano konfrontacije oprečnih mišljenja i stvarnih rezultata. »Hrvatska književna kritika« bogat je i pouzdan priručnik u kojemu će svatko lako i pregledno naći svrstana mišljenja pojedinih zastupnika kritike, s naznakom vrela koja može iza toga i sam potanje ispitati. A to je neprocjenjivo vrijedno ne samo za stručnjaka, nego i za svakoga tko se bavi književnošću. Na taj će način valjda ipak postepeno prestati kod nas stvaranje legenda o tuđim mišljenjima i navođenje citata sumnjiva podrijetla ili neodređena oblika. Akademija je uvelike zadužila čitavu našu javnost izdavši u solidnoj i primjerenoj opremi ovo omašno djelo.

Ljubomir Maraković

DESET KNJIGA PJESAMA

V.

U isto vrijeme dok je g. Mate Balota štampao u ovom nizu pjesničkih knjiga svoj »Dragi kamen«, profesor pravničkog fakulteta u Subotici g. dr. M. Mirković izdao je historijsku studiju »Flacius«, obrađujući u njoj

jednu od prvoboračkih ličnosti protestantizma u našim krajevima. Oko te knjige razvila se prilično intenzivna polemika između pisca i dra. F. Fanceva, današnjeg najboljeg poznavaoca starije hrvatske književnosti. Povod samoj polemici i nije upravo u sadržajnoj strani knjige, koliko u pitanju o lojalnosti postupka, jer pisac nije uviđao opravdanost razloga s kojih je g. Fancev u svojoj recenziji odbio njegovo djelo za izdanja Društva hrvatskih književnika. Kako se kod nas shvataju ovakve polemike, može se najbolje vidjeti i iz toga što se negdje čitalo u referatu o tom od prilike ovako: »g. Fancev je sveučilišni profesor, a i g. Mirković je sveučilišni profesor, pa se teško odlučiti kome bi čovjek dao pravo«. Ako onaj koji je to pisao nije hotimice htio da zamuti stvar samo da nekako obrani g. Mirkovića u toj po njega dosta neugodnoj stvari, onda je prilično žalostan znak primitivizma u shvatanju kompetencije, ako se čak ne pazi ni na razliku u katedrama. G. Mirković je profesor pravničkog fakulteta, na katedri koja nema nikakve direktne veze s poviješću književnosti, a g. Fancev je ne samo profesor starije hrvatske književnosti, nego i književni historik koji je upravo nebrojenim stručnim radovima dokazao savjesnost i mjerodavnost svoga rada. A stvar je to neugodnija što g. Mirković u polemici s g. Fancevom piše nekako odozgor i s takvom sigurnošću i samopouzdanjem, kao da je iza njega čitava biblioteka stručnih djela.

Nas ovdje ne zanima pitanje o ispravnosti ili neispravnosti pojedinih tvrdnja ili čak čitave teze g. Mirkovića. Nas zanima u stvari sasvim neobična činjenica da su g. Mirković i Mate Balota isto lice koje se ovdje pokazuje u dvostrukoj slici. G. Balota je postigao najosjetljivije uspjehe svoje poezije baš tim što je u njoj dao dirljiva izražaja vjekovnim tradicionalnim momentima u životu svoga zavičaja. Tim je momentima najjače uporište vjera, ona im je, kao malo gdje drugdje, dala puninu sadržaja, u većini slučajeva i formalni izražaj, a danas im daje najjaču otpornu snagu. Tako se stvar ukazuje iz samih Balotinih pjesama, a mislim da nikome tko je imalo u nju upućen, nije potrebno to još i posebno dokazivati. A sad neka nam odgovori g. Mirković: da je u svoje vrijeme prevladao dojam ljudi kao što je bio Flacius, da je protestantizam faktično pobjedonosno ušao u te krajeve i održao prevlast do danas, bi li i onda njegova poezija mogla da crpe svoju specifičnu inspiraciju i svoju najdublju snagu iz onoga vrela iz kojega je danas crpe? Ponajprije, sam taj problem »duhovne slobode« kao tekovine širokih slojeva, neka mi se dopusti iskrena riječ, ne znači ništa. U doba nesređenosti i nemira znači zbrku svih pojmova, pomicanje svih granica, a redovno i anarhiju i prevrat. U sređenija vremena ne znači nikakvu slobodu u apsolutnom smislu, nego dokidanje jedne tradicije, da se stvori druga. Drugim riječima: u nemirna vremena vjerskih ratova, kada se tek pojavio protestantizam, ta je sloboda značila ukidanje svećeničkog celibata, razaranje brakova i dokidanje dotadanjih obveza, a u daljoj liniji, stvaranje mnoštva »crkava« i sekta kojima je uspjelo raspršiti dotadanja zajednička dobra kršćanskog čovječanstva. A što se tiče sređenijih, t. j. discipliniranijih vremena, to je dovoljno pogledati evoluciju na eminentno protestantskom tlu: Fridrik II., Vilim II., Hitler — da se dobije jasan pojam o posljedicama »slobode duha« u masama kod kojih je baš protestantizam stvorio podlogu da se mogu to jače podjarmiti. Nije li tako karakteristična zamjena koju je III. Reich proveo u devizi versajskog proglašenja carstva iz 1871.? Prema tadanjoj: »Ein Gott, ein Reich, ein Volk«, danas je Bog zamijenjen Führerom, jer je pojam Boga i tako bio sektarski oslabljen i lišen svoga isključivog suvereniteta.

A dovoljno je pogledati današnje stanje protestantske Crkve kod nas, da se uvidi kako je čitava crkvena organizacija i njezina propaganda u najužoj vezi s idejama III. Reicha, i da ta veza nije samo platonska. Zar misli g. Mirković da bi u Istri bilo drukčije, da je Flacius uspio, da je bilo više Flaciusa, i da je, uopće, protestantizam prodro u te krajeve? Jedna od osnovnih točaka njemačkog imperijalizma bila je oduvijek i traženje izlaska na Jadransko more, a Istra, duhovno pripojena Njemačkoj po protestantizmu, značila bi točku najmanjeg otpora, i prema tome sigurno područje ekspanzije.

Kakva je, dakle, logičnost u tom da se s jedne strane u pjesmama koje se čine tako

duboko proosjećane, slavi unutarnja snaga baš onog duhovnog života što ga nije mogla razoriti ni navala protestantizma, ni najezda tuđeg nacionalizma, a s druge strane u tom da se slavi jedan od boraca te protivne sile? To je, nesumnjivo, jedna od karakterističnih pojava paradoksnog stava mnogih današnjih intelektualaca kojima je, valjda, u vremena opće uzbuđenosti i napetosti, teško ne biti revolucionarcima, pa traže buntovan stav pod svaku cijenu. U tom je, vjerojatno, razlog i činjenici, što mnogi od njih tek mlako otklanjaju marksizam, premda hoće da se bore za nacionalnu ideju, i što nerijetko zamjenjuju trobojnicu crvenim stijegom i obratno, jer im se tako čini borba upornija, ali im je, u stvari, cilj nejasniji. No onaj prvi i ponajglavniji zahtjev poezije, iskrenost, ovakvim dvojnim stavom bitno je ugrožen, ako ne i upropašten. A o dojmu što ga pri tom daje sama ličnost pjesnika ne želim ovdje ni govoriti.

VI.

Rekao sam već koji su, možda, općeniti razlozi zašto je rodoljubiva nota manje zastupana u ovim zbirkama lirike, iako to objektivno nije uvijek baš i dovoljan razlog. Ako su frazeologija i formuliranje patriotskih osjećaja možda previše izlizani, ako se u njima osjeća suviše konkretno političkih aluzija i sl., čudno je da pjesnici tim osjećajima ne traže novih formula i stilizacija. Koliko bi god bilo smiješno neko nasilno iznuđivanje patriotske poezije, toliko u drugu ruku znači svakako osiromašenje raspona i skale osjećaja, kada dobar dio ovih pjesnika uopće nema pobude za njih. Ako je ljubav u književnosti tako čest motiv zato što spolni nagon, kao jedan od najjačih u sklopu čovječje životne konstitucije, u časovima svoga razmaha apsorbira gotovo sve ostale osjećaje te daje neobično bogatstvo dojmova i čuvstava, to je drugi nagon koji se jedini s njim može mjeriti po svom značenju za fizičku egzistenciju, onaj za samoodržanjem, ne manje snažan i složen u svojim pojavama. Egzistencija čovjeka vezana je o materijalne uvjete njegova opstanka, dakle u prvom redu o izvor koji mu daje hranu i zaštitu, a to je zemlja. Iz toga osnovnog odnosa niče čitav sklop osjećaja koji prvotni elementarni zahtjev obogaćuju, oplemenjuju, uzdižu. Uzevši kolektivno, taj problem zemlje, posjeda, tla znači u stvari problem domovine i naroda. Da on nije tako jednostavan kako se iz ove elementarne i grube definicije čini na prvi pogled, vidi se najbolje iz toga, što opravdanje egzistencije jednoga naroda, njegova prava na posjed svoje zemlje i s tim u vezi na svoju individualnost, donosi sa sobom čitav kompleks pitanja položaja i stava toga naroda u sklopu zemalja i historijskih događaja. To je, čini se, većini ovih naših pjesnika prilično sporedno pitanje, odnosno oni ga ostavljaju po strani, imajući pred očima ili samo sasvim uski krug zavičaja kao neposredan ili vlastiti doživljaj, ili kosmopolitski pojam socijalne zajednice kako ga je izrazila više manje sva suvremena lirika svijeta. Dok se g. Batušić u svojim akcentima rodoljubivog čuvstva prislanja uz osjećaj zavičaja (zagrebački Prilaz kao vrst intimnog intelektualnog zavičaja, zagorski seljački milieu sa svojim specifičnim koloritom), g. L. Perković svojom aluzijom na Gupca i Radića kao i na proleterski položaj današnjeg hrvatskog intelektualca, nadovezuje svoj patriotizam o socijalni stav, toliko prilazan današnjoj generaciji. Međutim pjesma g. *Bonifačića »Hodočasnici«*, jedina te vrsti, pokazuje koliko je bogat problem smještanja svoga naroda u sklop njegove vlastite i tuđe povijesti, u sklop zemalja, pojava i ideja:

U davna, prošla ljeta
pobjegla nas je Majka Božja od Loreta.

Zato bura prema zapadu puše,
i naše primorske duše
u stara svetišta tjera.

Nas vuče jedno sakrito, božansko lice
i zov davnoga djeda na obale prijeko.

I svi smo Danteovi putnici,
i volimo sve što je daleko.[1])

S ovih nekoliko stihova, pjesnik — na poetičan ali neobično plastičan način — tumači i problem našega zapadnjaštva kao pripad-

[1]) U prvom dvostihu izmakla je pjesniku, rođenom čakavcu, jezična pogreška koju bi bilo lako otkloniti. Glagol »*pobjeći*« ne može biti prelazan, nego bi mjesto njega trebalo da stoji »*odbjeći*«.

nost zapadno-kršćanskoj i mediteranskoj kulturi; tumači i »fantastičnost« hrvatskih historijskih težnja, i motiv tla (bura) i karakterističnog kulturno-historijskog okvira (Trsat i Danteovi poznati stihovi u kojima se hrvatski hodočasnik u zanosu klanja Božanskom Licu Kristovu). I cijela se pjesma doima kao neka programatska deviza koja bi mogla negdje stajati uklesana kao promemorija čitavom jednom narodu.

Sličan je, sadržajno bogat, iako ne tako obuhvatan, zapis u viziji Matoša u Parizu, u pjesmi g. *D. Cesarića* *»Trubač sa Seine«*. Budući da je to indirektna transpozicija kroz historijski momenat Matoševa boravka u Parizu, pjesma nije tako lapidarna, jer joj je intonacija više deskriptivno-narativna. Međutim pjesnikovu misao vrlo lijepo izražavaju dvije strofe:

Na domovini dvostruka je sjena:
Baca je Pešta i baca je Beč,
Ona je sva u crno zavijena —
Ne čuje, Majko, nitko tvoju riječ!
Mrmori, diše more, teče Drava,
A između njih jedna zemlja spava
— — — — — — — — —
O Hrvatska, o moja domovino,
Ti moja bajko, ti moja davnino!
Ti porobljeni, oteti mi kraju!
Gle jadni dezerter ti daje dar
Bogatiji no kraljevi ga daju,
I sav je ljubav, pobuna i žar.

Ovaj povratak Matošu čini mi se jednom od najkrupnijih karakteristika za novu fazu suvremene hrvatske lirike. I g. V. *Majer* pjeva *»Na grobu Matoša«*, a kod pretežnog broja ovih pjesnika osjeća se izrazito podudaranje s Matošem: buntovan stav, ali bitno različan od onoga g. Krleže prvo po tom što je ipak *in ultima linea* motiviran nacionalistički (pače i kod g. Perkovića koji u jednoj pjesmi govori o Volgi i Jesenjinu, ali u nekoj zamagljenoj pjesničkoj viziji), dok kod g. Krleže uzbuna ima karakter kosmopolitski-socijalan, iako joj je Hrvatska karakteristična odskočnica. Drugo, ovdje — kao kod Matoša — taj stav ima karakter otmjene usamljenosti čovjeka koji je neshvaćen jer je pjesnik, svijestan fantast sa stvaralačkom crtom genija, vizionar, *poëta vates*. G. Krleža je naprotiv proklamator manifesta, predvodnik na barikade, nepomiren sa svojom usamljenošću, pa zato psovač i cinik. Matoš je bohême, Krleža proleter. Iako su jednaki u svojoj neimaštini, Matoš je svijestan supremacije duha i stoga mu može biti oskudica i ravnodušna, dok g. Krleža sumnja i u supremaciju duha, jer mu je neprestano pred očima nejednakost u podjeli dobara, pa stoga nikad ne resignira nego očajava. Matoš, dosljedno, dolazi do akcenata vreline i srdačnosti koji su upravo potresni u svojoj čovječjoj iskrenosti, dok je g. Krleža gord u svome pesimizmu, pripravan da svakome ogorči i posljednji tračak sreće, jer sam ne vjeruje u nju. Za njega je nesreća biti čovjek, dok je Matoš uvijek i ipak čovjek u svoj svojoj punini.

A sad uzmite pjesmu kao što je *»Njezin povratak« g. V. Vlaisavljevića*, pjesnika o kom se nikako ne može reći da mu je lična sudbina ružičasta i naročito utješna:

Sunce, zlatna narukvica,
Pala je s vrele ruke dana
U vrt nebeskih ljubičica.

Ona se vraća razdragana
Svirkom predvečerja
Dragom milovanju
Svog malog stana.

U ruci ključevi zvone.
Iz kutova anđeli vire.
I govore joj: Na stolu te čeka pismo.
I gdje si? Čitav te dan vidjeli nismo.

Uvodna slika sa svojom snažnom plastikom mitotvorne vizije prirode mogla bi biti i koji od sjajnih, veličanstveno intenzivnih odsjeka Krležina »Pana« ili »Simfonije«. Ali završna pointa nikada. Ona je sasvim matoševska (razumijevajući pod tim dakako samo svjedočanstvo duševne srodnosti, nipošto zavisnost ili povođenje). Ona ima tako spontanu zasanjanost bajke, milinu životnog užitka, bez obzira na ponore ljudskih tragedija i na mogućnost svemirskih kataklizama. Nestašica toga osjećaja jedna je od glavnih karakteristika Krležine poezije; ona joj daje mogućnost onoga bjesnila u kojem ruši sve oko sebe, u jezovito patetičnoj svijesti općega ništavila.

Ova se karakteristična promjena osjeća na čitavoj liniji suvremene hrvatske lirike: uzmak prevlasti Krležine poezije, znatno opadanje »asfaltnih« motiva, izrazitije ocrtavanje i oslobađanje pojedinca, kompenzacija socijalnih motiva ulaženjem u vlastitu ličnost. Manje pouzdanja u dinamiku riječi (iščežava žestina tirada u Krležinim apelima na čovječanstvo), više zadubljavnja u suptilniju nijansu osjećaja. Umjesto kulta psovke, poezija šutnje i tišine, ili snaga nedorečene misli. Naslov zbirke g. Perkovića »Drugovanje s tišinom« (premda u njoj ima i te kako borbenih akcenata) toliko je karakterističan, da bi mogao vrijediti i za većinu ovih pjesmarica, ako ne i za sve njih. (»Svirač i svijet«, »Uspavanka vremenu«, »Spasena svijetla« i dr. i sami sjećaju na nj.)

VI.

Ipak zato ne moramo misliti da je sve savršeno i u najboljem redu. Ni Matoš nije uvijek bio jedinstven ni potpuno dosljedan. A ovi su pjesnici imali i drugih složenijih književnih doživljaja osim Matoša. Niti je Matoš jedini uzor, niti je on isključiv program, a niti je uzalud proteklo toliko hrvatske poezije iza njega. A tu je, napokon, i raznolikost karaktera samih pojedinih pjesnika. Baš u tom posljednjem smislu čini mi se da nije naročito vjeran naslov kao onaj »Uspavanka vremena« za zbirku g. Nizetea koji nije nipošto ni resigniran ni pesimist, iako nije uvijek onako vedar kao što misle često da moraju biti naši pjesnici s mora. G. Kozarčanin ne opaža neukusnost koja se sastoji u ponavljanju naslova poznate opere »Mrtve oči«, pri čemu je sama slika više impresivna nego što odgovara sadržini njegove zbirke. G. Vlaisavljević u naslovu »Kruha i srca« više govori o kruhu, nego u samoj zbirci, kao da se ustručava priznati da mu je preča poezija negoli »aktuelnost« »socijalnih« formula. Pesimizam »Otrovanog proljeća« g. Kovačića toliko je ličan i iskren, da znači ispovijest a ne program.

A to je i glavna oznaka te poezije: pomanjkanje patetične poze. Njezin je patos u iskrenosti i jednostavnosti, u drugarskoj srdačnosti kojom pretpostavlja da će je svaki čovjek razumjeti, jer je čovjek. Karakteristično je i uzmicanje erotike, odnosno nestašica smisla za to da se njom paradira i da ona služi kao najeklatantnija ilustracija za primjenu programa. U devetnaestom stoljeću »ljuba« je bila tipizirana ljepota iz narodne pjesme, simbol domovine ili njezina suparnica u podjeli najsvetijih čuvstava, ali nijedna od tih pjesničkih »ljuba« kao da nije u realnosti ni postojala, a svakako nije postojala onakva kakva je bila u pjesmama (onako »idealno« biće možda bi u realnosti bilo nesnosno!). U doba Moderne, ljubav je služila kao najjači dokaz za »slobodu iživljavanja« u smislu sjetilnom, g. Nazora su hvatale »febbre«, Vidrić je padao u senzualne cinizme, Domjanić je imao vizije dama u krinolinama i živ umirao radi »gordosti« plemkinja bez srca, g. Begović je mislio da mora biti nekakav Xerez de la Maraja (čudo da nije postao maharadža!), da nas i svoje ljubavne doživljaje zatravi egzotikom. A sve su to bile egzaltacije i vizije u smislu programa koji, dakako, u izvjesnoj mjeri imaju svoje pjesničko opravdanje, ali nisu uvijek imale i ljudske uvjerljivosti. G. Krleža, naročito u svojim dramama gdje je najjači, pretvorio je ljubav u neminovnu sudbinu, u brak koji se ne može razoriti ne radi njegove svetosti, nego radi konvencije, radi materijalne egzistencije i naprosto zato, što su spolovi zato tu da se neprestano privlače i neprestano razaraju. Veza između čovjeka i žene za njega je delirij osjetila, ali ujedno vječito potmulo režanje ili otvoreni boj, vječna nesporazumljenja i kućne zadjevice, gdje svu prirodnu veličinu osjećaja guši sitnoća okvira svagdašnjosti u kojemu bi on imao da se razvije.

Nakon svega toga, uslijedila je danas ova situacija: cinizma nije nestalo, samo što je izgubio svoju patetičnu, upravo hvalisavu notu. On se očituje u tom što se ne pita otkud je ta ljubav i kako se zametnula. Mjesto nekadašnje »dijeve«, »žena« je riječ koja često skida aureolu s dragog bića, može da znači dvojbenu prošlost i ne pita za zakonitost veze (u suvremenim romanima, često tih istih pjesnika, može se to jasno vidjeti). Ali zato nema ni razmetanja, ni s idealiziranjem ni sa senzualnošću. Žena nije ni uzor ljepote ni puko oruđe strasti (izuzevši dakako pojedine slučajeve). Umjesto opisa žene koji je sjećao na neki estetski prirodopis, osjećamo njezin dah, gest, osmijeh, intimnu karakteristiku ličnosti. Iz toga

izlazi veća milina, drugarska toplina odnosa i, uza svu kolebljivost i zamagljenost linije moralne odgovornosti, veća garancija iskrenosti i čovječje neposrednosti.

Tiha je ljubav imala kuću kraj rijeke
i plave oči
i smeđe kose.

Svakoga jutra bi radosno šumio vrbik.
Koraci njeni
bili su tiši i mekši od proljetnih maca.

U ruci bijeloj je nosila molitvenik
i mali rupčić s crnim, žalosnim obrubom,
a u molitveniku
sliku svetoga Ante i moju sliku.

Kad bi se sastali
ona me ne bi ni pogledala,
a kad smo se rastali
ona je tiho plakala
i s njom
oblaci nad njenom kućom
i nad rijekom.

Vlad. Kovačić, Tiha ljubav

Sad padaju kiše,
Sad jesen je.
I nedjelja.

Gdje si ti sad u svijetu,
U svijetu sinjem i jesenjem,
Gdje si ti krhka i bolesna?

Sad padaju kiše,
Prošlo je ljeto,
Prokisle zelenčice, —
Daleko otidoh.

Oh, gdje si ti
U svijetu dalekom?

Sad padaju kiše,
Sad jesen je.
I nedjelja.

A. Nizeteo, Padaju kiše.

Kako takva interpretacija stava djeluje na izgradnju stila i slika, može se jasno vidjeti iz gornjih primjera. Ali o tom će biti još napose govora.

Jedno se pitanje svakako nameće prema poeziji ekspresionizma: kako se taj stav i odnos prema ljudima uklapa u okvir i zbivanje svemira? Kad bismo htjeli odgovoriti općenito, morali bismo svakako uzeti u obzir i zastupnike katoličke lirike koji su svoju misao u tom pogledu najdosljednije usmjerili i iskristalizirali, a da ipak po općem tonalitetu osjećaja i pjesničkih i stilskih vrednota nisu nipošto strani ovim svojim drugovima. Ali oni nisu tu zastupani, a kako je njihovo mišljenje u tom pogledu točno definirano, ono ne ulazi u problem. Inače, najviše prianja uz misao o Bogu poezija g. Bonifačića. Sa svojim svijetlim perspektivama, s dalekim horizontima beskraja mora i nebeskog svoda, ona ne može da ostane neosjetljiva za misao na vječnost, to više što je romansko-mediteranska kultura autorova snažno podupire u traženju jasnoće i bistrine.

Na svakoj strani pustit trokut nogu,
krilom što nigdje ne klone
letjeti prema Bogu.

Ni zvijezda šum ni mrava hod,
predivni bijeli brod
bez luke.

I klonuti u neke tople, očinske ruke.
(Golub)

Još te nisam sreo, Bože, na svom putu,
ali ja te nosim negdje na svom tijelu,
i svojim mislima.

U svakom jelu osjećam gorčinu ili svoju slabost.
I ako te poznam samo po čuvenju, ja te slutim u svim zrcalima.

U plavima, slobodnim snima
Čudan si neznanac, putnik iz daleka,
i ujutru duša kao radoznala žena
jednu bijelu posjetnicu čeka.
(Putnik iz daleka)

Ako među pjesmama njegovih drugova ima i po koja blasfemija, ona nije ni toliko namjerna ni toliko izazovno razmetljiva koliko u doba ekspresionizma, kada se to računalo u »bon ton« poezije. Jer dakako, ako se hoće oboriti neki poredak, onda treba udariti ponajprije

Onoga koji je izvor i počelo svega poretka. Danas pjesnici nemaju takvih pretenzija; ako neki od njih i hotimice lutaju a drugi tek traže, oni su svijesni jednoga i drugoga i ne skidaju stoga zvijezde s neba, da uveličaju dubljinu svoje patnje ili da proslave labirinte svoga basanja. Ali što, općenito, daje njihovoj poeziji više ne apriornog optimizma nego smisla i mogućnosti za optimizam, više duhovne prozračnosti i jednostavnog suosjećanja s bilom svemira bez velikih riječi, bez zamagljenosti uzbuna i bez tako efektnog, ali toliko negativnog revolucionarnog rušilaštva, to je vanredno osjetljivi smisao za prirodu. Bez nepotrebnog komentiranja ili nasilnog stiliziranja, saživljavanje s njom u primarnom srhu života koji je tako velik, jer je spontan i toliko istančan u svojoj iskrenosti. Tu bi trebalo nabrojiti bezbroj primjera — a nema gotovo pjesme koju sam već naveo, a da se u njoj ne bi osjećalo tako toplo i elementarno, kako pjesnik živi sa zrakom, sa svijetlom, s cvijetom, s pticom, s morem, sa šumom bez traženja formula i razmetljivih fraza —, jer je to svakako najjača i najizrazitija crta u karakteristici suvremene poezije. Ona je u vezi sad s milinom zavičaja kao predmetom intimne nostalgije, sad s čežnjom za priprostim životom kao odrazom socijalne poezije i »povratka k selu«, sad sa zatravljenim i radoznalim pogledima u daljine svijeta i svemira koje naviještaju ptice, vjetrovi, valovi i oblaci. No uvijek je doživljena, bez šablone, bez stilizacije »ukrasnih« pridjeva ili amplifikacije nezemaljskih »sveljudskih« ekstaza ekspresionizma, istančana osjećajem, bogata riječju, obilna invencijom i inspiracijom. Šta taj neposredni i izravni dodir s prirodom znači u smislu smirenja misli, pročišćenja osjećaja i vedrine duševnih horizonata, može se najljepše razabrati na primjeru kod kojega inače baladični motiv nameće tragičan stav prema životu, a kod kojega, i opet tako Matoševski, osjećaj ljepote tankoćutno ublažuje tugu katastrofe:

Još opanci i suknja na lišću leže.
Po njima pauci svilene niti predu,
A ovce strminom bježe
U neredu.

Krik je razbio plavi prozor rijeke.
Zvijezde su zapalile svijeće.
Ćuk, čuvar šume daleke,
Sad virove oblijeće.

Vraćene ovce ko srušeno brdo snijega
Na putu stoje,
Dršćući ko da se udarca boje
Zbog bijega.

Samo Blaga bijelom glavom maše.
Zvoni klepka, tužnu priču širi.
Iz staje hladna sumnja viri:
Zar nema više pastirice naše?

Mrtva leži mala djevojčica
Na mokrom dlanu kamena.
Slap što joj pada preko ramena
Kao da šumi: Tounjčica, Tounjčica.

I kao da biser u grob baca
Što se dubok crni.
Tužan kao da mjesec moli:
Dragi, svijetla trni.

Vl. Vlaisavljević, Balada o Tounjčici

Ako tu »baladu« pročitate sabrano i pažljivo, i više puta — kao što to i zaslužuje — ona će vam mnogo toga reći i o formi, unutarnjoj i vanjskoj, suvremene lirike. Ali o tom ćemo, završno, razviti svoje misli u posebnom odsjeku ove studije.

Ljubomir Maraković

LJUDI I POJAVE

TROZA

U izdanju beogradskog »Nolita« izišla su već, osim ove,[1]) dvije Travenove knjige, »Berači pamuka« i »Lov na ljude«. Izlaženje i ovoga trećeg Travenova djela dokazuje, ako ništa drugo, a ono barem to, da je zanimanje među krugom »Nolitovih« čitalaca za Travenova djela dosta veliko.

Kao i u »Lovu na ljude«, tako se i u ovoj knjizi Traven bavi pitanjem teškoga tjelesnog rada, što ga moraju obavljati siromašni radnici, većinom Indijanci, u gustim i dubokim američkim prašumama, bilo da rade na nekoj plantaži, bilo opet da obaraju s primitivnim oruđem u žungli meksičkih prašuma drveće

---

[1]) *B. Traven*, Troza, Roman meksikanskih monterija, prev. s njem. J. *Popović*, izd. »Nolit«, Beograd 1938.

caobe, koje se teškom mukom otprema kroz često upravo neprohodne gustiše i močvare u udaljeni grad, da se od njega izrađuje pokućstvo i sl. od mahagonija.

Troza je truplo mahagonijeva drveta, kome su već grane okresane, a iznosi prostornu tonu (oko 160 kg); dvije takve prostorne tone mora svaki radnik na dan dopremiti do određenog mjesta.

Radni su uvjeti u tim meksičkim monterijama nevjerojatno teški: u dubokim džunglama radnici polugoli i bosi moraju obarati sjekirama tvrda stabla caobe, od kojih se često sjekira odbija kao od gumije; sunce nemilosrdno žari već od rana jutra, zrak gotovo vrije od vrućine, a bezbroj komaraca i ostalih insekata napada radnike.

Hrana je za radnike veoma slaba, a ipak je razmjerno skupo plaćaju. Osim za hranu, radnik za drugo i ne može privrijediti novaca, jer mu sav iznos, koji nadničarenjem zaradi, uzimlju uprave monterija za bilo kako mali iznos duga.

Često radnici moraju za dug kod uprave monterije raditi cijeloga života u takvom paklu, iako je sam dug, što su ga počinili, bio još manji. Uprave tih monterija uz lihvarske kamate preprodavaju svojim radnicima najnužnije odijelo i oruđe, radnici se kod njih zaduže, a radi toga moraju dug odraditi; poslije se i opet zaduže, opet odrađuju i deseterostruko plaćaju pojedine stvari, što su im za život neophodno potrebne, pa se na kraju tako zapletu u dugove, da moraju zauvijek ostati u monterijama radeći od jutra do kasne noći.

Uprave pojedinih monterija silom i milom verbuju radnike, a onda im dadu na potpis ugovor, kojim se obvezuju, da će raditi u monterijama i pod najgorim uvjetima; radnici, većinom urođenici i nepismeni, prihvaćaju ugovor u nadi, da će se jednom iskopati iz mreža monterija, ali 99% od njih nikada više ne dospije na slobodu.

Upravnici i nadzornici nad radnicima imaju široke ovlasti, pa rade od njih, što ih je volja zlostavljajući ih na najteže načine. Radi toga je rad u tim monterijama gori od najgorega ropstva: uz najteže uvjete rada moraju radnici obaviti maksimum posla.

Apstrahirajući ovdje piščeve nazore o svrsi ovoga i drugoga života, s kojima se ne možemo složiti, ograđujući se od njegove često proizvoljne tendencioznosti, treba priznati, da je ova knjiga svojim sadržajem duboko socijalna i humana. Traven se kroz stranice ove knjige bori za pravo čovjeka, koje mu je najsvetije i najuzvišenije. Ne možemo ispitati, da li su događaji u monterijama zaista vjerno prikazani u ovom djelu, ali ako jesu, onda oni moraju uzbuniti savjest svakoga čovjeka, koji radi daleko od one: — Non est homo homini homo, nec lupus lupo lupus, sed est homo homini lupus et lupus lupo homo.

S čisto umjetničke strane, ova knjiga ne predstavlja djelo umjetničke vrijednosti. Ona je obična reportaža događaja, koja bi pravom umjetniku mogla, međutim, pružiti obilan i zahvalan materijal za stvaranje golemog i potresnog opusa o jednom teškom problemu. Ovako, ona uza sve sirove opise, koji često nose na sebi pečate naturalizma u svoj svojoj vulgarnosti, teškoga života radnika u monterijama, ne ostavlja u nama dubljih tragova. Da je Traven malo dublje zaronio svojim umjetničkim darom u duše siromašnih Indijanaca, pa nam otkrio refleks teških događaja u njihovim dušama, jamačno bi postigao kudikamo veći efekt. Osim toga, ovo djelo nije zaokruženo, a radnja nije proporcionalno raspoređena, te bi je mirne duše mogla prekinuti nakon stote stranice i nastaviti i nakon 289-te.

Kad bi Traven stvorio djelo bez ovih prigovora, to bi onda bila svakako znatna umjetnička stvar, to više, što je sam sujet veoma zahvalan, a i on ga, izgleda, dobro poznaje. To bi, međutm, sigurno prelazilo piščeve sposobnosti.

V. P.

Naučni pregled

DISKRECIONA OCJENA

Nije bez važnosti, da je razmjerno opsežna knjiga,[1]) 520 strana u oktavu, ugledala svjetlost u izdanjima naše akademije, koja su, kako se barem činilo, bila rezervirana za historijske radove. A opet nije bez važnosti ni to, da je to baš ova rasprava našega zaslužnoga stručnjaka javnog prava, jer se ona tiče

[1]) Dr. I. *Krbek,* Diskreciona ocjena, Zagreb 1938, izd. Jugosl. Akademije znanosti i umjetnosti.

predmeta, koji može zanimati ne samo bliže stručnjake, nego i širu intelektualnu publiku, kojoj su namijenjena izdanja naše akademije. Pravo i život nisu, kako zamišljaju skučeni duhovi, antipodi. Život je naime sastavljen od cijelog niza pravno relevantnih učina. Svaki znači ili izvršenje ili prekršenje stanovite pravne norme. Ali da ta pravna norma postane obaveznom, za to je potrebno da joj bude od pomoći izvjesna izvršna sila. I opet zavisi od sistema vladavine, u kojem će se obliku ta izvršna sila objaviti. Tko izdaje normu, t. j. zakonodavac, bez sumnje je nezavisan u času, kada je izdaje. Ali, kad je jednom oglašena, norma je obavezna za njega kao i za svaku drugu stranku. Ta je vezanost međutim različita. Ima pravnih odredaba, po kojima se izvršilac ni makom ne smije udaljiti od slova zakona. Opet ima drugih zakonskih odredaba, koje mu daju široku punomoć. Između ovih posljednjih nalazi se takozvana diskreciona vlast.

Diskreciona vlast nije značila u svako doba jedno te isto. Veoma široka, gotovo nepregledna u vremenima apsolutne vladavine obim joj je bio izložen sve većim ograničenjima, što je više svijet počeo da pazi na poštivanje neke lične i imovinske slobode. Ljudi su poslije Francuske Revolucije u sve većoj mjeri usvajali Aristotelovu izreku, da je bolje da državom vlada dobar zakon, nego li dobar čovjek. Od toga vremena je diskreciona vlast proživjela sve teže časove. Ljudi su gledali na nju sa sve većom sumnjičavošću, misleći samo na to, kako će joj suziti područje proširujući pojam zakonitosti. Pored izvršenja zakonskog slova (Gesetzmässigkeit) dolazilo je sada izvršenje osnovnih načela pravednosti (Rechtsmässigkeit). Kelsenova novokantovska škola dotjerala je stvar dotle, da je postavila općenita, aprioristička pravila, po kojima bi se morali ravnati sud i uprava.

Načelo zakonitosti lakše je provesti kod suda, jer tu ima obilato pravnih odredaba, a te odredbe u glavnom se tiču privatne sfere pojedinca. Teže je to provesti kod uprave, jer su različite vladavine iz raznih razloga ustručavale, da upravu stežu pod obruč čvrstih pravila. To se dalo još u vrijeme policijskog apsolutizma i dade se u istoj mjeri i pod istim oblicima u vrijeme sovjeta. Ali je to znatno teže kod moderne pravne države, premda se dugo održala dosta značajna razlika između postupka kod suda i postupka kod upravnih vlasti. Dok je naime sud odlučivao samo na osnovu zakona, uprava je dosta dugo pokazivala težnju, da se zakloni iza razloga javnoga interesa. Danas međutim postoji težnja, da se sud i uprava, barem u pogledu primjene zakonskih odredaba, izjednače. Presuda jednoga mora da odgovara istim postulatima kao presuda druge, te se njezina zadaća ima u konkretiziranju apstraktnih pravnih odredaba. Te odredbe mogu doduše biti nejasne. Doduše se može tvrditi, da se sve odredbe sudske i upravne prirode ne mogu tumačiti po istom ključu. Ali u jednom i u drugom slučaju mora da vlada, prema opće prihvaćenom stajalištu, načelo zakonitosti.

Dalje poteškoće nastale su opet prilikom razlikovanja između formalne i materijalne strane pojedine pravne norme. Ljudi su pitali za aktivnu legitimaciju zakonodavca i za opravdanost sadržine pojedine pravne odredbe. Na tom polju sukobili su se individualisti iz škole J. J. Rousseaua, zatim zagovarači podjele vlasti po Montesquieu-ovim načelima. Individualisti su davali veću važnost formalnoj, moderni kolektivisti daju naprotiv mnogo veću važnost materijalnoj strani. Zakon se nema ispitivati sa stajališta ustavnosti, nego je bitnije, da se iznesu i primijene njegovi stvarni propisi.

No ako uzmemo pravo kao nešto objektivno imanentno : ako, dosljedno tome, zakonodavcu pripišemo samo ulogu, da daje izraz a ne da stvara materijalnu vrijednost pojedinog zakona, onda nastaje iz toga dalji postulat, da norma mora odgovarati potrebi i pravnoj svijesti naroda, i da zakonodavac mora o tome da vodi obilato računa. To je stajalište zastupano u mirnim vremenima, ali se u vremenima velikih promjena pojavljuju druge struje. Već je bilo riječi o Kelsenovu apriorizmu. U Francuskoj zastupa objektivističko shvaćanje prava Duguit, koji je inače neprijatelj Kantove filozofije te stoji na stajalištu čistog iskustva. Protiv Duguita koji zastupa stajalište opće volje stoje takozvani voluntaristi, koji ne priznaju pravnog načela jačeg od volje ili odluke samoga zakonodavca. Ekstremne ljevičarske težnje svakako su sklone

pravnom objektivizmu, ali ideji današnje pravne države odgovara bolje neko ublažavanje toga stajališta. Zakonodavac je po tom mišljenju zavisan od različitih elemenata formalne i materijalne prirode. Formalne mu pretpostavke dopuštaju, da dovede do izraza svoju volju ' pogoduju time voluntarizmu. Materijalne pretpostavke imale bi mu opet omogućiti, da oživotvori osnovna načela pravičnosti te imaju stoga pretežno objektivističku sadržinu. Dvoje je dakle važno: dali je zakonodavac slobodan ili skučen u vršenju svoje zadaće i dali je to ograničenje formalne ili materijalne prirode.

Za pravnu državu bitno je važan sistem pravnih normi. Ali i to normiranje ima svoje granice. Zakonodavac ne može sve predvidjeti, pa zato mora ostaviti izvršnom organu neko ovlaštenje. Kakvo će to biti, zavisi od prirode same pravne odredbe. Preveliki broj zakona, preveliko ulaženje u pojedinosti mogu značiti zapreku za podređenu vlast. Ali i prevelika apstrakcija može otvoriti put širokom tumačenju i time stvoriti podlogu za preveliku pravnu vezanost. Pokatkada su pojmovi nejasni ili hotimično neodređeni (takozvani kaučuk-propisi). S druge strane mogu generalne klauzule dopustiti presudiocu, da razvije samostalno dalje pravne pojmove. Zakonske praznine dalja su poteškoća, ali se daju obično prebroditi podređivanjem pojedine pravne situacije pod izvjesne općenite pravne pojmove. Poteškoće nastaju kod krivičnog prava, dosljedno načelu, da nema kazne, koja nije predviđena u zakonu (u Njemačkoj postoji sasvim drugo načelo: nema krivice bez kazne, pa o tome i šutio zakon). Zakonske praznine znače veću poteškoću za upravno sudovanje, jer kod uprave nema sistematske kodifikacije. Ali je to sudovanje neophodno, jer, po Merkl-Kelsenovoj dinamičkoj teoriji, provosuđe je pravi tvoritelj prava. Engleska i Sjeverna Amerika imaju veoma proširenu sudsku praksu, koja svojima precedentima stvara zapravo novo pravo.

Pitanje je sada, da li je kod nas dobro, da sudac bude stegnut u svojoj slobodnoj odluci. Takozvani pokret za slobodno suđenje traži doduše za suca mnogo veću slobodu, kao na pr. u Engleskoj ili u pretorskom Rimu. Baš time, što se sucu otvara šire polje, stvara se podloga za pojam diskrecione ocjene. Taj pojam ne stoji naime u suprotnosti s pojmom pravne države, nego je pače potreban za uređivanje socijalnih, pravnih i ekonomskih odnosa. Za to se diskr. ocjena mora suvremeno razviti, pa joj se moraju dati i preduvjeti i granice.

Pri tome treba držati na umu, što ima da znači pojam diskrecione ocjene. Diskreciona ocjena je svakako neko ovlaštenje predviđeno samim zakonom, kojim se presudiocu daje mogućnost, da u nekom određenom slučaju prihvati jednu ili drugu odluku između dvije ili nekoliko mogućnosti. Ta široka punomoć nije nekada bila od potrebe, kada su upravni organi bili suvereni u svojim odredbama. Ali je stvar već zauzela drugi oblik u vrijeme prve ustavnosti. Onda se upravo njegovalo pravo pojedinca, pa je, dosljedno tome, prevladalo mišljenje, da upravni organ mora izbjegnuti svako djelo, koje bi se moglo tumačiti povredom toga prava. Kasnije, u modernije vrijeme, prevladalo je objektivno stajalište, koje je nalazilo svoj izraz u izreci, da ideja stoji nad voljom, da je zajednički interes preči od individualnoga, da je pravičnost iznad zakonitosti, da je sudac gospodar a ne sluga. Štaviše, u slučaju zakonske praznine sudac je stvoritelj novog prava, jer u tim slučajevima sudska praksa stvara svakako neku podlogu za kasnije suđenje i čak za zakonodavstvo. Ta sloboda suca ne znači međutim, kako se vidi iz prijašnje definicije, diskrecionu vlast, jer sucu nije zakonom ostavljen izbor između više alternativa. Štaviše mora se svakako ravnati po nekim principima, koje određuje različni socijalni faktori.

Sasvim drukčije stoji stvar kod diskrecione ocjene. Tu zakon daje presudiocu izrično ovlaštenje, da bira između više alternativa, koje su sa sajališta apstraktne pravne norme od jednake vrijednosti. U razlici prema kategoričkoj normi, koja mu nalaže riješenja a), postoji ovdje disjunktivna norma, koja sucu dopušta, da učini ili a) ili b). To nije zakonska nevezanost, nego ovlaštenje. Stoga se vršilac diskr. ocjene razlikuje od primjenjivača, odnosno interepretatora zakonske norme. Interpretator ima naime da traži pravi smisao zakona. Vršilac diskr. ocjene ima međutim samo za pojedini konkretni slučaj izbor između više

mogućnosti. Dakako da vršenje diskr. vlasti pretpostavlja izvjesno tumačenje zakonskog teksta. Ali, koliko god bila široka punomoć, ne ide tako daleko, da izmisli novu alternativu, koja nije predviđena u zakonu. Diskr. ocjena ne znači naime ispunjavanje zakonske praznine, nego vršenje povjerene punomoći. To izvršenje nije, kao kod tumačenja, precedens, nego je od slučaja do slučaja ostavljeno potpuno slobodnoj odluci vlasti. Takvi slučajevi jesu popunjavanje mjesta u javnim službama i dozvole koje daje policija. Za slučaj telefonskih podnesaka ostavljeno je u diskrecionoj moći upravne vlasti, da li ih hoće ili ne će primiti do znanja. Za slučaj obijesnih podnesaka stoji opet do vlasti, da li će izreći ili novčanu kaznu.

No premda je organ samim zakonom ovlašten da bira u svojoj odluci između dvije ili nekoliko alternativa, ipak se može dogoditi, da pogođena stranka podigne tužbu na upravnu sudsku vlast. Tu ima različitih slučajeva. Ako je uprava pravilno izvršila diskrecionu vlast, sudska kontrola ne ulazi dalje u pitanje, nego odbija tužbu zbog nenadležnosti. Drugo je opet pitanje, da li je upravni organ uopće ovlašten, da djeluje po diskrecionoj ocjeni. A treće opet, da li se držao točno preduvjeta i granica diskrecionog ovlaštenja. Svakako se mora očekivati od vršioca diskr. ocjene, da između više alternativa bira najzgodniju. Ima međutim i slučajeva, kada se vršenje diskrecionog ovlaštenja prepušta trećem faktoru. Tako može skupština po sadašnjem ustavu ovlastiti vladu, da putem naredbe izmijeni ne samo izborni zakon, nego čak i neke odredbe iz samoga ustava.

U nekim slučajevima nije jasno, dali pojedina norma sadržava ovlaštenje za izdavanje diskrecione ocjene. Bitno je u tom slučaju, da je ostavljeno na izbor nekoliko alternativa. Drugačije u slučaju slobodne presude: tu mora presudilac interpretacijom utvrditi volju zakonodavca ili smisao uredbe. Dok se to može, nema mjesta diskr. ocjeni.

Zakoni, u kojima su sadržana diskreciona ovlaštenja, često su ranijega postanka, pa su podloženi tijekom vremena različitim tumačenjima prema trenutnoj političkoj konstelaciji. U takvu slučaju mijenja se značaj norme s novim pravnim poretkom. Norme se moraju logično povezati s ustanovama ustavnog prava i time se dakako sužavaju granice diskrecionog ovlaštenja. Tako su promijenili stari značaj propisi kao na pr. Bachov patent.

Sve ove okolnosti vrše svoj utjecaj na pitanje diskrecione ocjene. Upravni sud, pred koji dolazi diskreciona stvar, ima u prvom redu da ispita zakonitost pobijane odluke. Dokaz nezakonitosti ne mora stajati posve na teretu stranke, koja je tužbu podigla, nego će upravni sud imati dužnost, da ispita, postoje li u nazočnom slučaju pretpostavke za diskreciono ovlaštenje. Drugo je pitanje, da li se upravna vlast držala granica diskrecionog ovlaštenja. Koje su te granice, bilo je dugo predmet teških prepiraka. Za stariju školu (Bernatzik) ima upravni organ da se samo brine za javni interes, pa je zato odlučivao po miloj volji, dok mu nije stajao na putu protivni izrični propis. To je stajalište zastupalo i bečko Upravno Sudište (Verwaltungsgerichtshof). I budući da je tužba upravljena tom sudu bila ograničena na predmete, u kojima upravni organ nije odlučivao po slobodnoj ocjeni, događalo se dosta često, da je bečki upravni sud odbijao zbog nenadležnosti sve žalbe protiv odluke izrečene u obliku slobodne ocjene.

Danas se između suda i uprave ne pravi više razlika. Isto kao što se dopušta mogućnost diskrecionog ocjenjivanja kod uprave, dopušta se ta mogućnost kod suda. No, danas ne stojimo na stajalištu austrijskog provosuđa, koje je smatralo da slučaj diskrecionog ovlaštenja nastupa uvijek onda, kada postoji zakonska nevezanost. To bi stajalište imalo kobnih posljedica, jer bi dovelo do sužavanja pravne kontrole. Doduše dijeli naš državni savjet toliko stajalište bečkog upravnog suda, što se u slučajevima diskrecione ocjene upušta samo indirektno u kontrolu činjeničkog stanja. I francusko stajalište do neke mjere otežava pravnu kontrolu, jer s jedne strane stavlja upravno sudovanje *(matières contentieuses)*, a s druge diskreciono ovlaštenje *(matières non contentieuses ou discrétionnaires)*. To je stajalište međutim u glavnom napušteno. Bečko upravno sudište uzimalo je u posljednje vrijeme pod svoju kontrolu i diskreciona pitanja. A kod našeg državnog savjeta kontrolna se vlast često javlja kao za-

stupnik javnog interesa i onda, kada bi administrativno rješenje odgovaralo interesu pojedine stranke. U Francuskoj je državni tužilac *(le ministère public)* nadležan za to, da ulaže tužbu za prekoračenje nadležnosti *(recours pour excès de pouvoir)*. Spor dobiva u tom slučaju načelni karakter.

Kod nas je državni savjet u mnogom preuzeo ulogu francuskog Conseil d'Etat, ali je recipirano kod nekoliko načela bečkog upravnog sudišta. Tako nije kod nas tako markantno odvojen spor o legalnosti *(recours pour excès de pouvoir)* od traženja za naknadu štete *(recours de pleine juridiction)*.

Drugo je pitanje nadležnosti u imovinskim traženjima. Neki misle naime, da se takva potraživanja moraju riješiti putem redovitih sudova. Za g. Krbeka je odlučan pravni povod potraživanja. To je bez sumnje slučaj, kada naknada štete proističe iz spora o legalnosti koji se vodi pred upravnom vlašću. Ali, ako se spor odnosi na materijalno izvršenje, mogu doći u obzir i diskrecioni slučajevi. Tu je u § 134, st. 2 zakona o upravnom postupku predviđeno određivanje naknade i u diskrecionim pitanjima po slobodnom uvjerenju presudioca.

O načinu, kako se imala tražiti naknada štete bilo je različitih mišljenja. Neki misle naime, da se mora najprije izazvati neka prethodna odluka (u Francuskoj *décision exécutoire)*. Ako upravna vlast ne izdaje takvu odluku kroz četiri mjeseca dana, smatra se da je zahtjev odbijen. Naš državni savjet uzima obično stvar u pretres, pošto je prešla kroz dvije instancije. Kod nas je propisan rok od dva mjeseca. Ali tužba na državni savjet ne sprečava izvršenje.

Što se diskrecione ocjene tiče, stranka stoji u jednom i u drugom sporu, to jest u sporu o legalnosti i u sporu o materijalnom i izvršenju, razmjerno nepovoljno. Zato je za nju zgodnije, da svoje traženje obnovi od instancije do instancije, jer upravni sudovi teško da mogu pomoći u diskrecionim stvarima.

Tri su točke važne za rješenje upravnih tužbi: 1. *konstatacija* (utvrđenje pravnih pretpostavaka), 2. *kasacija* (poništenje napadnutog akta) i 3. *meritorno rješenje*. Dok se dva prva pitanja tiču spora o legalnosti, treće se tiče meritorne odluke *(pleine jurisdiction)*. Onda može nastati za sam državni savjet pitanje, dali se spor o legalnosti ima pretvoriti u spor o materijalnom izvršenju, po čl. 43 zakona o drž. savjetu. To je važno sa stajališta diskr. ocjene, jer što je veće ovlaštenje upravnog suda, to prije može zadrijeti u diskr. ocjenu upravne vlasti.

Važno je za dalje određivanje zadaće drž. savjeta, da smo na čistu, kako zamišljamo upravno suđenje. Po liberalnoj školi je dolazila prvenstveno u pitanje zaštita prava pojedinca. Toj zadaći služe, u Engleskoj i u Sjedinjenim Državama, redoviti sudovi. Danas je, kako je već navedeno, na mjesto subjektivizma, došao pravni objektivizam. Kult zajednice dopušta samo posredno obranu privatne interesne sfere pojedinca, koliko to služi zajedničkom interesu. Stare borce Windscheida *(Willensmacht)* i Jheringa zamijenili su sada objektivisti Duguit i Kelsen. Istim pravcem idu ne samo marksisti, nego i pristaše autoritarnih režima. Pojedincu se ne priznaju prava, nego samo izvjesni pravni položaj *(Rechtsstellung)*. Nazionalsozialist Scheuner ide dotle, te tvrdi, da je »*Die Führerschaft die Hüterin der objekt. Ordnung*«. I naš drž. savjet orijentiran je objektivistički. Njemu je zadaća, da ispita stvar, »kada je kojim ukazom povrijeđen kakav državni materijalni interes u korist pojedinca«. Doduše dolaze pokatkada u pitanje i subjektivna prava, ali su obično presudni objektivni razlozi. Wilhelm Jellinek, inače Duguitov pristalica, ističe međutim, da u svakom administrativnom sporu dolaze do pitanja objektivna prava, ali da je tim objektivnim pravima upravo zaštićeno i subjektivno pravo pojedinca. Da razvoj ide od individualizma do universalizma opazio je i Mannlicher *(Jurist. Blätter* za 1936, str. 511 i d.). Za njega je spor o legalnosti pretežno objektivne prirode. Francuzi su više manje sličnog mišljenja. Naš državni savjet poznaje upravnu tužbu u glavnom samo onda, kada je po srijedi odluka, koja još nije stala na snagu. Ali sama država može, kako je navedeno, podići tužbu kod državnog savjeta zato što nije primijenjen zakon. Inače struktura drž. savjeta nije dosljedno provedena, pa se u zakonu o njemu miješaju subjektivni i objektivni momenti. Za pitanje diskr. ocjene povoljnije je objektivno stajalište. U pitanjima oportunosti ne dolaze naime do slabijega izražaja lična

prava, nego pitanja javnoga interesa. Državni savjet ima onda dužnost ne samo da vrši kontrolu legalnosti, nego i administrativnog morala. To ima za posljedicu, da državni savjet mora i u diskrecionim stvarima ići do dna i ispitati, dali je bilo pravne povrede pri izdavanju diskrecione ocjene. Nema naime akta bez pravno vezanih dijelova, pa bio on inače i diskrecione vrsti. Moral uprave traži, da se ispita po mogućnost' povod diskrecione odluke i da se utvrdi, da li se ona protivi duhu zakona. Za olakšanje kontrole služe specijalni upravni sudovi (komasaciona, nagodbena povjerenstva, različni disciplinarni sudovi itd.). Nezgodno je da naš drž. savjet ne dopušta, da se spor o legalnosti odluka tih specijalnih sudova pokreće pred upravnim sudom, kao što je to slučaj u Francuskoj, gdje je moguć *recours en cassation,* koji djeluje međutim samo za stranke *(inter partes)*. A opet su odluke suda o ratnoj šteti po zakonu iz god. 1919, premda je to specijalan sud, dolazile pred državni savjet.

Tri mogućnosti dolaze ovdje u pitanje: 1. da nema pravnog lijeka od specijalnog na opći upravni sud, 2. da je dopušten spor o legalnosti pred općim upravnim sudom, 3. da je dopuštena žalba na opći upravni sud, odnosno na državni savjet. U drugom slučaju kontrolira se uz legalnost i diskreciona odluka. A u trećem slučaju zavisi od predmeta, dali će opći upravni sud vršiti i diskrecionu vlast.

Sud kontrolira dakle samo zakonske ili činjeničke pretpostavke diskrecione odluke. Doduše je temeljito poznavanje činjeničkog stanja potrebno osobito u pitanjima materijalnog izvršenja, ali je korisno, da se stvarne pretpostavke dobro utvrde i u slučaju spora o legalnosti. To ne može državni savjet preko neke mjere, jer bi stvar išla predaleko, ali predviđa ipak takav slučaj, kada su mu stavljene do znanja nove okolnosti (čl. 25). Isto tako se državni savjet može upuštati u ispitivanje činjeničkog stanja u pitanjima zakona o općinama i o državnim monopolima. Štaviše čl. 17. zakona o klasnoj lutriji dopušta čak upravnom sudu u nekim slučajevima vršenje diskrecione vlasti.

Kada upravni sud uzima u pretres pitanja diskrecione vlasti, može doći u obzir, osim pitanja zakonskih pretpostavaka, i pitanje svrsishodnosti (oportunosti). No može li upravni sud ulaziti u upravu i prisvojiti sebi pravo diskrecione odluke? Tu može doći u pretres pitanje, dali se upravni organ prilikom vršenja diskrecione vlasti zbilja držao objektivnih razloga ili dali se nije priklanjao svojim ličnim sklonostima i interesima. U konkretnom slučaju mogu naime uskrsnuti kod pitanja o vršenju diskrecione vlasti i legalni momenti. Doduše je u pitanju oportuniteta najbolje mjerilo iskustvo. A baš iskustvo daje često povoda, da više vlasti dirigiraju vršenje diskrecionog ovlaštenja. To se može putem naloga, i putem generalne instrukcije. Nalog se tiče obično individualnog slučaja, pa ga upravni organ mora izvršiti pod prijetnjom disciplinarne odgovornosti. Generalna instrukcija je šire prirode i ima na oku čitav niz istovrsnih slučajeva. Ni nalog ni generalna instrukcija nisu međutim uredbe u pravnom smislu riječi. Povreda je uredbe naime protivuzakonitost, dok je povreda naloga ili generalne instrukcije samo interno pitanje upravnih vlasti. Za generalnu uredbu je nadležan obično šef službe, koji pokatkada nije nadležan za izdavanje uredaba. Osim toga mogu nalog i generalna instrukcija biti izmijenjeni, jer su interne prirode, dok se uredba uvijek ne može izmijeniti. Uz to se uredba objelodani, dok se nalog i generalna instrukcija uopće ne iznose pred javnost.

U pitanju ništenja diskrecione odluke dolazimo i s ovoga stajališta do zaključka, da to može učiniti bez sumnje viša upravna vlast, ali da to veoma teško može i samo indirektnim putem upravni sud. Neka ograničenja postoje u odnosima između autonomne i državne nadzorne vlasti. Državna nadzorna vlast ima samo pravo da kontrolira legalnost diskrecione odluke, ali nema prava da zadire u samu stvar. Doduše stvar se može činiti u praksi znatno drukčije, jer državne vlasti imaju na raspolaganju dosta sredstava, da ometaju diskrecione odluke samoupravnih vlasti.

Između diskrecione vlasti redovitog suca i diskrecione vlasti upravnog organa postoje, kako je ranije navedeno, dosta osjetljive razlike. Dok se naime upravni organ ravna po razlozima javnog interesa i državnog oportuniteta, postoji za suca samo postulat pravič-

nosti. Veća je sloboda svakako kod uprave, ali je ona često skučena upletanjem starijih vlasti, dok je sudac u glavnom nezavisan. Ali ni sudska ni administrativna diskreciona vlast nije vezana za neku čvrstu zasadu oportunosti, jer bi inače te stvari bile upravopravno vezane. Kod suda će se međutim češće dogoditi, da se kasnija odluka u sličnoj stvari bile upravopravno vezane. Kod suda će se međutim češće dogoditi, da se kasnija odluka u sličnoj stvari ravna po precedentima.

Slobodno uvjerenje suca u građanskom i u krivičnom postupniku nije diskreciona vlast. Tu nema naime izbora između dvije ili više alternativa, nego se slobodno uvjerenje izražava kod utvrđivanja činjeničnog stanja. U literaturi nije doduše razlika uvijek dovoljno jasno zastupana. Odmjerivanje kazne u sudskim i policijskim poslovima smatra se često kao neka vrst vršenja diskrecione vlasti. Toga je mišljenja Laun. Ali danas prevladava mišljenje, da u tim slučajevima dolaze više u pitanje momenti legalnosti, nego li oportunosti. Time međutim, što se kaznenom sucu dopušta, da ima obzira prema individualnosti prestupnika, daje mu se ipak neka diskreciona vlast.

Time što vršilac diskrecione ocjene stupi u djelo, ne stupa on samo u ulogu primjenjivača, nego i u ulogu stvaraoca novog prava. Diskreciona ocjena znači naime u određenim slučajevima pravni naslov. Izdana u obliku rješenja obično je deklaratorne, u obliku odredbe pravno-konstitutivne naravi. U zakonu o općinama zna se, na primjer, za tri slučaja stjecanja zavičajnosti: 1. kada dotični uopće nije ispunio, 2, kada je djelomično, 3. kada je potpuno ispunio zakonske preduvjete. Prvi slučaj stoji bez sumnje pod diskrecionom ocjenom, dok su ostala dva pravno vezana. Radnje uz dozvolu predviđene u zakonu o radnjama ne stoje međutim pod diskrecionom vlašću. Tu može naime biti pravne vezanosti upravne vlasti.

Protiv diskrecione ocjene postoji predrasuda, da je ono ostatak apsolutizma. To je točno, ako se misli samo na njezino podrijtlo. Bez sumnje su i danas slučajevi diskrecionog ovlaštenja najčešći kod policije. Ali se ipak može bez daljega reći, da je diskreciona vlast ne samo potrebita, nego i korisna. Često su se socijalni odnosi razvili prebrzo, tako da im ne može biti odmah zakonskog rješenja. Često je opet u interesu javne službe, da se istom utvrdi, u kojem će se pravcu razviti pojedina ustanova. Zato je potrebno ostaviti upravnim i sudskim vlastima neku elastičnost. Bernatzik je to rekao doduše ne posve ispravno, kada je tražio od javnog organa, da drži uvijek pred očima javni interes. *Pouvoir oblige,* kažu Francuzi. *Ermessen ist Pflichterfüllung,* kažu opet Njemci. Bez sumnje je diskreciona vlast bila mnogo šira u vrijeme policijskog apsolutizma. Ali uvijek u društvu, kada se prilike mijenjaju, ravnaju se ljudi s početka po uputama ili konvencionalnim pravilima, a tek kasnije nastaju iz njih istinska pravna pravila. Diskreciona vlast pretpostavlja dakle prelazno stanje, ali se bitno razlikuje od negdašnje slobodne ocjene, jer se svakako podređuje pojmu pravne države, dok slobodna ocjena pretpostavlja beskontrolno odlučivanje.

(Svršit će se)

A. S. Dabinović

Izdaje »Kolo Hrvatskih Književnika« u Zagrebu. — Uređuje i izdaje za »Kolo Hrvatskih Književnika«: Dr. Ljubomir Maraković, Zagreb, Gajeva ul. 36. — Upravu vodi: Prof. Bogdan Babić, Zagreb, Gregorijančeva 36/I. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

(Nastavak sa 2-ge strane omota)

pračen ciničkim napadajima na list i na one iste pisce o kojima se u ocjeni govorilo pretjeranim pohvalama. Pisac je u pismu izuzimao lično mene, upravljajući mi, i u takvoj neobičnoj pozi, ponovne komplimente. Ne mnogo iza toga nije mu ponestalo srčanosti — jer i kukavičluk je neka, naopaka, vrsta srčanosti — da i mene napadne ne manje cinično i podlo i, premda je međutim prošlo već nekoliko godina njegova života, jednako djetinjasto — da ne upotrijebim oštriji izraz. I mislio je da je tim »čistio hrvatsku književnost«, ugledajući se i crpući srčanost i metode od onih koji su tih godina na veliko »čistili« sve i svagdje, samo ne svoju savjest.

Zanimljivo je kod toga samo to kako je dandanas ponestalo stida kod ljudi koji pišu i štampaju takve svoje »proizvode«. Treba samo okrenuti nekoliko listova ovog ili onog časopisa, pa da se uglavi jedan te isti potpis čovjeka koji na taj način — koji se inače u hrvatskom jeziku zove sramotnim — pljuje na svoje vlastito ime.

A takvih primjera ima, na žalost, više. I, da izbjegnu preziru, ljudi se u takvu slučaju koprcaju kako koji zna, ali dakako, nikada sebi na čast. Jedan je izmislio nekoliko potpisa svojih »drugova«, da tobože njihovom solidarnošću pokrije sebe, premda ljudi toga imena nisu nikad ni postojali. Drugi zamišlja »simbolične« priče maskirajući njima nestašicu iskrenosti. Treći smatra potrebnim da utvrdi s visine svoga pjedestala da je list kojega se odrekao »najslabiji od svih zagrebačkih književnih časopisa« (pa prema tome može biti svejedno, dali se čovjek u njemu htio poigrati suradnika). Ali svi oni znaju vrlo dobro da nije tako. Kad bi list bio zaista tako slab i ništavan, ne bi oni ni bjesnili, ni pljuvali, ni pisali pamflete koji su u stvari samo isprike i izlike pred javnošću za nešto što se samo sobom kvalificira. Da je »Hrvatska Prosvjeta« slab list, bio bi pošto poto nastojao da zadrži takve »prominentne« suradnike. Ali on im je znao zatvoriti vrata i onda kada su se, bez obzira na ideologiju i na »slabost«, u isto vrijeme, uvlačili u druga izdanja istoga smjera. A za uspomenu uredništvo je sačuvalo nekoliko listova od takvih bivših »suradnika« kao zanimljivu kartoteku o ljudima koji, sipajući epigonske fraze, sami sebi pripisuju značenje i veličinu. O svemu tome dosta je ova mala priča. Imena ne treba ni spominjati. Tko zna hoće li se jednom za njih i znati.

Ima jedan teški i gorki Schillerov stih, koji bi bilo dobro promozgati često u životu, a naročito u vremena tako nestalna i čudna kao što su danas:

»Wer treulos sich dem Danke will entziehen,
dem fehlt des Lügners freche Stirne nicht«.

Lj. M.

HRVATSKA PROSVJETA

IZLAZI MJESEČNO OSIM U SRPNJU I KOLOVOZU. — LIST IZDAJE „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA". — GODIŠNJA PRETPLATA DIN 100·—; ZA ĐAKE DIN 60·—. — ZA INOZEMSTVO DIN 120·—. ĐAČKA DRUŠTVA IMAJU ĐAČKU CIJENU KAD NARUČE PET PRIMJERAKA. — BROJ ČEKOVNOG RAČUNA 33720

BIBLIOGRAFIJA

Milostislav *Bartulica,* Lijer, Ispovijesti dobrim srcima, Sabrana djela, knj. I., Zagreb 1938. — Aldous *Huxley,* Giocondin posmijeh i druge pripovijesti, preveo i uvod napisao Dr. Vinko Krišković, Suvremena knjižnica »Matice Hrvatske«, III. 17, Zagreb 1938. — Filip *Lukas,* Hrvatska narodna samobitnost, I. Problem hrvatske kulture, Mala knjižnica »Matice Hrvatske«, Zagreb 1938. — Dr. Fra. Svetozar *Petrić,* Francuski katolički pisci od revolucije do danas, Mostar 1938., Savremena pitanja IX., sv. 41—42. — Dora *Pfanova,* Pjesme, svezak drugi, Zagreb 1938. — Geno *Senečić,* Radnički dol, Komedija u 3 čina, Zagreb 1938. — *I. Solonjević,* Bijeg iz komunističkog raja, Zagreb 1938., Izd. Knjižnica Dobrih Romana, XX. sv. 78. — Mihajlo *Stagnita,* Flora Croatica (Hrvatske rožice), sv. I., Šibenik 1938.

Uredništvo ovoga broja zaključeno je 25. rujna 1938.

NARUDŽBE, NOVCI I REKLAMACIJE ŠALJU SE UPRAVI „HRVATSKE PROSVJETE" (PROF. BOGDAN BABIĆ), ZAGREB, VINKOVIĆEVA ULICA 30. — RUKOPISI I SVI LISTOVI ZA UREDNIŠTVO ŠALJU SE NA ADRESU: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ (UREDNIŠTVO „HRVATSKE PROSVJETE") ZAGREB, GAJEVA ULICA 36.